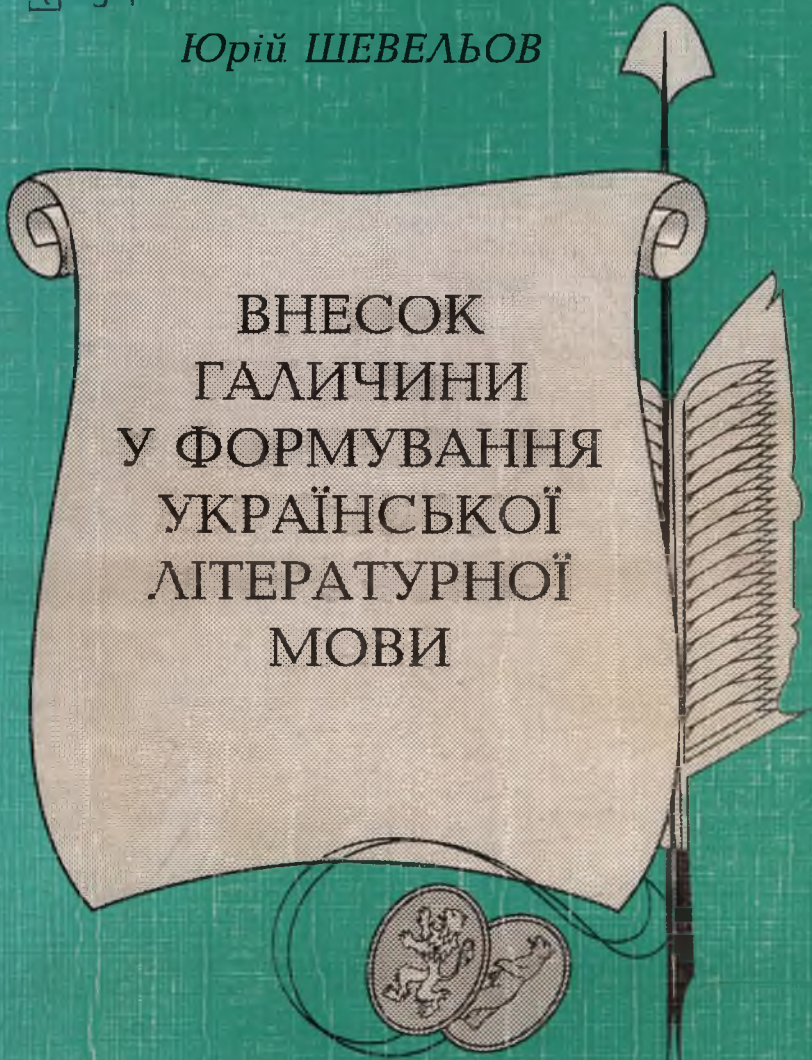

81.24к

Ш-37

Юрій ШЕВЕЛЬОВ

The illustration features a central scroll with text, a quill pen on the right, and two coins at the bottom. The scroll is unrolled, showing the text. The quill is positioned vertically, with its tip pointing upwards. The coins are circular and overlap each other, with one showing a lion rampant and the other showing a figure. The entire scene is set against a green background.

ВНЕСОК
ГАЛИЧНИИ
У ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ

Після геніального Потебні Харків дав другого геніального лінгвіста, ім'я його — Юрій Шевельов; і я радий, що мені випала честь слухати його блискучі лекції упродовж п'яти моїх харківських студентських літ.

Олесь Гончар

Творчість Юрія Шевельова в колі славистів стала вершинним здобутком української науки ХХ століття.

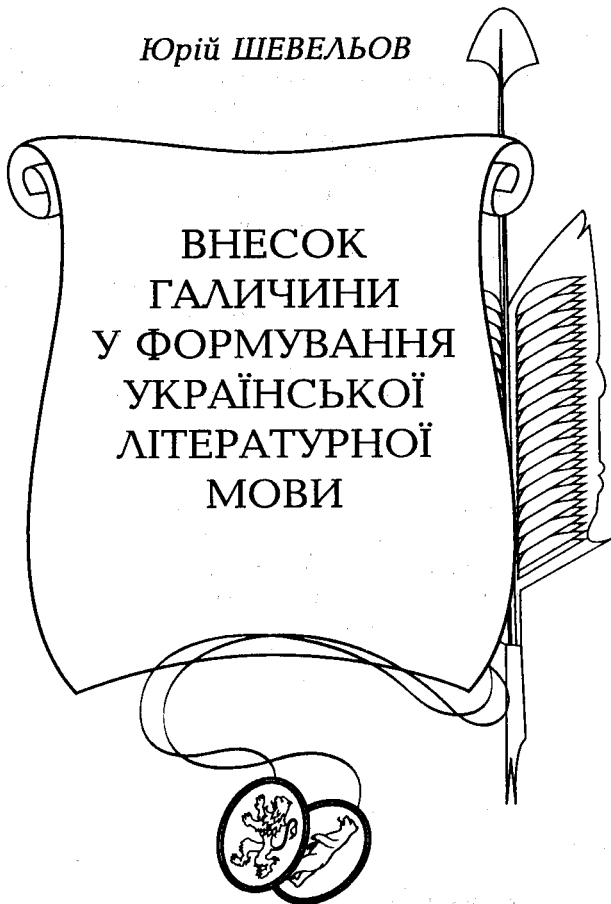
Роман Корогодський

Цей визначний дослідник сучасності залишається ще не достатньо знаним в Україні, особливо як мовознавець і мистецтвознавець; осмислення й використання його праць ще не співмірне з їх науковою і загальнокультурною цінністю, воно здебільшого принагідне, не систематичне.

Павло Гриценко

Наукове товариство ім. Шевченка у Львові
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Юрій ШЕВЕЛЬОВ

ВНЕСОК
ГАЛИЧНИИ
У ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ

НБ ПНУС

660146

Київ

Видавничий дім
«КМ Академія»

2003

2121к
ББК 81.2УКР-03
ШЗ7

Праця видатного славіста Юрія Шевельова (Ше-
реха) про внесок Галичини у формування україн-
ської літературної мови написана під час перебуван-
ня вченого у Львові в 1943 – 1944 рр.

У науковій розвідці простежується інтенсив-
ність галицьких мовних впливів на нову українську
літературну мову в різні історичні періоди.

Матеріал ілюстровано прикладами використан-
ня галицизмів у мові П. Куліша, М. Старицького,
М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін.

Книга й досі залишається єдиним, а тому над-
звичайно цінним дослідженням у цій мовній ді-
лянці.

*Видавництво висловлює щирю подяку
п. Оксані Соловей (США) за сприяння
та надання матеріалів для публікації
спадщини Почесного професора НАУКМА
Юрія Шевельова.*

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

65.0146

ВСТУПНЕ СЛОВО ДО Львівського видання 1996 року

Шанувальники Юрія Шевельова (Шереха) в Україні отримали можливість першого очного знайомства з відомим вченим та гуманістом у 1990 р. в час Міжнародного конгресу українців у Києві. Саме на цей час припало моє особисте побачення зі славетним мовознавцем та славістом професором Колумбійського університету в Нью-Йорку. Власне в ході тогочасних зустрічей, при обговоренні проблем сучасної україністики та, зокрема, ремінісценцій навколо довоєнного та щойно відродженого в Україні Наукового товариства ім. Шевченка Юрій Шевельов поділився спогадами про своє перебування у Львові протягом 1943–1944 років. Це був час його невсипущої праці в бібліотеці НТШ, плідної творчої взаємодії з Володимиром Дорошенком та Василем Сімовичем, якого він вважав своїм галицьким вчителем. Плодом цього більш як річного творчого пошуку вченого у Львові була його студія про вплив Галичини на формування української літературної мови.

Робота над цією працею була завершена вже в Німеччині та вийшла у кількості сотні екземплярів циклоstileвим друком. Юрій Шевельов повернувся до цієї теми ще раз децю пізніше, у зв'язку з пропозицією видати працю німецькою мовою. Автор істотно доповнив і розширив перший варіант книги, і вона вийшла в німецькому перекладі у видавництві Otto Harrassowitz 1966 року.

Таким чином цікава й важлива мовознавча студія залишалася дотепер невідомою і, що основне, недоступною для зацікавленого широкого читача та дослідника в Україні. У відповідь на нашу пропозицію взятися за видання цієї праці під егідою НТШ у Львові автор охоче погодився і пообіцяв сприяти у підборі відповідних матеріалів.

Проте дорога до видання цієї книжки в Україні виявилася доволі довгою та не без складнощів. Насамперед треба було дістати дозвіл німецького видавництва на передрук книги в Україні. Такий дозвіл отримано щойно в кінці 1991 р. У 1992 р. ми отримали від автора німецький оригінал книги і ще через рік мали на руках український переклад монографії. Зрозуміло, що далі була потрібна авторська апробація перекладу, а його переклад знову ж затягнувся. І врешті був винесений авторський вердикт: у зв'язку з недосконалістю перекладу та браком можливостей у автора для ретельної його переробки слід взяти як базу для видання книги її український варіант, що був випущений для університетського користування в Альбертському університеті в Едмонтоні (1975).

Порівняно з первісним циклографічним варіантом у книзі зроблено істотні зміни на основі пізнішого німецького видання. Крім нової передмови автор впровадив як додатковий розділ до львівського видання «Кінцеві зауваги», побудований на висновках німецького варіанта книги. Як і видання 1966 р., книга стосується не тільки Галичини — в ній вміщено також додатковий розділ про чернігівські впливи на літературну мову українців. Підготовлений таким чином текст впорядкувала кандидат філологічних наук Олена Гузар. Упорядник не вважала за доцільне вносити зміни у правопис. Він залишився авторським, окрім незначної коректи в орфографії та пунктуації. Це в якійсь мірі відбулося на не завжди послідовному вираженні скорочень власних назв і назв творів. Упорядник додала до монографії покажчик прізвищ та псевдонімів.

Книга напевно знайде своїх шанувальників та читачів серед мовознавців, зацікавлених генезою та розвитком сучасної української літературної мови. Думаю також, що набагато ширшим буде значення її як засобу розуміння нашої української соборності у сфері мови та культури й переборення ненаукових, часто з політичним антиукраїнським підтекстом, стереотипів про окремішність галичанства та східноукраїнства.

Новий етап української соборності в державі, що утворилася після розвалу останньої російської імперії — СРСР, ті тенденції, які проявляються у суспільному розвитку, мові, науці та культурі, викликають сьогодні суперечливі почуття та надії щодо майбутнього української мови у сучасному понівеченому мовному ареалі України. Проте ми хочемо залишатися оптимістами й віримо, що ті напрямні та закономірності форму-

вання української літературної мови, що представлені Юрієм Шевельовим як вислід змагань великої когорти подвижників духу Сходу й Заходу України, будуть закріплені та розвинені в сучасних умовах цієї нашої, ще такої недосконалої державності. Цьому сприятиме осмислення мовних концепцій та ідей, представлених у пропонованій книзі великого прихильника нашого Товариства, лауреата медалі ім. Михайла Грушевського НТШ професора Юрія Шевельова.

Олег РОМАНІВ

ПЕРЕДМОВА

Після багатьох років життя в Харкові я опинився 1943 р. у Львові. Звичайно, я і перед тим знав, зокрема з дискусії навколо правопису 1928 року, про відмінності мови Галичини супроти мови мого рідного міста, але, звісно, і Києва та й більшості міст на схід від Збруча супроти мови Галичини. Але з переїздом до Львова мовні відмінності стали для мене особливо виразними. При цьому це були не просто місцеві діалектні риси, а й інакша традиція літературної мови, зокрема плеканої в пресі, літературі, школі, мові інтелігенції на щодень.

Буває так, що дослідник шукає для себе теми, але тут тема шукала дослідника. Як постали — в межах, у суті справи, однієї літературної мови — бо ніхто, дослівно ніхто не висував програми творення двох окремих літературних мов (як це було нерідко у межах сербсько-хорватського мовного простору) — на звімо їх умовно передзбручанською і зазбручанською, але в обох відламах української мови плекано саме місцеву традицію і боронено її, часом пристрасно і запекло, і то протягом мало не сторіччя. Полемічних виступів з обох боків не бракувало, але ніхто не завдав собі труда об'єктивно, докладно і в історичній перспективі розгорнути загальну панораму розвитку, що привів до такого стану, й самого того стану. У себе вдома, в родині тощо ми говорили, писали, думали «по-харківськи» (офіційно це звалося по-києво-полтавськи), а через дорогу, в домі, наприклад, Василя Сімовича, або в книгозбірні НТШ тощо це саме роблено «по-львівськи». Тема буквально лежала на бруку вулиці, і треба було за неї братися. Вона-бо мала перед тим і обіцяла мати далі вирішальний вплив на весь дальший розвиток української літературної мови. Тема чекала й чекала на дослідника.

Я порадився з Василем Івановичем (так він волів, щоб ми, «наддніпрянци» — хоч ніколи над Дніпром я не жив, — його звали) Сімовичем. Хоч формально він ніколи моїм учителем чи науковим керівником не був, — формально я ж уже був і кандидатом філологічних наук, і доцентом, але в суті справи він став моїм новим учителем (після Булаховського і Наконечно-го). На це склалося кілька обставин: і знав він українськомовні справи краще від моїх харківських учителів, знав не тільки ззовні, а й зсередини, і був він єдиним тоді на Україні носієм ідей і метод Празького лінгвістичного гуртка, де мав не одну нагоду спілкуватися з «самим» Ніколаєм Трубецьким, ну і, на-решті, посідав він у свої тоді 63 роки ту незбагненну рису лю-дяності, що її найкраще окреслює французьке слово шарм. Не дуже йому щастило тоді на талановитих учнів і послідовників з-поміж галичан. Одне слово, між ним і мною витворилися тоді приязні стосунки, що чимсь нагадували батьківсько-синівські.

Якби Сімович поставився негативно до мого задуму, мабуть за той задум я і не взявся б. Але він захопився моїм планом, заохотив мене якнайпалкіше і, сказати б, поблагословив мене беззастережно. (Сімович мав свої порахунки з галицькою інте-лігенцією, аж до того, що заявляв: «Я не галичанин, я — букови-нець» — чим він не був, але в глибині душі він був гарячим — у межах загальноукраїнського душевного прив'язання — га-лицьким місцевим патріотом.)

Відразу я занурився в працю над своєю, як ми казали, «Га-личиною», і це були також місяці мого безнастанного спілку-вання з Василем Івановичем (а поза очі ми його звичайно зва-ли ще «дядя Вася»). Кілька разів на тиждень я забігав до нього, ділився своїми знахідками і відкриттями, вислуховував його поради, завжди дорогоцінні, обговорював свої сумніви. Думаю, що з повним правом міг би я присвятити свою працю його пам'яті. Якби не свідомість її недосконалости.

Вона писалася-бо у важких обставинах. Війна знов наближа-лася до Львова. У передгрози поновної окупації міста Сімович нагло помер, ми попрощали його, а невдовзі мусіли покинути гостинне місто. Прощавай, бібліотеко НТШ, прощавай, праце над моєю книжкою. Ні лемківські села, ні німецькі робітничі табори бібліотек не мали і елементарних умов, щоб викінчити книжку, не творили. У головному моя праця була виконана, але тут і там щось треба було ще перевірити, щось додати. А змоги на це вже не було. Праця завершилася вже по війні, в німець-

кому Фюрті, — але і там без доступу до джерел. Коли книжка нарешті вийшла в світ, 1949 року, в жалюгідному цикльостильному друку, накладом яких 100 примірників, я не наважився поставити на ній присвяту моєму прибраному вчителєві.

Але повернімося ще раз на кілька хвилин до 1943 — 1944 років. Є ще одна особа, яку мушу згадати в цьому контексті: Володимир Вікторович Дорошенко, тогочасний директор книгозбірні НТШ. О, він був зовсім відмінний від Сімовича. Не було в ньому трохи задержуватої доброзичливості дяді Васи, добросердечної лукавинки в очах, людяного тепла. З людьми Дорошенко був радше колючий і насмішкуватий. Але його пам'ять зберігала з несхибною точністю, до найменших дрібниць сотні, а то й тисячі епізодів з українського культурного життя від початку століття, і тими скарбами пам'яті він радо ділився. Дещо з того багатства я використав у своїй книжці. А крім того, Володимир Вікторович пристрасно любив українську книжку, кожну, легко орієнтувався в плетиві українських літературних псевдонімів, здавалося, — міг з пам'яті відтворити не тільки бібліографію кожної журнальної статті або рецензії, а навіть кожної хронікальної замітки. Його допомога в збиранні матеріалів для моєї книжки була дорогоцінна.

Усе тут попереду подане — не тільки вислід старечої балакучості. Воно тут потрібне як злагіднювальна обставина. Книжка писалася — я вже сказав — у таких обставинах. Вона мала б бути повнішою, ближчою до вичерпності, глибшою й всеохоплюючою, — якби доля подарувала мені ще півроку спілкування з Сімовичем і Дорошенком, ще півроку спокійного життя у Львові тоді, 1944 року. Якщо вона виходить новим виданням на Україні, то не тому, що вона досконала чи ідеальна, а тому, що кращої нема, а потреба в навітленні її проблем і фактичних даних велика.

В умовах радянської України проблематика книжки взагалі була під суворим табу. Як правило, співжиття двох варіантів української літературної мови і змагання між ними замовчувалося або перекручувалося. Галичину трактовано як терен однієї з багатьох місцевих говірок України, — як, скажімо, Луганщина, чи Сумщина, чи Вінниччина... Мало, рідко говорилося або і зовсім не говорилося про те, що йшлося тут не тільки про проблему мови супроти діалекту, а і про проблему двох варіантів літературної мови. Що ці варіанти зближалися й зближалися, що основа сучасної літературної мови дводіалектна (в якій про-

порції — це ще питання, повної відповіді на яке ми ще не маємо).

Відповідно до «партійно-урядової» політики тих років (до розпаду Радянського Союзу) праці з історії української літературної мови нової доби, що тоді виходили, старанно замовчували цю проблематику, як здебільшого і, бодай поодинокі, випадки впливів Галичини на літературну мову. Навіть на еміграції дуже нечисленні мовознавці, що бралися за теми новітньої історії української літературної мови, радше воювали з допливом галичанизмів, ніж аналізували реальні впливи і противпливи (І. Огієнко, В. Чапленко...). Як загальновідомо, самодин на полі не воїн. А до того мої головні зацікавлення в п'ятдесятих роках перемістилися до інших проблем, насамперед історичної фонології. Усе-таки, коли видавництво Отто Гаррасовіца заповзялося видати мою «Галичину» в німецькому перекладі (що потім вийшов в світ під назвою «Die ukrainische Schriftsprache 1798 – 1965. Ihre Entwicklung unter dem Einfluß der Dialekte, 1966»), я зробив деякі істотні додатки, з яких найголовніші два: розділ про типологію слов'янських літературних мов і про місце української літературної мови в цій схемі, з одного боку; і схематичний огляд впливу Чернігівщини на літературну мову. У цьому останньому випадку йшлося про те, щоб показати інший тип діалектних впливів на літературну мову. Коли (кажу тут про час від XVIII ст.) маємо взаємодію діалекту з літературною мовою, а не — як у випадку Галичини — взаємодію двох варіантів літературної мови. Але про ґрунтовну загальну переробку й доповнення тексту не могло бути й мови. В основному він незмінний від 1944 року.

Частково текст, приготований для німецького видання, був перекладений українською мовою в виданні Альбертського університету (Канада, 1975), що його зредагував для внутрішнього вжитку в Альбертському університеті д-р Т. Р. Карлтон (*Юрій Шерех*. Галичина в формуванні нової української літературної мови. Department of Slavic Languages, The University of Alberta, Edmonton). В цьому виданні я наважився нарешті подати присвяту пам'яті В. Сімовича.

Пізніше частина матеріалу моєї «Галичини» ввійшла до моєї книжки «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус». Вид.: Сучасність (місця не вказано), 1987. Англійський переклад: *The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century. 1900 – 1941. Cambridge,*

Mass. (Harvard University Press), 1989, але стисло і тільки в хронологічних межах, указаних у назві книжки.

Автор сподівається, що все-таки ця книжка буде корисна читачеві. Тим більше, що скільки авторові відомо, тепер не заноситься на ґрунтовні нові студії в цій ділянці — ні на Україні, ні на чужині. На жаль.

Грудень 1994. Нью-Йорк

ГАЛИЧИНА В ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У кінці XIX століття Борис Грінченко писав про Галичину: «Що таке Галичина? — Частина великої України-Руси — така сама частина, як Буковина, Київщина, Полтавщина, Херсонщина», — і робив з цього висновок: «Язика галицько-руського не може бути, як не може бути язика херсонсько-руського»¹.

Та говорити так — означає ігнорувати особливості історичного розвитку різних частин української території. Переважну частину свого історичного існування Галичина жила в іншому політичному організмі, ніж велика частина решти українських земель. Коли не згадувати про ранньокнязівські часи з їх черговими завоюваннями і втратами «червенських городів», Галичина то відокремлювалася цілком від інших українських земель, то об'єднувалася з Волинною, то з усім Правобережжям, але власне тільки в роки 1569 — 1648 входила в одне політичне ціле з усіма українськими територіями. Вже це створювало в Галичині дещо відмінні умови народного життя: в одні епохи Галичина випереджала в своєму розвитку інші українські землі, в інші епохи відставала від них, а це породжувало складну систему взаємовпливів між Галичиною і рештою українських земель як цілим або частинами цих земель. У процесі взаємовпливів відмінності з Галичиною вирівнювалися, але ніколи це вирівнювання не доходило до кінця, до цілковитої тотожності.

Ці зауваження стосуються до всіх сторін галицького життя — політичної, соціально-економічної, культурної, побутової, релігійної. Стосуються вони й особливостей мовних. Прослідкувати

¹ Чайченко В. Кілька слів про нашу літературну мову // Зоря, 1892. — Ч. 15 — 16. — С. 313. Тут і далі в цитатах зберігаю особливості мови, але правилис модернізую.

впливи Галичини на загальноукраїнську нову літературну мову, що стала розвиватися з початку ХІХ століття на Придніпрянщині й Слобожанщині, показати питому вагу й ролі галицьких мовних елементів, інкорпорованих відтоді в цю загальноукраїнську літературну мову — таке завдання цієї праці. Завдання це нелегке, зважаючи на далеко не блискучий стан нашої діалектології, зокрема й особливо діалектологічної лексикографії. Українська мова не має по суті жадного великого на розмір словника мови тієї чи тієї місцевості, бодай недосконало опрацьованого. Тільки крайні західні околиці внаслідок своєї екзотичності в кращому стані (праці І. Верхратського, В. Шухевича тощо), але для нас ці матеріали саме через свою екзотичність, а отже, будь-що-будь чужорідність для літературної мови, найменше цікаві. Поза тим можна сказати, що жадної географії поширення слів (Вортгеографі) ми не маємо. І досі для багатьох слів мало не єдиним авторитетом у питанні їх географічного прикріплення є позначка в словнику Б. Грінченка. Але ця позначка інформує, де це слово записане (і то не завжди точно й докладно), але нічого не говорить про те, чи вживається воно і в інших місцевостях. Правда, Б. Грінченко, широко використовуючи західноукраїнські матеріали, все-таки прагнув надати редагованому ним словникові переважно центрально- і східноукраїнського характеру, і через це, коли мав указівки на вживання слова поза західноукраїнськими територіями, то охоче це зазначав. Але природна річ, що і він не завжди мав на це прямі вказівки. З другого боку, позначка Б. Грінченка часто вказує на західноукраїнську сферу вживання якого-небудь слова, але не уточнює цього загального поняття так, щоб ми могли чітко виявити, чи йде про Галичину саму по собі або в комплексі з іншими західноукраїнськими землями, чи, може, тільки про Волинь або позагалицьке Поділля.

Могли б стати в пригоді й словники мови наших письменників, бо на творчості кожного письменника взагалі, а наших письменників ХІХ століття зокрема, досить виразно позначається його діалектна стихія. Але і таких словників у нас цілком нема, коли не брати до уваги єдиного і дуже недосконалого словника Шевченкової мови, складеного «Нестором-Літописцем» (псевдонім М. Гехтера).

У таких обставинах в окресленні бодай приблизної території вживання того чи того слова, обговорюваного в цій праці, легко можуть трапитися недотягнення або помилки. Зокрема,

практично часто доводилося слова з позначкою «західне» або «под.» трактувати як галицькі. Це безперечна неточність, але вона не здається надто загрозливою, по-перше, тому, що історично справді чимало подільських впливів на літературну мову йшло не безпосередньо з суміжного з Київщиною Поділля, а через посередництво Львова; по-друге, тому, що Волинь, хоч і має дуже багато відмінного від Галичини, все-таки має більше спільного з нею, ніж розташовані далі на схід або на північ українські землі. Та, зрештою, ця робота не може ставити собі завдання простежити всі слова й елементи мови взагалі, що з'явилися в літературній мові під галицькими впливами, кожне зокрема. Завдання цієї роботи — збити традиційне твердження про чисто східноукраїнську основу української літературної мови і показати мішаний східно-західний характер цієї мови. Якщо те чи те слово при пильному вивченні його географії знайдеться як первісноіснуюче і поза Галичиною, якщо таких слів виявиться навіть десятки, то все-таки відсоток такого непевного або сумнівного матеріалу не буде настільки великий, щоб збити загальні висновки. А суть саме в цих загальних висновках, бо твердження про мішану східно-західну основу нашої нової літературної мови збиває наскоки на цю мову і «східняків», коли вони обуюються західним характером якого-небудь слова або звороту, прийнятого в літературній мові, і галичан, коли вони заявляють, що літературна мова незрозуміла якимись елементами комусь із них через свій, мовляв, східний характер.

Вплив Галичини на нову українську літературну мову йшов не завжди однаковими каналами, в однакових мовно-сміслових сферах і з однаковою силою. Загалом це залежало від політичного становища Галичини і від політичного становища решти українських земель. Отже, можна накреслити кілька відмінних періодів, навіть відзначити більш-менш точні хронологічні межі цих періодів, що не виключає можливості дальшої, докладнішої періодизації в межах цих більших періодів.

Період до 1876 року характеризується переважно не галицькими впливами на українську літературну мову, а зворотними впливами. Галичина переважно засвоює більш або менш критично і обмежено мовні здобутки далі на схід розташованих українських земель. Указ царського уряду про заборону друку українських книжок і періодики в межах Російської імперії (1876), як відомо, змусив перенести майже всю літературно-видавничу, зокрема всю газетно-журнальну діяльність до Львова, до Галичини

взагалі. Аж до 1905 – 1906 рр. наша літературна мова розвивається переважно на терені Галичини. Це створювало передумови для внесення галицьких елементів до літературної мови.

Зламання цензурних заборон у Росії в 1905 р., відновлення літературної діяльності на великій Україні¹, повернення деяких письменників, журналістів і політичних діячів з Галичини відкривають широкий шлях потужним впливам засвоєного перед цим у Галичині на літературну мову центральних і східних областей; зустрічі з галичанами в роки війни 1914 – 1918 рр., спільна участь галичан і великоукраїнців у національно-визвольній боротьбі 1917 – 1920 рр. – все це, хоч і різними каналами, але створює широкі можливості для галицьких мовних впливів. Через це ми говоримо про один період 1905 – 1920 рр., хоч обережніше було б говорити окремо про часи від 1905 до 1914, від 1914 до 1917 і від 1917 до 1920 років.

Наступний період становлять роки 1920 – 1939, коли большевизм спорудив і підтримував мур між Галичиною (з Волинню і Холмщиною) з одного боку і рештою українських земель з другого боку, а все-таки галицькі впливи просочувалися, особливо в процесі «українізації». Нарешті останній період відкривається з 1939 р., коли війна зламала поставлений перед цим мур і створила можливість ширшого, ніж будь-коли досі, спілкування галичан з рештою українців.

Розгляньмо ж тепер кожен з цих періодів зокрема, з тим щоб потім, підбивши підсумки, окреслити синхронно, які ж галицькі елементи сприйняті й засвоєні сучасною українською літературною мовою і яка їхня питома вага, а почасти й накреслити деякі ймовірні перспективи.

I. ГАЛИЦЬКІ ВПЛИВИ НА НОВУ УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ ДО 1876 РОКУ

Не будемо говорити про галицькі впливи в дошевченківські часи. Які могли бути впливи, коли в Галичині квітло язиччє? Чи могло впливати на людей, закоханих у чар народної пісні і

¹ Термін «Велика Україна» вживаю умовно на означення всіх земель Центральної і Східної України, всіх українських земель, окрім Галичини з Буковиною й Закарпаттям. Хоч цей термін і не належить до вдалих, але вважаю його за доцільніший, ніж Східна Україна, який має охоплювати терени Слобожанщини, Донеччини і далі на схід.

народної мови, — а такими були по-своєму і Котляревський, і Квітка-Основ'яненко, і романтики — чи могло на них впливати яке-небудь «Домоболіє проклятих» або інші продукти старокнижного, доромантичного погляду на мову й літературну творчість. «Русалка Дністрова» — єдиний тоді вияв романтичного підходу до мови в Галичині, залишилася майже невідомою на схід від Збруча. А пізніші роки позначені впливами Шевченка, і його генієві коряться тоді всі¹.

Правда, сам Шевченко охоче приймає у свою поетичну мову критично пересіяні елементи — і лексичні, і фонетично-морфологічні — різних українських діалектів. Відомо, що на його мові є нашарування і північно-східно і західноукраїнських діалектів. Але чи знав він галицькі говірки, чи був знайомий з галицькими виданнями? Платон Лукашевич, видавець «Червоноруських пісень», писав у листі до Вагилевича з 3.10.1843: «В бытность Шевченка у меня я предложил ему заимствовать некоторые слова и формы ваши (себто галицькі. — Ю. Ш.), на что он согласился»². Тут дуже цікава позиція самого П. Лукашевича. Правда, він не пише, чим він обґрунтував свою пропозицію використати галицькі слова в поезії, але, очевидно, це мотивувалося загальноромантичними основами світогляду автора листа. І це, власне, єдино певно у цьому свідченні, бо в нас нема серйозних підстав думати, що ця розмова справді була і що Шевченко справді вирішив послухати поради Лукашевича. Бо проти цього говорив би і загальний далеко не приязний кінець кінцем характер стосунків поета з Лукашевичем, і той факт, головне, що аналіза мови «Кобзаря», скільки можна бачити, не виявляє жадних прямих слідів інтересу Шевченка до галицької лексики.

Деякі незначні прослідки галицьких мовних впливів можна знайти в листуванні братів Карпенків з галичанами (50 — 60 рр.): «Хіба Ви не читалисьте»...; «Наші Московські і Петербурськії (газети викреслено) часописі»; «почав усім силком нав'язувати та накидат» тощо³. Але анекдотичні постаті Карпенків аж ніяк

¹ Уже в мові Маркіяна Шашкевича відзначувано великоукраїнські впливи. Напр., цілком слушно писав Є. Грицак: «В другому листі до М. Козловського безсумнівний вплив наддніпрянської мови: напр., *нашизати, намисто, знадобитися, потому, матиме й ін.*». Є. Грицак. *Маркіян Шашкевич на основі його листів* // Наша культура, 1937. — Ч. XI. — С. 22.

² *Возняк М. Шевченко і Галичина* // Україна, 1930. — Ч. III — IV. — С. 39.

³ *Студинський К. Зв'язки Степана Карпенків з галичанами* // Науковий збірник в 30-ту річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка. — Варшава, 1937. — С. 163 — 164.

не були впливові, а їхні «галичанизми» ледве чи виходили за межі підроблення під смак адресатів.

Та й взагалі до шістдесятих років не можна говорити про якісь помітні мовні взаємовпливи Галичини і решти українських земель. Перша подорож Пантелеймона Куліша до Галичини (1858) і досить часті дальші відвідини й стосунки його з Галичиною в 60—80 рр., вплив заснованої 1861 р. «Основи», а надто культ Шевченка, що починає творитися з початку 60 рр., все це пробиває мур і розпочинає чимраз активніші взаємовпливи. Але в ці роки основний напрям впливів — не з Галичини, а зі сходу до Галичини. Рух народовців приносить культ Шевченка і народної мови на великоукраїнській основі. Згадуючи ті часи, сучасник писав: «Коло р. 1862 почалось у нас в Галичині "українство". Панувало тоді у нас скрізь "язичіє"»¹. Власне, точніше було б сказати, що язичіє панувало скрізь, де його не витиснула ще тоді в Галичині польська мова. І от тепер «народовці вводять руський язик в доми руської інтелігенції»². Надто велике значення мала поява журналу «Вечерниці» і обізнання на літературі, виданій на сході.

«Коли р. 1862 почали виходити "Вечерниці" і саме тоді прийшов транспорт книжок українських, почався у нас перелом щодо думки про язик літературний»³. Але найбільше значення мав усе-таки Шевченків вплив. Про його розміри говорить захоплений, хоч і трохи пересаджений, вигук Г. Верхратського: «Русь народовецька сотворена поезією Шевченка».

Рух був спочатку такий потужний, що йому піддавалися навіть крайні й виразні консерватори, москвофіли і прихильники язичія. Не хто інший, а Богдан Дідицький писав тоді: «Ми много полагали на сподіванос сообщеніє словесне с Україною. Звідтам надіялись ми приобрісти в час теперішнього язикового розвою тоє, що нам ілі вовся не стає, ілі, що у нас не точно єсть розвите; навзаім же ради ми били хоть би показати братной Україні наш домашній плод, щосьмо єго с трудом духа під отмінними обстоятельствома із себе возростили»⁴. Як бачимо, і консервативні елементи в той медовий місяць молодого

¹ *Верхратський І.* Замітки язикові // Руслан, 1909. — Ч. 260.

² *Верхратський І.* Немоżliві пуризмi // Руслан, 1913. — Ч. 214.

³ *Верхратський І.* В справі народного язика // Літературно-науковий вісник, 1902. — Ч. 18. — С. 104.

⁴ *Дідицький Б.* Передмова до поезій О. Федьковича, вид. 1862. Цитую зі статті: *Драгоманов М.* Передне слово до «Повісті Осипа Федьковича». — Київ, 1876.

українського слова згодні йти на зближення з цим словом; тільки народовці ладні переймати його цілком, а консервативні елементи згодні тільки доповнювати ним те, що визнають за прогалину в виробленій ними мовній системі орієнтованого частково на Москву, а частково на норми ще Мелетія Смотрицького язичия.

Дуже цікаво для нас, що Богдан Дідицький ставить і питання про зворотний вплив Галичини на Велику Україну, правда в загальнотеоретичній формі, виходячи з постуляту «братности» слов'янських народів. Але були й спроби практично здійснити такі впливи. Наприклад, у програмі «Правди» поставлено до наддніпрянських авторів — співробітників «Правди» вже деякі (правда, мінімальні) вимоги мовно-правописного порядку, відповідно до галицької мови. Знаємо про це з листа В. Навроцького до М. Бучинського, датованого 14.12.1869. В. Навроцький писав: «В нашій програмі жадаємо ми від українців... змін в формах: *хв* в чужих словах не писати замість *ф...*»¹. Як бачимо, вимоги ці надто невеликі, а більші вимоги Б. Дідицького і його однодумців, звичайно, не могли здійснитися, бо не могло язичие за тогочасних обставин витиснути літературну мову, сперту на народну основу. Отже, практично в цей період галицьких впливів на літературну мову Великої України майже нема, увесь період проходить під знаком засвоєння Галичиною літературної мови Великої України — хоч, безперечно, засвоєння це не могло відбутися до кінця в умовах хоч би й відносної політичної ізоляції і, отже, захопило літературну мову Галичини тільки частково.

Тогочасний підхід до мовних явищ і питому вагу великоукраїнських мовних впливів добре характеризує мовна дискусія 1873 р. Започаткував її Є. Сакун своєю статтею: «Замітки о рускім язичіі», де виступав з програмою вироблення якоїсь синтетичної української літературної мови. Ця синтетична літературна мова не повинна була, на думку Є. Сакуна, збігатися з жадною існуючою говіркою. Взнявши одну з говірок за основу, треба було б поповнити її елементами інших говірок, і при тому всіх одразу і без винятку, бо це сприяло б збагаченню літературної мови і взаємопізнанню частин українського народу. Але бажані тільки ті говіркові елементи й варіанти, які відрізняються від інших мов. Отже, основний критерій оцінки

¹ *Студинський К.* Галичина й Україна в листуванні. — Київ, 1931. — Т. 1. — С. 391.

елементів при будіванні цієї літературної мови — відрубність від інших мов, окремішність, своєрідність за всяку ціну, хоч би ці варіанти й не вкладалися в єдину систему. Сам Є. Сакун пише про це так: «З'їздивши сливе усю Україну й прислухавшись до говорів її, дійшов'єм¹ до гадки, що нам потрібно задля розвою нашої літератури писати українською мовою, а не яким-небудь з українських говорів. Від цього я взяв за фонд подніпрянський говір, яко головний, і приносив до його найвідрубніші від других мов варіанти»².

Є. Сакунові відповідав І. Верхратський. Головне вістря його заперечень було спрямоване проти впровадження в літературну мову льокалізмів і проти накопичення в літературній мові численних варіантів. І. Верхратський вимагав, щоб літературна мова мала характер системи: «Для обміни словесної потреби прийняти в *головнім* один говір. Язык літературної мови може уважатись головною рікою, котру засиляють наріччя — ніби притоки. В літературнім язиці треба завести певну одностайність в формах»³.

Нас не цікавить тут посутня оцінка дискусії. Нам важливо тільки підкреслити, що обидва дискутанти — галичани, але жаден з них не ставить під сумнів і не робить об'єктом обговорення питання про великоукраїнську основу літературної мови. Про це жадної дискусії вже ніхто не припускає, нікому й на думку не спадає висунути гасло галицької основи літературної мови. Сперечаються тільки про межі припустимости льокалізмів. І тут знову І. Верхратський виступає в обороні слів і виразів, прийнятих в літературній мові Великої України. Він відкидає слово *файний* в ім'я слова *хороший*, зворот *купа більший* в ім'я *далеко більший* і т. ін. Таким чином, дискусія ця показує, як загально (крім, звичайно, москвофільського табору) прищепилася тоді в Галичині ідея загальноукраїнської літературної мови з надніпрянською основою.

І це дуже важливо, бо це підготувало ґрунт для того, щоб пізніше, як говорив А. Кримський, «роки вавилонського поло-

¹ Дійшов'єм у Є. Сакуна — не мимовільний галицизм; він свідомо пропонував запровадити такі форми, як українські своєрідні, в літературну мову, збудовану на основі кийвських говірок. Отже, це один з виявів її синтетичности.

² Правда, 1873. — Ч. 10. — С. 369.

³ *Верхратський І.* В справі народного языка // Правда, 1873. — Ч. 14. — С. 495. Пізніше І. Верхратський виступив із тими ж твердженнями ще раз у статті під тією ж назвою в «Правді», 1874. — Ч. 5.

ну української мови в Галичині»¹ (1876 – 1905) не минули марно для всієї країни і пішли на користь збагаченню спільної літературної мови. Бо в подальші роки Галичина змогла впливати на загальноукраїнську літературну мову тільки тому, що перед тим наблизила свою літературну мову до великоукраїнської. Інакше розбіжність була б така велика, що можливість впливу впала б. Приймаючи елементи «східної» літературної мови, Галичина створювала передумови для пізнішого зворотного свого впливу. Бо хоч і у ці роки Галичина вишивала свої візерунки, але на вже створеному і нею прийнятому великоукраїнському тлі.

II. ГАЛИЦЬКІ ВПЛИВИ НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ В ПЕРІОД 1876 – 1905 РОКІВ

Цей період започатковується указом 1876 р. про заборону українських друків у Російській імперії. Вся літературно-видавнича діяльність, а тим самим відповідальність за розвиток української літератури, української культури і літературної мови переноситься на Галичину. І галичани зразу усвідомлюють цей й приймають на себе цей почесний тягар. У редакційній статті «Указ проти руського язика» «Правда» писала: «Настигла ж пора для галицьких русинів сповнити довг для цілої руської народности. Україна дала нам взоровзір народного розвою, положила непохибні підвалини нашої народної словесности, зберегла наше слово від заглади. Тепер має Галичина повести далі велике і святе діло народного відродження. Сподіваємось, що Галичина сповнить своє завдання»².

І це своє завдання, так свідомо й з почуттям відповідальности прийняте, Галичина виконала. Найкращим доказом цього є пізніше свідчення людини, якій аж ніяк не можна закинути ані надмірних симпатій до Галичини і галицьких особливостей у мові, ані великої м'якості й поступливості в своїх поглядах, – Бориса Грінченка. Характеризуючи становище українського письменника з Великої України в 1876 – 1905 роках, він писав:

¹ Рецензія на «Правописну справу» Смаль-Стоцького С.; Записки історично-філологічного відділу УАН, 1927. – Т. XXI. – С. 343.

² Правда, 1876. – Ч. 13–14. – С. 505.

«Коли б не бачив він роботи братів — галичан та буковинців, коли б не було в його надії на народні маси, то давно б йому і уста заніміли»¹.

На ці роки Львів став всеукраїнським культурним центром. Тут видавалася українська періодика. Тут зосереджувалося політичне життя, особливо напружуючися в періоди виборів послів до парламенту. Тут у міру поразок і дедалі більшого відступу москвофілів — українська мова набувала серед інтелігенції чимраз більше прав товариської і салонової мови. Тут знову, після попередніх ще несміливих спроб «Основи» на початку шістдесятих років, українською мовою починала говорити, а далі вже впевнено говорила українська наука в найрізноманітніших її галузях.

Ця щораз буйніше вбивана в колодочки літературна мова розвивалася не на основі старого язиччя², а на основі того, що було вироблене перед тим на Великій Україні, зокрема і особливо Шевченком і «Основою», а вже на цей ґрунт нашаровувалися впливи галицьких народних говірок та інтелігентського койне.

Але цілком природно й зрозуміло, що для розвитку всеосяжної літературної мови, що задовольняла б усі потреби народу в науці і в торгівлі, в щоденному побуті і в техніці, в навчанні і в поезії — база літературної мови, перенесеної зі сходу, і галицьких народних говірок була недостатня і надто вузька. Отже, в Галичині починають чимраз інтенсивніше з'являтися в цій мові зміни, а головне, вона починає збагачуватися силою нових елементів. Вживаючи слова, що саме повстали тоді в Галичині і були типовими для того періоду способом свого творення, *мірогайними* (визначальними) стали тут зразки тих двох

¹ Грінченко Б. Тяжким шляхом. — Київ, 1909. — С. 54.

² Такий погляд про простолінійний і органічно-тяглий розвиток української літературної мови в Галичині висловив, посилаючися на І. Огієнка, д-р Є. Ю. Пеленський («Краківські вісті», лютий 1944), протиставляючи його розвиткові літературної мови в Великій Україні, де, мовляв, традиція XVI–XVII ст. була або забута, або відкинута й літературну мову будовано паново на основі самих тільки народних говірок. В такій формі думка ця хибна, бо Велика Україна не розірвала зв'язків зі старокнижною мовою цілковито, — згадаймо використання елементів її в «Енеїді» І. Котляревського або в поезіях Шевченка, і, головне, Галичина теж будувала свою нову літературну мову не на основі старого «язиччя», а на основі літературної мови, принесеної зі сходу. Та інакше й бути не могло, бо тоді ми мали б два зовсім відмінні процеси розвитку й дві зовсім відмінні літературні мови, а не відтинки й розгалуження єдиної літературної мови.

мов, якими до Галичини найбільше приходили й засвоювалися культурні здобутки світу, — німецької й польської.

З'являється чимало позичень і кальок з цих мов. Але рівнобіжно йде й органічний розвиток свого словотворення, зміни значення слів — поширення значення якогось наявного слова або, навпаки, звуження (спеціалізація цього значення відповідно до потреб життя).

Чим далі, тим більшає кількість нового в літературній мові, тим виразніше зростає відмінність зрощуваної на галицькому ґрунті літературної мови від мови, знаної і вживаної (переважно, звичайно, серед народних мас) на Великій Україні. Розростатися надміру цій відмінності не дозволяє досить жваве, всупереч усім перешкодам, спілкування літературно-творчої інтелігенції Галичини й Великої України. Але не треба спускати з ока, що спілкування це саме через політичні перешкоди обмежувалося на розмірно вузьких прошарках передової, літературно й політично активної інтелігенції і зовсім не охоплювало народних мас. З другого боку, й поміж інтелігенцією спілкування провадилося переважно на письмі, а не в живих усних зв'язках, а мова на письмі ніколи не дорівнює усній ні своїм діяпазоном, ні активністю сприймання й переймання. Навіть і в цих обставинах дещо з літературної мови, як вона розвивалася в Галичині, переносилося на Велику Україну, але далеко не в такому обсязі й розмірі, як це могло б бути при безпосередніх, усномовних зв'язках. Далі ми проаналізуємо, якими каналами впливи з Галичини на Велику Україну все-таки йшли. Але загалом відмінність дедалі більше зростала й гостріше сприймалася. В міру того, як цей стихійний у тих умовах процес збільшення розбіжності усвідомлювався, в українській громадськості поступово оформлюється два табори: прихильників галицьких елементів у мові й їхніх супротивників. Уже з самого початку зв'язків з Галичиною лунають голоси на цю тему, а на початку дев'ятих років вибухає ціла дискусія, що провадиться з великим запалом і внутрішнім переконанням.

Спершу супротивники галицьких мовних впливів були мало впливові й не забирали голосу прилюдно. Ще давніше, на початку шістдесятих років, але вже після занепаду «Основи», в цій справі висловлювався М. Костомаров, правда, в приватному листі. Він писав до О. Кониського (лист з 22 січня 1863 р.): «А що про Червону Русь пишете, так вона не єдиним правомислом одрізнілася од нас, але і мовою; нехай вона до нас прихи-

люється, а не ми до неї. Самі розумні русини так говорять»¹. Це є позиція цілковитого заперечення всього галицького в мові. Формально вона спрямована, можливо, проти москвофілів і язичия, але побічно вона б'є і по галицьких мовних впливах взагалі. Позиція ця, одначе, цілком природна в людини, що протестувала проти розроблення української наукової або філософської мови, проти поширення сфер вжитку української мови взагалі і схилилася до того, щоб обмежити українську літературу народно-популярними виданнями.

Далеко складніша і — як це взагалі часто для нього типово — внутрішньо суперечна була позиція П. Куліша. Він теж був невдоволений галицькими літераторами:

Так нам тепер поети-львівці,
Мов у селі під вечір вівці,
Хрипливий голос подають:
Кастильську бо з калюжі п'ють.²

Така низька оцінка галицької поезії й літератури взагалі, поскільки вона стосується побічно й до мови, в'язалася в П. Куліша з різко негативною оцінкою польських впливів в українській культурі XVI—XVII ст., — бо Галичина видавалася П. Кулішеві до певної міри консерваторкою й передатницею цих впливів. Він писав:

Ляхи ж письменством попсували
Нам нетямні монастирі.
Науки ніде було взяти;
Прийшлось її в Ляхві шукати,
І ми полцизною жили
Тоді, як з нею прою вели.³

У цій неґації «полцизни» ледве чи не видніється в П. Куліша неґація галицьких впливів на Велику Україну й її літературну мову. П. Куліш писав до галичан: «Коли ж ви стоїте за свої особини, то сим виявляєте узькість своєї тенденції... Вас тільки тоді читатимуть на Вкраїні, коли ви приймете смак українців, піднявшись вище Головаччини, Дідиччини і всієї нової галичанщини»⁴. Останні (підкреслені мною) слова показують, що

¹ Україна, 1925. — Ч. 3. — С. 74.

² Грицько Сковорода. — Т. I. — [с.] XXV.

³ Там же. — Т. I. — [с.] XV.

⁴ Дорошенко В. Галичина й Велика Україна. Зв'язки й зносини наддніпрянських українців із наддністрянськими та участь їх у культурному і громадському житті Галичини. Календар-альманах «Дніпро» на р. 1924. — Львів, 1924. — С. 11.

цю філіпіку спрямовано не тільки проти галицького москвофільства, а й проти галицьких впливів взагалі. «Галичанщину» П. Куліш відкидав так само, як і «полщизну».

І все-таки, всупереч цьому, П. Куліш об'єктивно був провідником галицьких впливів на Велику Україну в мові (та й не тільки в мові, але це виходить за межі нашої теми). Як це могло статися?

Коли ми аналізуємо, наприклад, мову його поезій¹, то безпосередньо галицьких позичень знаходимо в ній надто мало, і всі вони мають цілком випадковий характер. З лексики сюди, можливо, належить слово *млака* («Солонії млаки слізьми просолили», I, 73), з наголосів — кінцевий наголос у парадигмі слова *кацап* і кінцевий наголос у прислівнику *також* («Дорожчі в кацапа», «На масляниці щеп», III, 64; «Простірно, брате, в нас також і в животі», III, 85)².

Наближення мови П. Куліша до галицької йшло непрямыми шляхами позичення з галицьких говірок або з творчості письменників. Це наближення треба поставити в зв'язок з прагненням П. Куліша внести в свою мову елементи архаїзації, прагненням, яке робиться в нього дуже виразним після видання «Досвітків». Виявом такої мовної програми була поява в мові П. Куліша великого числа церковнослов'янізмів, а в другу чергу з'явилися в ній і деякі елементи української мови XVI—XVII ст. — архаїзми і польонізми. Відновляючи ці останні, П. Куліш, напевне, найменше думав про зближення з галицькими мовними звичками. Однак внаслідок того незаперечного факту, що галицькі говірки почасти через свою розмірно більшу архаїчність, почасти через сусідство й частіші стики з польською мовною стихією зберегли дещо (хоч, звичайно, не надто велику частину) саме цих елементів, утрачених далі на схід, вийшло так, що об'єктивно П. Куліш запроваджував у літературну мову деякі нібито галицькі елементи. Здебільшого, правда, це

¹ Всі наступні посилання подаються за: Сочинения Кулиша П., під ред. И. Каманина. — Київ, 1908—09. — Т. I, III.

² Тільки в перекладі уривків з «Іліади», вміщеному в III томі Каманінського видання, знаходимо, проти сподівань, дуже рясно галицизмів: «варовномурований город» — 511; «Овшім, додому іди» — 513; «Гнеть через гордість свою, то якраз і загубить він душу» — 514; «Меч величезний у піхву сейчас увігнав» — 514; «Оба ви молодші від мене» — 516; в наголосі — те саме: «Тобі я не скажу» — 513; «Ось заплачуть за обиду» — 514. Це так різко відрізняється від Кулішевої мовної норми, що дозволяє виставити думку, що цей переклад не належить перу П. Куліша і помилково вміщений в його творих.

не були активні елементи галицьких говірок, а радше пасивні: вони не вживалися вже часто в галицьких говірках як щось нормальне й звичайне, але вони були ще зрозумілі або принаймні зрозуміліші мовному чуттю галицького мовця, тоді як мовному чуттю мовця з Великої України вони видавалися вже цілком штучними квітами, винесеними зі старовини і надиханими тепер новим життям.

Отже, П. Куліша можна тільки вельми умовно вважати за провідника галицьких мовних впливів. Але все-таки об'єктивно він таким провідником почасти був — і тому не випадково, що його ім'я написали згодом на своєму прапорі деякі безперечні прихильники галицьких мовних впливів, — як-от хоч би Олена Пчілка, про що мова ще буде далі.

Подамо кілька прикладів таких архаїчних слів, якими П. Куліш об'єктивно наближав мову своїх творів до галицьких мовних звичаїв — з усіма застереженнями, що зроблені вище. З абстрактної лексики:

«Одягнись у сяєво й *перепих*» (I, 391); «Право *зверхности* сам Вельзевул їм пише» (II, 45); «Нехтував страшну свою *потугу*» (II, 57; Грін.: Метл., Гол.)¹; «Я кинувсь братне *видмо* обіймати» (II, 239; польонізм?); «Клейнод запомину гірких житейських мук» (III, 116; польонізм?); «Серед всіх своїх *забутків* інородних» (II, 74; польонізм?). Назви осіб за їх ознакою або функцією: «Ізбранники Господні Чи *речники* за Господа на суді» (I, 350); «Не стало на Вкраїні *Віщової* сили» (II, 5; Грін.: Руд.; польонізм?); «Не прихияться братами Люди до *погонця*» (II, 20; Грін.: Фр.); «Мусимо всім *заволокам...* годити» (II, 34); «*Доматарем* він жив» (II, 148; Жел.: Федьк.)²; «Сей *ошуст* Амур» (II, 455; польонізм?). З прикметників: «Не продають за золото *офірське*» (I, 373; польонізм, *ofiaga?*); «Забавляв *рубашних* Козацьких ватажків» (II, 131; польонізм?). З дієслів: «*Збагнц*, який ти азіят мізерний» (II, 24; Жел.; Грін.: Н. Вол., Гол., Рудч.); «*Зака-завши* їм про волю міркувати» (II, 28).

Абстрактна лексика — це те, що найбільше цікавило П. Куліша в тих мовних джерелах старовини, які він розшукав і до

¹ Грін.: — означає, що в словнику Б. Грінченка це слово подане з посиланням на зазначені після двокрапки джерела.

² Жел.: — означає, що в «Малорусько-німецькому словарі» С. Желехівського (Т. I. — Львів, 1866, т. II — спільно з С. Недільським. — Львів, 1866) це слово подане з посиланням на зазначені після двокрапки джерела. Наведення цього скорочення без двокрапки означає, що дане слово в словнику С. Желехівського подане, але без посилання на джерела.

яких жадібно припадав. Але в цій галузі йому найбільше ставали в пригоді церковнослов'янізми, які становили спільне добро всіх частин України. Побутова лексика в широкому розумінні слова (назви речей і понять домашнього вжитку, сільського, міського, судового, мисливського – поза специфічно фаховими тощо) менше цікавила П. Куліша. Але що тут питома вага церковнослов'янізмів була мінімальна, то розмірно більший відсоток припадає тут на позичення з мови XVI–XVII ст., себто на ті елементи, що можуть нас тут цікавити. Добір їх у П. Куліша досить випадковий, але наявність їх все-таки характеристична. От важливіші приклади: «Розв'язує царям їх *шабельтаси*» (I, 349); «Венгерське *Пугарам* пити» (II, 16; Жел.; Грін.: Шух.); «Трьох братів *помник...* Тінь метав» (II, 124; польонізм?); «Лючи ж із *пуздерка* вино...» (II, 447; Жел.; Грін.: Котл.); «Ждав би я мов воїн у *стражниці*» (I, 353; польонізм?); «Вручаю Срібло і золото, маетки й *статки*» (II, 89; Грін.: Шух.); «Ій ми зоставляли *кадуки*» (II, 357); «Не заирне туди і *rarig* оком» (I, 377; Жел.: МВ; Грін.: Вх.); «Челядників їх вигубить *помір'я*» (I, 376); «Перепинять їх *райтарі*», «Всі шляхи» (II, 19); «І вам царі сі не до *густу*» (III, 3); «*Опитаний* пронира» (II, 104; польонізм?); «*Вітласта* ся мірта» (II, 444; Жел.); «*Збагнітував* (Бог) мою велику славу» (I, 362); «*Вергати* на неї укоризни» (II, 174).

Окремо варт виділити емоційно-цінувальну лексику. Тут прикладів менше: «За пороги? *вара*, хлопе» (II, 18; Грін.: Фр., Гол.); «Читателі *буяки* безголові» (III, 38; Жел.: Петрушевич; Грін.: Вх., Гн.); «Тато з *дробами* вовки десь стріляє» (III, 234; Грін.: Гол.); «Скажи ж мені, моє розумне *закохання*» (III, 116; Грін.: Гол.); «Прийми нас під свою опеку *знакомшту*» (II, 22; Жел.: Зг.; Грін.: Черн. – Н. Вол.); «Розправляє сокіл *Скреповані* крила» (II, 400; польонізм?); «О *горопашна...* немощна темно-та» (III, 31; Жел.: В. Барв.).

Тільки в дуже небагатьох випадках можна висунути припущення, що П. Куліш те чи те слово міг сам безпосередньо позичити з галицьких говірок, зокрема гірських, хоча безперечно, що при ближчому знайомстві з ними він знайшов би там багатющий матеріал, відповідний до його програми архаїзації мови. От ті кілька прикладів, де можна запідозрити (але, певна річ, не стверджувати!) таке безпосереднє позичення: «Я дав йому пустиню на *пробуток*» (I, 389; Жел.: Федьк., Грін.: Kolb., Гол.); «Скот *боржій* тоді ховали» (II, 155; пор. ще II, 448); «Полетів Осман мов крильми *іг* її покоя» (II, 382); «Інші ту-

тарі титловану дитину Боятся гудити» (III, 432; Жел.; Грін.: Гол.).

Отже, таких елементів, що відповідають активному галицькому слововжиткові, в П. Куліша мало. Проте, зваживши на всі пороблені вже застереження, все-таки доводиться вважати П. Куліша хронологічно й посутньо першим з визначних письменників-негаличан, хто показав, що галицькі мовні елементи черпати для загальнолітературної скарбниці можна і треба. Опріч безпосередніх позичень, наближень чи випадкових збігів, він показував це і загальним характером своєї мови. Якщо можна збагачувати свою мову, впроваджуючи до неї штучно досі чужі їй лексеми з різних інших джерел, якщо можна літературну мову зорієнтувати не на якусь певну говірку, а на поєднання різноджерельних елементів, на конгломерат, на синтезу, на кованість, — то чому важливим складовим елементом цього конгломерату не можуть бути слова й форми, взяті з Галичини? П. Куліш, отже, підготував появу в літературній мові галицьких елементів не тільки фактично, а й методологічно. І з цього погляду повну рацію мали всі дальші прихильники синтези літературної мови з галицькими елементами, коли вважали П. Куліша за свого попередника.

Нам можуть сказати, що цю останню роль слід би приписати Т. Шевченкові, а не П. Кулішеві. Формально-теоретично це так, бо Шевченко робив схрещення різних мовних плянів давніше від П. Куліша і часто далеко сміливіше. Але конкретно-історично це не так. Шевченкові схрещення були занадто різкі й сміливі для сучасників; на прикладі М. Драгоманова ми знаємо, наскільки глухі були до них сучасники Шевченка і наступне покоління. З другого боку, Шевченкова мова все-таки надто зберігала зв'язок з живою мовною стихією села. Через це Шевченкова мова тоді не сприймалася як штучно-синтетична: читач сприймав її в побутово-пісенних виявах і не сприймав у штучно-синтезованих. Саме Кулішева мова, через свою більшу одноманітність, однопляновість, не заперечувану безперечною синтетичністю, через свою послідовно проведену книжність, здавалася сучасникам зразком синтетичної мови — і відповідний справляла вплив. Саме за це одні її приймають, інші відкидають, тоді як Шевченкова мова з цього погляду тоді, сказати б, ще не котирується.

Досить виразно ця наша характеристика сприйняття Кулішевої мови стверджується виступом І. Нечуя-Левицького в його

славнозвісній статті «Сьогочасне літературне прямування». В цей час він ще не заперечує галицьких впливів у мові, але постільки, поскільки вони йдуть з галицьких народних говірок і поскільки сприймаються нарівні з впливами інших периферійних говірок, себто в невеликій пропорції. Зате всякі впливи, що йдуть книжними шляхами, все, що надає літературній мові синтетично-штучного характеру, викликає його рішучий протест: «Для літератури взірцем книжного язика повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом» — таке є програмове твердження І. Нечуя-Левицького. А далі він його деталізує: «Книжний літературний український язик повинен вироблюватись на ґрунті живого сільського язика, вигрібаючи з його мови термінологію, змінюючи суфікси, приставляючи їх до кореня народного язика; він не повинен шукати нових слів в інших слов'янських язиках, хоч би і в церковнослов'янському, а розвиватись на основі народних українських вимов: наддніпрянської, галицької, поліської, навіть чорноруської (коло Вільна) і білоруської (коло Могилева, Мінська та Вітебська), котрі мають один спільний з українським лексикон слів. Народні провінціальні вимови дають часом несподівано дуже добрі терміни для літературного українського язика»¹.

Тут не згадано ні П. Куліша, ні галицької книжної мови. Але цілком зрозуміло, що все це ототожнення літературної мови з мовою сільської баби, увесь цей протест проти позичень з інших слов'янських мов — були прихованим виступом і проти мовних позицій П. Куліша, і проти позичень з галицької книжної мови, яку І. Нечуй-Левицький саме вважав за засмічену інослов'янськими впливами: церковнослов'янськими й польськими.

Складніша була позиція М. Драгоманова. Спочатку запеклий прихильник і навіть апологет Галичини («Я так набрид навіть своїм найближчим приятелям своїми непрестанними розмовами про Галичину, що мене прозвали Михаїл Галицький»², — згадував він про ці часи), він потім, побувавши в Галичині, різко змінює своє ставлення до Галичини взагалі: «Галичина така, як вона є, не може нам послужити ні до чого, а сама мусить бути перше зреформована»³. І, видимо, виявляючи цим приховано своє глибоке невдоволення галичанами, залюбки цитує лайливу характеристику їх, нібито одержану ним у листі

¹ Сьогочасне літературне прямування // Правда, 1878. — С. 26.

² Драгоманов М. Австроруські спомини. — Львів, 1890. — Ч. 3—4. — С. 259.

³ Там же. — С. 264.

від одного українця: «Господи! Коли хочеш карати Росію й Україну, карай їх огнем, мечем, чим хоч, — тільки не прилученням Галичини, бо в нас же й свого сміття стане Дніпро перегородити»¹.

Одначе така негативна оцінка всього галицького не завадила тому, що в мові М. Драгоманів помітно піддався галицьким впливам, як це слушно констатував ще в 1913 р. М. Жученко: «Драгоманов, мову якого ми вважаємо за найкращий зразок наукової української мови, під кінець, коли йому доводилось друкувати свої писання виключно у галицьких виданнях, почав писати більше вже на галицький зразок»².

І — зауважимо мимохідь — це пішло його мові на користь, бо хоч частково відчистило її від русизмів, які аж надто рясніють у його ранніх писаннях, — як-от: *місто* (в значенні «місце»), *добавок*, *стойть*, *бумага*, *получив*, *щитаю* і сила інших³. Отже, М. Драгоманів об'єктивно був до певної міри провідником галицьких мовних елементів до літературної мови.

І в світлі цього блякне твердження Б. Грінченка про те, що не галичани, а «наддніпрянци» виробили мову науки й перекладів з європейських мов. Б. Грінченко згадує імена публіцистів і науковців з Великої України: П. Куліша, О. Кониського, І. Левицького, Т. Зіньківського, М. Драгоманова, М. Комаря, І. Білика, Д. Мордовця-Сліпченка; імена перекладачів з західноєвропейських письменників з Великої України: П. Куліша, П. Ніщинського, Т. Зіньківського, М. Старицького, С. Руданського — і робить з цього висновок-повчання: «Нехай же наші браття-галичани не кажуть, впиваючись провінціальною гордістю, що мов самі вони й мову виробили і літературу наукову та перекладову склали»⁴. Так, усі ці люди стояли в перших лавах творців і розроблювачів нової української літературної мови, але становище було таке, що більшість з них об'єктивно якраз проводила, як і М. Драгоманів, галицькі мовні впливи. В оркестрі грали всі області України, але внаслідок загального політичного становища великоукраїнських земель диригувала цією оркестрою Галичина.

¹ Драгоманов М. Австроруські спомини. — Львів, 1890. — Ч. 3–4. — С. 260.

² Жученко М. Про українську літературну мову // Дніпрові хвилі, 1913. — Ч. 22–24. — С. 305.

³ Приклади взято з листів М. Драгоманова до В. Навроцького, оголошених у збірці «За сто літ». — Кн. І. — Київ, 1927.

⁴ Чайченко В. Кілька слів про нашу літературну мову // Зоря, 1892. — Ч. 15–16. — С. 314.

До того ж не треба думати, що всі тогочасні діячі слова з Великої України тільки об'єктивно й більш-менш позасвідомо провадили галицькі мовні впливи, так би мовити, пасивно їх сприймаючи й пасивно, мимоволі включаючи їх до свого мовного вжитку. Ні, були такі — так було, як ми вже бачили, з М. Драгомановим, — але не бракувало й людей, які свідомо й програмово орієнтувалися на запліднення літературної мови галицькими мовними елементами, на мовну синтезу. Найяскравіше своє кредо в цьому дусі висловили Василь Мова (Лиманський) і Олена Пчілка.

Василь Мова — призабута постать, яка одначе має всі права на те, щоб посісти в історії нашої літератури й літературної мови другої половини ХІХ ст. місце поруч і нарівні з М. Старицьким, — розвиває цілу програму розподілу праці між Галичиною і Великою Україною: «До свого часу працювали більш галичани, але клопоти практичного життя зіпхнули їх переважно на дорогу науки та публіцистики. Література поетична, мистецьке повістярство у їх не розвивається. Сю прогалину заступила б російська Україна. У нас наукові твори на народній мові навряд чи скоро заведуться, та й практичного ходу їм не дають, але повістярство природно розведеться до ладу і мало б добрий хід... А повістярство, окрім прямої своєї користи, пригодилося би ще й тим, що піддавало б галичанам сирого, первісткового язикового матеріалу для літературно-наукового оброблення нашої речі. А хто дотепніший, то зумів би і в повістях своїх зужиткувати "літературно" обробленої мови. Ми на їх, а вони на нас чинили б живий і дуже корисний для народної справи вплив»¹. Отже, тут не тільки приймається як аксіома синтетично-штучний характер літературної мови, а і галичанам надається роля організатора й упорядного центру цієї піднесеної на вищій щабель загальноукраїнської літературної мови!

Виступ В. Мови не став відомим широкій громаді й через це не мав великого громадського резонансу. Олена Пчілка виступила зі своїми програмовими твердженнями в питаннях розвитку літературної мови в друці, оголосивши цілий маніфест на теми розвитку української літературної мови, — і тому її виступ вийшов далеко за межі приватних справ і поглядів. Вона, насамперед, відкидає обвинувачення в тому, що тогочасна українська літературна мова мала штучний характер: «Наша но-

¹ Лист до О. Кониського з березня 1883 р. У збірці «За сто літ». — Київ, 1928. — Кн. III. — С. 27.

вітня літературна мова може показатися видуманою, робленою, знеповажачим критикам перш усього через те, що вона виявляє велику силу власне таки народних слів, тільки невідомих»¹. Це удар по І. Нечуєві-Левицькому, який, дарма що в теорії визнавав участь усіх говірок у розвитку літературної мови, практично відкидав як ненародне все, що не входило до мовного узусу милої його серцю Надросянщини. Олена Пчілка приймає його погляд, що при збагачуванні літературної мови потрібне передусім «граматичне розширювання», себто словотворення відомими в народній мові формантами².

Але вона не відкидає й того, чого смертельно боявся І. Нечуй-Левицький: позичень і кування нових слів. Для І. Нечуя-Левицького найважчий закид, який можна зробити мові — це проголосити її «кованою». Але Олену Пчілку не лякає це обвинувачення, навпаки вона приймає його як програмове: «Отож нехай буде наша літературна мова й кованою. Скажемо так: нехай кована, аби до ладу!»³

І далі Олена Пчілка подає свій погляд на позичання з чужих мов взагалі і на стосунки української мови з польською зокрема: «З другого боку, коли здibuється у чужій літературі слово, котре нічим не противить ні лексичному складові, ні фонетичній вимові нашій настільки, що зовсім має подобу нашого українського слова, — тільки ще не ужитого в нашій писемі, — для чого ж би мали ми цуратись його? У цім разі надто до користі може стати польська література, власне бо задля близькості мови має вона велику силу слів, котрі не тільки не противляться нашому ухові, а мають такий вигук, немовби вони були притаманні українцям»⁴. Як приклад таких слів Олена Пчілка наводить слова: *належний, цнотливий, урочистий* і далі пише: «Хіба задля того мали б наші письменці цуратись таких слів, що вони *перше стали ужитими* в польській літературі (яко давнішій), — так це була б зовсім незмисленна увага»⁵.

Не розглядаючи тут дуже цікавої по суті позиції Олени Пчілки щодо стосунків української і польської мов — бо це виходить за межі нашої теми, — мусимо тут відзначити одне:

¹ Передмова. Переклади з Гоголя (два розмаїтих зразки) Олени Пчілки. — Київ, 1881. — С. 19.

² Як приклад Олена Пчілка подає творення слова *лунати* від знаного в народній мові слова *луна*. Там же. — С. 20.

³ Там же. — С. 15.

⁴ Там же. — С. 23.

⁵ Там же. — С. 23–24.

принцип використання слів, спільних з польською мовою, як свого споконвічного добра, крім усього іншого, широко відчиняв двері до літературної мови багатьом і багатьом словам, уживаним у західноукраїнських, і зокрема галицьких, говірках. Навіть більше: практично ці твердження Олени Пчілки саме сприяли засвоєнню галицизмів літературною мовою. Та й взагалі від цих заяв один крок до принципового проголошення мішаного (щодо українських говірок) характеру основи української літературної мови — і Олена Пчілка робить цей крок, вимагаючи крутого розширення бази літературної мови:

«Між іншими непевностями в моїх спробунках знайдуть, може, діалектну мішанину: справді ж бо уживаю разом з лівобережним складом різні чисто правобережні форми (*лаписька, ручиська, назвисько* або такі слова, як *відомий, переконатись* тощо). Прошу тільки не вважати таких слів за "польонізми": вони наші притаманні, українські, а тільки живуть поруч з такими у польській мові. — Правобережний гомін єсть відомий мені по знаттю його на Волині, — і маю сказати, що він повинен би бути й кожному, хто дбає о силу й багатство української мови, стільки ж милим, скільки й лівобережний: так надто щиро та широко приховав він свою українську вдачу»¹. І далі Олена Пчілка доводить, що він зовсім не ополячений, а тому слід «залишити ту гадку з погляду мови про "єдину чистую" Полтавщину. Отож таки й здається, що уважне єднання лівобережного гомону з правобережним було б найкориснішим при знаходах та упорядкуванню нашої літературної мови»².

Не можна виразніше висловити гадки про синтетичність говіркової основи української літературної мови. Правда, Олена Пчілка говорить тут увесь час про Волинь і не згадує зовсім про Галичину, але ми маємо повне право розглянути всі її міркування й на Галичину. Уповноважують до цього не тільки загальні міркування про присутність стосунку висловів Олени Пчілки і до Галичини, а й — це головне — її загальне ставлення до Галичини, показане нею насамперед у повісті «Товаришки», про яку мова в нас буде далі. Та і в мові творів Олени Пчілки знаходимо чимало слів і термінів, які правдоподібно або напевне можуть походити тільки з галицьких говірок. Взяти з цього погляду хоч би згадувану вже повість «Товаришки», де всі головні дійові особи — інтелігенція з Лівобережжя і де

¹ Там же. — С. 31.

² Там же. — С. 32.

тимчасом зустрічаємо такі слова, як *вігчит* — реферат («Виступили прилюдно з науковим відчитом» — 305)¹, *тручатися* («Спішно йдуть поодинокі особи, тручаються цілі громадки» — 303), *равлик* («Раїса наложила в сіточку тих равликів» — 302), *сестриниця* («Мов би не сестриниця, а дочка ваша» — 351) і багато інших, навіть такі граматичні форми, як складений перфект (*бачилисьте* мої препарати» — 287), ніби за рецептою Є. Сакуна.

Своїми мовними зразками і авторитетом Олена Пчілка проголошує П. Куліша і М. Старицького. Їх твори, — пише вона, — «мають стояти між найкращими оздобами української літератури з погляду упорядкування її мови»². Мовні позиції П. Куліша ми вже бачили і знаємо, що саме підносило їх в очах Олени Пчілки. Треба приглянутись тепер до мовних позицій М. Старицького. Це має особливо велике значення, через те що М. Старицький був загально визнаним лідером певної течії в розвитку української літературної мови, його «куті слова» викликали такі палкі дискусії й заперечення, що пам'ять про них живе ще й тепер, хоч самі поезії й переклади М. Старицького, де він переважно запроваджував свої мовні новації, й не належать у наші дні до часто і масово перечитуваних.

Прихильники етнографічно чистої однодіалектної — а коли однодіалектної, то, природно, східноукраїнської основи української літературної мови ніколи не могли примиритися з новаторством М. Старицького й прийняти те, що робив М. Старицький у літературній мові. М. Драгоманів, який у даному випадку наближався до них, писав про М. Старицького: «Він мені справив болість на три дні своїм самовольно й безграмотно кованим язиком: Господи! Яких слів не видумав, що не покалічив!»³ А ще красномовніша була позиція Б. Грінченка, який мовчки виключив М. Старицького з числа використаних у своєму словнику джерел, хоч до числа цих джерел входять такі типово галицькі етнографічні матеріали, як записи В. Шухевича, О. Кольберга, І. Верхратського або В. Гнатюка. Цим він підкреслював ненародний, може навіть антинародний, на його думку, характер мовного новаторства М. Старицького.

¹ Посилання на сторінки жіночого альманаху «Перший вінок» — Львів, 1887, де «Товаришки» видруковано на с. 231 — 359.

² Цитована передмова до «Перекладів з Гоголя». — С. 18.

³ Лист до В. Навроцького з 15.VII.1873 р. У збірці «За сто літ». — Київ, 1927. — Кн. I. — С. 135.

Міркування Люби в «Товаришках» Олени Пчілки на тему про характер української літературної мови й шляхи її розвитку відповідають саме на таке й подібне ставлення до того, що сучасникам здавалося експериментами М. Старицького. Можна думати, що теоретичні постулати М. Старицького і справді мусіли б збігатися з цими міркуваннями Люби, — так само, як наважуємося ототожнити їх бодай у головному з поглядами самої Олени Пчілки. Ось як характеризує Люба прихильників етнографічно витриманої літературної мови: «"Штучність", "літературщина", "признаю тільки народну мову". Що за узька народність, що за узький націоналізм! Се понижати свою народну гадку, обрікавши її стояти вічно лиш на одному ступні первісному! І коли так судить об мові, то треба те ж саме розважити й у всьому, і хисту національного не треба розвивать, — ні музики, нічого, — нехай буде все тільки на ступні первісно-народному: значить і науки не посувають, досить того світогляду, який має наш простий чоловік! Се ж нісенітниця якась! З таким націоналізмом можна тільки закиснути на місці! Ну, бери елементи народні, не цурайся їх, але утворию з них якомога ширшу, кращу будову, — і се піде на користь тому ж самому народові! Нащо одрізняти його неприступною лінією від інтелігенції, котра пішла вперед?»¹

Як це й природно, різні погляди на шляхи розвитку української літературної мови в'яжуться з різними світоглядами, з різними політичними спрямуваннями: виразно народницькими з одного боку, радикальними й демократичними з другого, а дискусія на мовні теми переливається в дискусію про шляхи розвитку української національної культури взагалі. Але з'ясування цих залежностей є другорядне для нашої теми. Далеко важливіше підкреслити, в чому, де саме знаходить Люба наближення до свого мовного ідеалу. Наближення до свого мовного ідеалу Люба знаходить в Галичині і на той час тільки в ній. За сюжетом повісти Люба зустрічається у Відні з галичанином Бучинським. Люба чує його українську мову — і от як описує Олена Пчілка психологічну реакцію Люби на цю мову: «І її просто брав сором перед інтелігентним русином: він говорить так вільно, ні трошечки не запиняючись, про що тільки схоче, а вона... мусить добре подумати, перше налагодитись, а тоді вже казати, ніби перше перележить в думці з російського». «Вона

¹ Товаришки. — С. 344.

почуває, що се органічна мова його бесіди і що так *треба*, що говорить з ним по-російськи просто не випадає, власне таки аж сором якось! Чого ж він уміє, а я ні! Вони *виробили* собі свою мову і для культурної потреби, а ми переходимо зараз на російську, коли заводимо поважнішу бесіду! Так не гоже!»¹

Два моменти треба підкреслити в цих висловленнях. По-перше, це наскільки імponує Олені Пчілці (чи то пак Любі) галицька літературна мова своєю універсальністю, — а з загального мовознавства відомо, що імponування чисісь мови є перша й вирішальна передумова для позичень з цієї мови. Друге — те, що Олена Пчілка підкреслює штучний, *вироблений* характер цієї мови, а значить певну віддаленість, піднесеність її супроти етнографічно-мовних джерел.

М. Старицький саме й був визначним ватагом такого «вироблення» української літературної мови на Великій Україні. Не збиваючи такої оцінки ролі М. Старицького в розвитку нашої літературної мови, ми мусимо поставити тут його мовні здобутки, його «кузню слів» під дослід з того погляду, чи можна до них прикласти і першу половину висловлювань Олени Пчілки — Люби, чи можна говорити про те, що і М. Старицькому імponує мова галицької інтелігенції. Дехто з наших дослідників уже ставив це питання і давав на нього позитивну відповідь. Коли сучасники поета вважали всі його мовні новації за витвір його власного «ковальства», то пізніші історики літератури (мовознавці, на жаль, цього питання не вивчали) намагалися трактувати їх інакше. Микола Зеров писав, що П. Филипович «виявив, що слова, які в свій час уважано за неологізми Старицького, знаходяться в галицьких словниках того часу. Приблизно так висловлюється і Олена Пчілка в своїм некролозі. Вона пише не так про новотвори, як про мовне простування письменника на захід, віддавання переваги правобережному лексикону перед лівобережним, любовне плекання волинських та подільських словечок»².

І справді, П. Филипович вказує, що такі слова, як *гордота*, *лихослів'є*, *недійність* М. Старицький узяв із словника Є. Желехівського³.

¹ Товаришки. — С. 344. Виділення мос. Ю. Ш.

² Зеров М. Поети пошевченківської пори. — Київ: Книгоспілка, 1930. — С. XXVI.

³ Стаття П. Филиповича «Пушкін в українській літературі» у книзі: О. Пушкін. Вибрані твори. — Київ: Книгоспілка, 1930. — С. XXVIII.

Але з такими твердженнями слід бути обережними і ґрунтовніше перевірити їх на матеріялі всієї поетичної мови М. Старицького. Річ у тому, що, приміром, згадані П. Филиповичем слова словник Є. Желехівського подає, здається... з М. Старицького. Принаймні в числі джерел Є. Желехівського були й поезії М. Старицького, і взагалі, хоч цей словник великою мірою спирається на галицький лексичний матеріял, але це не був виключно галицький регіональний словник, тому при цитуванні й використанні його, як і при використанні словника Б. Грінченка, велике значення мають посилання на джерела, а самий факт наявності слова в словнику — другорядне.

Коли ми з цього погляду придивимося до поетичної спадщини М. Старицького¹, то побачимо насамперед, що певну частину слів, що сприймалися в його поезіях як нові, справді можна вважати за його індивідуальні новотвори — принаймні ми знаходимо їх у приступних нам джерелах. За приклад могли б правити такі слова, як *шумлява* («Один ти в шумляві сидиш» — II), *роздолий* («Ввійдеш в улиці роздоли» — 37), *марій* («Сміялися над марієм старим» — 192), *марівничий* («В душі лякливій, марівничій» — 213), *мучень* («Бог мученів-рабів» — 214) тощо. Проте варт відзначити, що і серед тих, сказати б, більш-менш абсолютних неологізмів М. Старицького є багато таких, що утворені з західноукраїнських елементів або відомішими чи активнішими в Західній Україні словотворчими формантами або основами. Багато з них має, у згоді з наведеними вище поглядами Олени Пчілки, і більш або менш точний відповідник у польській мові. Вистачить кількох прикладів: *квітниця* — оранжерей («Згадай-но: квітницю, розкішно барвінком обвиту» — 10; польськ. kwieciarnia), *заласся* («Ні красні дівчата Тобі не приносять заласся» — II; префікс *за-* з суперлятивним значенням), *товаризна* («Дівчат було зводив, співав товаризну» — II; суфікс *-изна*), *зрадецтво* («Любову звете ви зрадецтвом» — 25; польськ. zdradziecki), *gorigця* («Притискають коні; жде нас догідця» — 56; пор. польськ. слова типу zdrajca, zabójca тощо), *привілейний* («Дітей привілейних землі» — 112), *тружень* («Химерний тружень» — 143; пор. подане вище *мучень*), *звіроцтво* («Повні звіроцтва та злови слова» — 306; з *-о-* замість сподіваного *звіряцтво* абощо), *моцарський* («Най слово запевнить моцарське» — 312; польськ. mocarstwowy) тощо.

¹ Дальші посилання на «Поезії» М. Старицького, 1908.

Але ще далеко більше серед «неологізмів» М. Старицького слів, що справді не витворені ним самим, а взяті з заходу: з Волині, Галичини, частково навіть з польської мови. Насамперед це поважна частина абстрактної лексики в широкому розумінні слова: *розвій* («Бажаємо ми Розвою й освіти родині» — І; Грін.: галиц.); *стума* («Тільки в стумі серед ночі Зірка зимно сяє» — 8; Жел.; до галицизмів належить, — коли абстрагуватися від фонетичного оформлення слова через *i* — *i* слово *зімно*; воно трапляється ще на с. 79); *гризота* (Завірюха «надає пергу гризоті» — 15; Грін.: Каменец.); *добуток* («Страждання — Добутки скошених надій» — 20; Грін.: Шух.); *засада* («Щирість — найперша засада» — 24, пор. ще 219; польськ. *zasada*); *звятияга* («Пройдемо пасмо звятияг» — 27, пор. ще 220; Жел.); *недійність* («Дух марности, недійности, гризоти» — 8; Жел.); *ухиття* («Инчу жизнь для ухиття рвучи» — 112; Жел.: Піск.); *обуда* («Всюди чується обуда від німого забуття» — 136; Жел.: Руд.); *прихил* («Прихил до люду» — 142; Жел.); *тяжа* («Під тяжою Переболілих літ» — 161; *тяжар* — 241; Жел.: Св.); *терпіння* — *страждання* («Пісню йому про терпіння без спочиву Мати терпляча співай» — 215; пор. ще 257); *вчин* («То славний вчин — і ти його звершив» — 219; пор. галиц. *чин* — дія, діяння); *загара* («Кохання змінилось Задушливим чадом загар» — 227; Грін.: Н. Вол.); *скуток* («Скутки нерівного бою» — 239; Жел.); *здання* («По сконанні В доброму зданні» — 259; польськ. *zdanie*); *розривка* (Вірш «не слугував розривкою мені» — 277; Грін.: Н. Вол. Лев.); *тиснява* («Тиснява слуг» — 295; Жел.); *врава* («Гемонські вигуки врави» — 301); *льос* («Визволятися визначив льос» — 301; Грін.: Чуб.).

Менша кількість слів, виведених від абстрактних імен: *potina aactoris*, прикметники, дієслова. Наведу відповідні приклади: *бездолець* («Бездольця схопили карати» — 25; Жел.; Грін.: Жел.); *прихилець* («Прихилець до людей окривджених» — 109; Жел.); *первотний* («Час первотнього кохання» — 40); *вікопомний* («Надгробник вікопомний» — 73; Жел.: В. Барв.); *статкувати* («Тобі я місцем поstattкую» — 74; Жел.); *клямити* («Били б певне знов І клялими ще більше» — 283; Грін.: Н. Вол.).

Розмірно менше відповідних елементів у побутовій лексиці, а до того ж вони менше впадають в очі, бо не видаються підкреслено індивідуальними витворами автора, не виконують здебільшого спеціально-стилістичної, а переважно номінативну функцію. Проте і їх можна з поезій М. Старицького повизби-

рувати чимало, надто тоді, коли розуміти під побутовою лексикою не тільки, сказати б, назви предметів кімнатно-домашнього вжитку, а й взагалі предметів і понять, більш-менш часто вживаних у побуті, її можна продемонструвати такими прикладами: *ружанка* («Ще ружанка. Ось на шийці» — 133; польськ. *góźaniec*), *легуміни* («Медяники і легуміни» — 135), *город* — неовочевий сад («З огорода прибіг воевода» — 66), *помник* («Помники холодні та німі» — 19; польськ. *ropnik*), *крак* («Чатують за краком» — 68; Жел.; Грін.: Ном.), *виспа* («Мілі й виспи дужі» — 71; пор. ще 307; Жел.), *улива* («Уливами мила ти землю суху» — 76; Жел.; Грін.: Кул.), *катуша* («Хай бентежаться катуші» — 100; Грін.: Гол.), *трумно, трумий* («Життя гнітить, як віко трумне» — 154; пор. ще 191; Грін.: Гол.), *когут* («Не крикне когут» — 202; Грін.: Ном.), *колія* — залізниця («Привезуть колією залізною» — 250; польськ. *kolej żelazna*), *заплата* («Швидше ховати — бо без заплати» — 261; Грін.: Чуб., Н. Вол.), *ринь* («В рині — приску попik свої ноги» — 278; Грін.: Каменець., Гол.), *вийстя* («Вийстя із пастки немає» — 289; Жел.: НЛ.), *твар* («Кирпатій у твар зазира» — 308; Грін.: Шй.), *походня* («Мов походня, над ними пала» — 312; польськ. *rochodnia*).

Іноді така конкретна своїм корінним значенням лексика вживається абстрактно, в переносному значенні, як-от у подальших прикладах слова: *довг* («Довг по смерті я простив» — 217; Грін.: Ном.), *крамарний* («Воюйте-но з містом крамарним» — 137; Жел.), *публіка* — скандал («Я чую гірш публіку і ганьбу» — 157), *учта* («Утіхи пишних учт» — 109; Грін.: ЗОЮР), *шарварок* («На шарварку людському» — 138; Грін.: Н. Вол., Гол., Подол.) тощо.

Досить часто з двох можливих синонімічних варіантів на якесь поняття М. Старицький вибирає не східноукраїнське, а західноукраїнське, галицьке, напр.: сх.-укр. *весь* — зах.-укр. *цілий*: «З цілої сили По кулі в рушниці загнали» (68); сх.-укр. *різати* — зах.-укр. *тяти*: «Від них мене не одітне Ні ласки пал, ні муки рвії» (92); сх.-укр. *швидше* — зах.-укр. *борше(й)*: «Бозя простив та скрасив мене боршей» (102); сх.-укр. *ввічливий, любязний* — зах.-укр. *гречний, чемний*: «Негречні повинні бути хлопи» (103); сх.-укр. *казковий* — зах.-укр. *баєчний*: «Повні там баєчних мрій» (136); сх.-укр. *повітря* — зах.-укр. *воздух*: «Воздух свій мені задушним стався» (157; Грін.: Ном.); сх.-укр. *дощ іде* — зах.-укр. *дощ паде*: «На вікна сльозами дощ пада» (247); сх.-укр. *про Бога, ради Бога* — зах.-укр. *на Бога*: «Але ж то що?

На Бога!» (265); сх.-укр. *вітати, поздоровляти* — зах.-укр. *віншувати, здоровити*: «Віншую з святом я тебе» (270; Грін.: Ном.); сх.-укр. *швидко, раптом* — зах.-укр. *шпарко, знагала*: «Далі гей! Шпарче» (56; Жел., Грін.: Волин., Сторож.), «Знагала ускочим» (58); сюди ж можливо віднести й слова *вергати* («Вергали в мене каміння» — 262; Грін.: Рудч.) і *згола* («Серце прибите згола» — 27, на с. 172 — з іншим наголосом: *згола*).

Можна нарешті відзначити чимало західноукраїнських — галицьких особливостей у фонетиці й морфології М. Старицького і в його наголосі. З перших відзначаю спорадичне вживання *i* на місці старого редукованого звука («Чи крив'ю упився ти п'яний» — 23), випадки зникнення початкового *r* перед *p* («Рабуючи у них добро» — 110; Грін.: К., Чуб., Гн.). З морфологічних особливостей відзначаю вживання префікса *за-* з суперлятивним значенням надмірності ознаки при прикметниках («Об загострий стрімчак ти скалічив плече» — 278), вживання займенника *тамтой* («Тамта хатка буде вкрита» — 39) і *кільки* (сх.-укр. *скільки*, гал. *кілько* («Кільки згадок В голові моїй» — 40), вживання деяких дієслів у минулому часі без суфікса *-ну-* («Дух стисло» — 13), специфічні форми деяких прислівників і часток *тутка, ниньки, тра, най* («Тутка весілля» — 57; «Ниньки сталося з тобою» — 36; «Тра додять їй розкош» — 112; «Най кат шаліє» — 28; пор. ще 270). До явищ, посталих фонетично, але сприйманих морфологічно належить уживання числівника *їден* («За усміх їден» — 293). З наголосових особливостей відзначаю: «Я панський *інтєрес* тепер бороню» (299); «За одіж селянську *крайóву*» (33).

Як видно з досить багатьох поданих прикладів, М. Старицький у практиці своєї поетичної мови був носієм не стільки спеціально галицьких, скільки взагалі західноукраїнських або, інакше кажучи, галицько-волинських мовних впливів; до цього слід додати досить вільне використання мовних елементів, спільних з польською мовою. Серед останніх були й незаперечні польонізми — такі, як *ружанка, вийстя, походня* тощо. Такий висновок зі спостережень і природний, бо тривалих постійних зв'язків саме з Галичиною М. Старицький не мав. Але не це для нас основне. Основне в мовних здобутках М. Старицького те, що в принципі, в настанові й у самій практиці свого мовного новаторства, впроваджуючи в літературну мову елементи західноукраїнського, а почасти й польського походження, він орієнтувався не на етнографічно відповідну до якогось

діалекту, а на *вироблену* синтезою різнодіалектних і навіть почасти різномовних елементів літературну мову інтелігенції. Ідеалом такої мови була, як ми це бачили з висловлювань Люби в «Товаришках» Олени Пчілки, мова галицької інтелігенції. Якщо практикою свого мовного новаторства М. Старицький частково кликав до Галичини, то своєю програмою мовного розвитку, своєю усвідомлюваною чи не усвідомлюваною, це не має значення — «теорією» мовного розвитку він кликав переважно і насамперед до Галичини. А треба сказати, що своєю практичною стороною поетична мова М. Старицького мало вплинула на дальший розвиток української літературної мови. Небагато, наприклад, з наведених перед цим слів або форм слів стало загальним набутком. Зате теоретичне, програмове, принципове значення мовного новаторства М. Старицького — безсумнівне. Найкращий доказ цього — ті дискусії, що з таким запалом точилися навколо «новотворів», навколо «кування слів» у поезіях і перекладах М. Старицького. Хай сучасники не усвідомлювали виразно західноукраїнського чи вужче — галицького характеру великої частини цих «новотворів», — але вся поетична діяльність М. Старицького сприяла наближенню літературної мови до галицьких мовних звичок, відкривала дорогу принципів діалектної багатоосновності літературної мови.

Діяльність Олени Пчілки і М. Старицького з їхніми прихильниками популяризувала на Великій Україні деякі здобутки галицької літературної мови цих років. З другого боку, факти дедалі більшого ширення галицької преси на Великій Україні, факти помітної участі в цій пресі великоукраїнських письменників і діячів, мова яких при друкуванні іноді зазнавала більших чи менших змін, — все це разом узятє актуалізує розбіжності літературної мови в її галицькому варіанті проти літературної мови, що росте спроквола (через несприятливі обставини) у Великій Україні на вузькообмежених жанрово й стилістично, лиш частково сприйраних традиціях мови Шевченка й «Основи». Сучасники щораз виразніше помічають, що літературна мова, як вони її зустрічають у галицьких журналах і газетах, має чимало для них незвичного.

Добрий практичний знавець української літературної мови Модест Левицький писав пізніше, що в «Основі» літературна мова була ще чиста (читай: чиста від галицьких впливів. — *Ю. Ш.*), але в період 1876—1906 років «всі технічні терміни людського поступу витворювались у галицьких часописах під виключним

впливом польської мови»¹. Польські впливи тут явно перебільшені, але західний крен літературної мови схоплений правильно, як правильно підкреслено й те, що Галичина була саме осередком постання нових слів. Спокійніше, а тому й правильніше характеризує те саме явище М. Жученко, який, одначе, як видно з його ж таки слів, теж ставився до нього не дуже співчутливо: «Таким чином, силою нещасливих обставин, з кінця сімдесятих років розвиток літературної української мови був перенесений на галицький ґрунт, і що ж тут дивного, коли тая мова почала тепер будуватись не на киево-полтавській, а на львівсько-коломиїській основі!»²

Такий стан речей, об'єктивно беручи, вимагав усвідомлення і встановлення певних, чітких меж як для збереження догалицької, так би мовити, старовини, так і для впровадження галицьких новацій. Треба було внести ясність, зформулювати якісь єдині, більш-менш обов'язкові норми літературної мови. З другого боку, з'являлося дедалі більше моментів суб'єктивного невдоволення, відсутности взаєморозуміння тощо. Так вироблялися передумови для мовної дискусії між «галичанами» і «антигаличанами» в мові — передумови водночас і об'єктивні, і суб'єктивні. Дискусія робилася доконечною для дальшого розвитку української літературної мови — і для погодження персональних уподобань і неуподобань.

Цю надзвичайно важливу для розвитку української літературної мови дискусію — хоч треба сказати, що учасники її здебільшого не піднеслися над особисті смаки і не усвідомили загального значення дискусії — розпочав Борис Грінченко статтею «Галицькі вірші», видрукованою в липні 1891 р., тяглася вона протягом 1891 — 1892 рр., а відгомін її чути було ще 1893 р. Слово забирали тоді в пресі після Б. Грінченка І. Франко, М. Школиченко, Іл. Кокорудз, А. Кримський (Хванько), знов Б. Грінченко, Лосун і знов Б. Грінченко. Нагадаємо тут перебіг цієї дискусії.

Б. Грінченко розпочав її дуже різко. Літературна українська мова, за його твердженням, існує тільки на Великій Україні, де вона освячена авторитетом клясиків і тогочасних великих письменників; усе, що є специфічного в галицькій книжній мові, Б. Грінченко зневажливо називає «язичием», дарма що не може не розуміти, що це новітнє, мовляв, «язичие» далеко

¹ Пилипович М. Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови. — Київ, 1918. — С. 8.

² Жученко М. Цит. праця. — С. 305.

стоїть від тієї москвофільської мови, яка свого часу й дістала іронічну назву язичия: «Дуже помилялись ті земляки, які думали досі, що в Галичині тільки одне "язичие" — москвофільське, навпаки, — є і друге — рутенське»¹. Докази на це твердження в Б. Грінченка — більш ніж скупі. Він аргументує переважно іменами видатних письменників з Великої України; розвиток наукової, газетної і т. п. мови Б. Грінченка ніби не обходить. А висновок його — вимога цілковитої капітуляції галицьких діячів пера на мовному полі. Висловивши цю вимогу, Б. Грінченко писав: «Галичани можуть сказати на се, що саме так і ми, українці з Росії, повинні дбати про єдність. Не сперечаємось і думаємо, що й ми мусимо може (sic!) дечим (sic!!) поступитися нашим галицьким братам. Але ж ми маємо право сподіватися насамперед сього од галичан, бо не в галичан, а в нас були Квітка, Гулак-Артемовський, Марко Вовчок, Шевченко, Кониський, Гребінка, Куліш, Нечуй-Левицький, Мирний, Стороженко та інші; не галичани нам, а ми їм сповняємо своїми роботами їх періодичні і неперіодичні видання»².

Цими словами кінчається гаряча стаття Б. Грінченка, сповнена духу нетерпимости й льокальної обмежености. Серед тих прикладів, якими він оперував, було багато влучно схоплених і заслужено гостро скритикованих, але багато було й таких, що ніяк не могли бути переконливими тоді й засуджені дальшим розвитком української літературної мови. Згадаймо, наприклад, заперечення форми *дзвінок* («рутенізм!» — за характеристикою Б. Грінченка)³ або звороту *звертаюся до вас*, про який Б. Грінченко писав: «Се "до вас звертаюся" чи польонізм, чи москалізм, але у всякому разі річ не вкраїнська; по-вкраїнському се значить: "до вас повертаюся", а якщо висловити по-вкраїнському авторову думку, то треба сказати: "до вас вдаюся з покликом" або просто "вас кличу", "вас закликаю"»⁴.

Таким чином і в своїх прикладах, і головне в своїх вимогах і тоні стаття Б. Грінченка була більше полемічна, ніж речова. Вона мусила викликати не менш гостру відповідь. З цього по-

¹ Чайченко В. Галицькі вірші // Правда. — 1891. — Ч. XI. — С. 158.

² Там же. — Ч. X. — С. 206.

³ Там же. — С. 203.

⁴ Там же. — Ч. VII. — С. 105 — 106. Цікаво, що в своєму пізнішому словнику Б. Грінченко вже знає й таке значення слова *звертатися* й ілюструє його прикладом із... Ол. Стороженка. Знає він там і слово *дзвінок*, і знову ж таки з посиланням не на галицьке джерело, а на Є. Гребінку й Марка Вовчка.

гляду в історичній перспективі гострота її тону й вимог була явищем позитивним. Була вона й причиново зумовлена, бо перед цим ніщо не ставило межі припливу галицьких впливів у літературну мову.

Відповідав Б. Грінченкові І. Франко, відповідав не менш різко тоном і так само скрайньо змістом — тільки, звичайно, в протилежний бік. Він закинув своєму супротивникові хуторянську обмеженість, бажання заплямувати й відкинути все те, що не вживається на рідному хуторі, бажання тим більше необґрунтоване, що в підросійській Україні не було ніякої іншої школи, крім російської, а значить українську мову поза своїм хутором люди могли знати хіба тільки з белетристики. Збиваючи докір поетам-галичанам у галицькій провінціяльності, І. Франко писав: «До головних гріхів галицько-руських писателів він (Б. Грінченко. — Ю. Ш.) зачислює й уживання "провінціалізмів", т. є. слів, що "існують хіба у яких там лемків чи в гуцулів", а властиво не існують в тім селі чи в повіті, де живе В. Чайченко. Як властиво повинні б писати ті поети, коли їм заборонено уживати таких слів народних, які вони чують довколо себе? Чи вони всі мусяли б їздити над Псел та над Сулу вчитися українській мові?»¹ Далі І. Франко показує історичну зумовленість діалектної роздрібленості й діалектних відрубностей у межах української мови і цінність різноговіркових елементів: «Народ з його мовою, звичаями і творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все-таки проявляє багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися. Ані знівечити, ані замазати тих відтінків не можна, та й чи треба? Адажеж се не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народились і повинні вийти на пожиток цілоти».

Як бачимо, І. Франко, визнаючи в романтичному дусі принципово однакову цінність усіх говірок, як виявів різнобічності народної творчості, фактично сходиться з позиції державницької, яка завжди вимагає уніфікації для одного життя, а значить і уніфікації народної мови. І. Франко обстоює не тільки діалектну мноґосновність літературної мови — що було б цілком правильно; він обстоює і діалектну мноґоваріантність літературної мови, що практично було б дуже шкідливо. Що ж до єдності літературної мови, то І. Франко відсуває її на майбутнє, вважаючи, що в його час для неї ще нема передумов:

¹ Франко І. Говоримо на вовка, скажимо і за вовка // Зоря, 1891. — Ч. 18. — С. 358.

«Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглинку до взаємного порозуміння між українцями й галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важного питання — майбутньої єдності і одноцільності нашої літературної мови, майбутньої, повторюю, бо тепер ми ще її не маємо і задля звісних, дуже важних причин мати не можемо»¹.

Тут І. Франко цілком слушно пов'язує створення єдиної і одноманітної літературної мови на всій Україні з політичними передумовами. Але він і недооцінив чинника національного духу, який і при відсутності політичних передумов може істотно зблизити літературні мови різних частин території однієї нації. Практично І. Франко в цій статті цілком знімав з порядку денного змагання до єдності літературної мови і відкривав і сам дорогу хуторянським тенденціям, з тією тільки різницею, що Б. Грінченко проголошував монополію одного хутора, а І. Франко визнавав усі хутори за принципово рівновартісні й гідні права на самостійний розвиток за своїми внутрішніми законами. Отже, позиція І. Франка практично була безплідна. І, видно, він сам визнавав це, бо, почавши статтю романтичними піднесеннями мови кожної української спільності, хай навіть найменшої, він кінчає її (поза закликком боротися з пуризмом) словами, що знецінюють мову і приділяють їй цілком другорядне значення: «Мова, хоч і який коштовний скарб, не є все-таки найвищим скарбом... придбання економічні, громадські і духові є скарби далеко важніші».

У такій градації оцінок містився прихований заклик створити реальні політично-економічні засновки для єдності літературної мови — і в цьому виявилася національна спрямованість І. Франка. Але не враховано тут того, що єдність мови або бодай змагання до такої єдності само збуджує дух народу і цим сприяє створенню матеріальних передумов для єдності народу взагалі, не враховано того, що мова й інші елементи народного життя зв'язані між собою не тільки способом однобічної визначеності, а і *взаємовпливів*, і взаємозумовлювання.

В історичній перспективі стаття І. Франка була така ж хибна, як і стаття Б. Грінченка. Бо історична доцільність дискусії була не тільки в формулюванні дотеперішніх поглядів на шляхи розвитку української літературної мови — це завдання обидві

¹ Там же. — С. 357.

статті виконували, — а в знайденні або синтезі обох поглядів, або межі, до якої мали б простягатися зазіхання кожного з них. Цього обидві ці статті не зробили.

Не зробила цього і чергова — в часі оголошення — стаття М. Школиченка¹. Ніби зляканий різкістю тону обох попередніх полемістів, М. Школиченко недобачає принципового розходження авторів і старається примирити їх, загладивши все особисте. Посутньо стаття М. Школиченка не приносила нічого нового, хіба що відзначала і намагалася заперечити недооцінку значення мови у І. Франка. Вона пройшла непомітною, через те що справа була не в тому, щоб особисто мирити Б. Грінченка і І. Франка (які до речі особисто й не сварилися), а в тому, щоб знайти розв'язання порушеного ними питання.

Далеко більшою речовістю й об'єктивністю відзначаються дальші в часі статті: І. Кокорудза і А. Хванька (Агатангела Кримського). Виводячи питання поза межі особистих уподобань, звичок і пристрастей, вони пов'язують його з аналізою фактичного тла й тогочасного етапу розвитку української літературної мови. І. Кокорудз змальовує об'єктивно вплив Галичини на українську літературну мову і намагається знайти причину цих впливів. Він убачає цю причину в тому, що літературна мова в Галичині має незмірно ширшу сферу вживання, ніж у Великій Україні. «На Україні, — пише І. Кокорудз, — по нещаснім указі з 1876 р. ограничено розвій язика тільки на бетристику, очевидно, поле завузьке для розвою язика так великого народу... В... широкім ужиттю, як є широкі течії життя людського, найшовся язик руський в Галичині. Ним ту вітає ся цісаря, виголошує ся мови політичні в соймі, ним викладає ся всі предмети в гімназіях, він розлягає ся з катедр університетських, ним пишуться письма і розправи філософічні, педагогічні, історичні, математичні, фізичні, правничі і т. ін. Оскільки, отже, ширший круг ужиття, отілько ширший його розвій і то розвій природний». І далі: «Під час, коли на Україні рідко язик українсько-руський є розговорним між тамошною інтелігенцією, то в Галичині говорять ним як в простій хаті, так і в найелегантніших і найвищих сальонах»².

Все це були незаперечні факти, не позначатися на розвитку мови вони не могли, впливи Галичини на загальноукраїнську

¹ Школиченко М. Чайченко й Франко // Зоря, 1891. — Ч. 20, 54.

² Кокорудз І. Причинок до спору язикового // Зоря, 1891. — Ч. 24.

літературну мову вони робили дійовими — і тому автор мав цілковиту рацію, роблячи в своїй статті такий висновок: «Як ми учимося зі словарем в руці деяких слів українських, так най звольте і українці вийти поза свою тісну межу і навчитись трохи і від нас. В той лише спосіб може вироблятися єдність і розуміння».

Той самий метод тверезої оцінки мовних впливів в їхній зумовленості загальним станом літературної мови в різних частинах України залежно від суспільно-політичного стану цих українських земель, застосований І. Кокорудзом до оцінки тогочасного стану української мови, А. Кримський прикладає до характеристики минулого літературної мови і до прогнозу її майбутнього. «Якщо досі, — пише він, — галичани прийняли багацько слів українських¹, а декотрі... намагаються писати прямо по-українськи, то це сталося запевне не через докази пуристів... З України досі йшло світло в Галичину, твори українські ідейно стояли вище од галицьких та й мали вплив»². З цього критерію залежності мовних впливів від позамовних суспільних чинників випливає і те, що в ті роки Галичина впливала на українську літературну мову, випливає і погляд А. Кримського на майбутнє: «Те з нарічий стане пануючим, яке зробить найбільше на ріднім полі, — яке видасть найкращі писання (я розумію найкращі змістом). Справді, діло й було так, і єсть»³. Абстрагуючися від того, що справа в А. Кримського трохи звужена, бо не тільки писання, а й інші сфери громадсько-політичного життя справляють чималий і визначальний вплив, поставу питання можна визнати за правильну і в ті часи доцільну. Цей критерій обґрунтував право Галичини на впливи, він накреслював і межі цих впливів — рухливі залежно від зміни обставин суспільного життя в обох частинах України.

Стаття А. Кримського принесла вперше в дискусії фахове філологічне пояснення багатьох порушених дискутантами слів і форм, але це нас тут не цікавить. Як і кожна мовна дискусія, проваджена не мовознавцями-фахівцями, так і ця плуталася серед великої кількості хибно наводжених або хибно коментованих прикладів, але для нас тут важить виділити тільки принципові моменти. Таким принциповим моментом у статті А. Кримського, крім загальної оцінки впливів різних українських земель на

¹ Кримський скрізь тут уживає термін Україна в значенні Великої України.

² Хванько А. Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові // Зоря, 1891. — Ч. 24. — С. 275.

³ Там же.

літературну мову, було ще питання про русизми й польонізми. Улюбленим закидом дискутантів на адресу тих слів і зворотів, які вони бажали здискредитувати, був закид, що це — «москалізм», або що це — «польонізм», або що це те й друге разом, або нарешті, що це як не те, то друге, — саме так, наприклад, як ми бачили, поставився Б. Грінченко до слова *звертатися* (до кого). А. Кримський знову ж таки ставить це питання на реальний філологічний ґрунт. Таж важить не стародавнє походження слова, а його суспільне сприйняття. Кінець кінцем українська мова має надто багато спільних слів і виразів з іншими слов'янськими мовами і серед них чимало й позичених. Але про багато таких позичень навіть наука не може сказати, хто саме і в кого саме позичив. Було б недоречно ці спільні елементи з мови якимось елімінувати, вилучати. Вилучати мовець може схотіти тільки те, що він *відчуває* як чужорідне. Але при такому відчутті треба орієнтуватися на нормального, а не двомовного мовця. Тільки мовець, що не говорить по-російськи, може елімінувати з мови русизми, тільки мовець, що не говорить по-польськи, може вилучати з мови польонізми, або, кажучи це саме словами самого А. Кримського: «Україна може служити міркою "польонізмів" (а Галичина з свого боку міркою квазімоскалізмів)»¹. Отже, з цього погляду якісь слова типу *доценту*, *принаймні*, *плентатися* або *поренчата* практично, з погляду конкретної мовної політики не є польонізми, бо їх уживає як свої уся Велика Україна, хоч мовознавець легко відзначить незаперечні зовнішні ознаки польського походження в них, а двомовний (українською і польською мовою) галичанин постійно відчуватиме їхнє польське походження.

Після об'єктивних і фахових статей І. Кокорудза і А. Кримського дискусію мала закрити невеличка замітка Б. Грінченка², де він рішуче заявляє про свою єдність з галичанами проти москвофілів та інших ворогів українського народу, що радо сприйняли мовну дискусію як початок розколу між галичанами й великоукраїнцями. Б. Грінченко писав: «Ми *проміж себе*, в своєму *гурті* можемо й про далеко важливіші речі сперечатися, але це ні трохи не пошкодить нам іти до однієї мети вкупі, і такі люди, як д. І. Франко все ж сидітимуть на покуті в українській хаті... І коли б трапилося так, що нас, українців-русинів з Росії, яким... випадком змушено не писати так, як ми

¹ Хванько А. Цит. праця. — С. 275.

² Чайченко В. Додаток до замітки «Галицькі вірші» // Зоря, 1891. — Ч. 24. — С. 476.

пишемо, то ми і хвилини не вагаючись — почали б писати такою мовою, якою тепер пишуть автори тих галицьких віршів, знаючи добре, що хоча вона й не зовсім відповідає нашим смакам та звичкам, але все ж вона нам — *своє, рідне*».

Ця заміточка Б. Грінченка знімала всі можливі особисті образи і тим закривала дискусію, речево завершену статтями І. Кокорудза і А. Кримського. Дальші два виступи в порушених у дискусії питаннях не принесли нічого нового, і їх можна вважати за відгомін дискусії, а не за її істотну частину. В першій з цих двох статей Лосун¹ ще раз обґрунтовує право Галичини на мовні впливи, спираючися на те, що тут краще збереглася старовина в мові, і на те, що тут далеко більше розроблена й розробляється наукова і політична термінологія. Коли другий аргумент у дискусії не новий, бо на це вже вказував досить докладно І. Кокорудз, то перший аргумент, дарма що дехто посилається на нього і в наші дні, ледве чи має доказову силу. За ним найбільший вплив на літературну мову повинно було б мати Полісся з його найархаїчнішими формами типу *кунь* або *куиць* тощо. Але з історії літературних мов ми знаємо, що найархаїчніші форми звичайно зберігаються в найвідсталіших околицях і через це нормально не сприймаються літературною мовою.

Другий виступ належав знов Б. Грінченкові, який у своїй новій статті² забирає ще раз голос, щоб показати, що й наддніпрянці брали участь у творенні української науково-публіцистичної мови.

Але може найкращі підсумки дискусії підбила особа, що в ній участі не брала і навіть цього свого коротенького висловлення не призначала для друку і ніде не оголосила. Маємо на увазі такі рядки з листа Лесі Українки до Йосипа Маковея з 16.01.1894 р.: «Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про *перемогу* того чи іншого діалекта, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже "преломляти копьє" за мову. Маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні»³.

¹ Лосун. В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду // Зоря, 1892. — Ч. 7—9.

² Чайченко В. Кілька слів про нашу літературну мову // Зоря, 1892. — Ч. 15—16.

³ Сімович В. Листування Лесі Українки з Йосипом Маковесем. — Львів, 1938. — С. 33.

Цей спокійний, урівноважений, тверезий голос явно ствердив підсумки дискусії, головніші її здобутки й наслідки: діалектна основа літературної мови не повинна обмежуватися на одному якомусь діалекті, але літературна мова не повинна приймати і всі діалектні варіанти до свого складу, хоч би вони були влучні, або оригінальні, або старовинні тощо (діалектна многоосновність, але не многоваріантність літературної мови), літературна мова повинна зростати органічно, в процесі співжиття і взаємодії різних українських земель («Без сварки й колотнечі»), і головне — вона повинна мати загальноукраїнський характер («щоб розуміли всі добрі люди!»).

Дискусія 1891 — 1892 рр. мала велике значення в розвитку української літературної мови. Вона освітлила ті процеси, що в літературній мові відбувалися, змусила українську інтелігенцію хоч частково усвідомити їх. Вона була пересторогою галичанам щодо їхніх екстремізмів у запровадженні галицьких мовних елементів до літературної мови, а великоукраїнцям — щодо нетолерантного ставлення їх до галицьких впливів на літературну мову. Суті ж і напрямку розвитку літературної мови дискусія не змінила, як не може його змінити жадна дискусія, коли бракує для цього потрібних суспільно-політичних передумов. Галичина й далі, аж до революції 1905 — 1906 рр., виконувала свою роль української мовної лябораторії, по-старому користуючися мовними здобутками всіх земель України. Тільки тепер кращі представники її, може, частіше стали оглядатися на мову Великої України і свої мовні новотвори більш-менш рівняти на те, як вони будуть сприйняті не тільки в Галичині, але й там. Яскравий приклад цього — загальновідомі факти праці І. Франка над мовою своїх творів і послідовних реакцій цієї мови в напрямі наближення її до великоукраїнської.

І в міру того як Галичина оглядалася на Велику Україну, зростали передумови для впливу кращих її письменників, публіцистів і науковців на загальноукраїнську літературну мову. Пізніше це відзначали одностайно всі дослідники. М. Сумцов писав про І. Франка: «Його вплив був великий в Галичині і, зрозуміло, відбився він на українському письменстві щодо фонетики й лексики»¹. Не дуже загальноприхильний у старші роки до участі галичан у розробленні української літературної мови акад. А. Кримський писав, що Франкова лексика «(як і

¹ Сумцов М. Начерк розвитку української літературної мови. — Харків, 1918. — С. 8–9.

багатьох інших талановитих письменників), зробила великий вплив на лексику загальноукраїнську, та ще й довго впливати-ме на ню. Вистарчить подивитися, якою щедрою рукою цитує новий академічний "Російсько-український словник живої мови" писання І. Франка, Й. Маковея, В. Щурата, О. Кобилянської і баг. інш.»¹.

Але це пізніші свідчення. А тоді, в ті роки, коли царська Росія указом 1876 р. відгородила своїх українців від усяких «шкідливих впливів» українського П'ємонту — Галичини, чи тоді просочувалися впливи галицької мови, або краще української літературної мови, як вона розвивалася в Галичині, на Велику Україну і якщо просочувалися, то якими ж каналами?

Не підлягає жадному сумніву, що канали ці були надзвичайно звужені. Але жадні перепони політично-поліційного характеру не могли розбити органічну єдність українського народу по обидва боки Збруча, і обмін мовними здобутками так само тривав безперервно всупереч усяким урядовим заходам.

Насамперед, дещо засвоювалося через книжки. Відновити, що саме тоді позичене, тепер важко, бо здебільшого ці позичення робилися більш-менш стихійно, без спеціального усвідомлення. Але одинокі відгомони цієї дифузії все-таки збереглися. Пошлемося, наприклад, на І. Нечуй-Левицького. В листі до Н. Кобринської з 26.02.1898 р. він писав: «Слово *розвиток* давно вжив д. Франко в передньому слові до свого перекладу "Фавста" і потрапив добре»². Для нас тут не має значення, чи справді слово *розвиток* — індивідуальний витвір І. Франка. Для нас важить, що так його сприйняв І. Нечуй-Левицький і так засвоїв. Книжка, видана в Галичині, була для нього джерелом мовних новацій. Ще більшою мірою впливала своєю мовою галицька українська преса, бо вона конкурентів на Великій Україні не мала. Про інтерес до неї і наслідування її часто говорять сучасники. І. Нечуй-Левицький, якому ніяк не можна закинути спеціальних симпатій до галицької преси та її мови, дає про це таке свідчення: «До конституції з Галичини йшли в Росію маленькі ліберальні журнальчики. В той час це були дуже цікаві газетки для нашої молодечі, і вона кинулась до їх з жадобою, як на новинку, і вссала усе, навіть саму чудернацьку мову»³.

¹ Кримський А. Рецензія на «Правописну справу» С. Смаль-Стоцького // Записки історично-філологічного відділу УАН. — Т. XXI. — С. 345.

² Науковий збірник УАН за 1927 р. — С. 126.

³ Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало української мови. — К., 1912. — С. 83.

Особисті зустрічі великоукраїнців з галичанами в цей період не були численні кількісно, але і вони свою справу робили. Навіть випадкові зустрічі за кордоном, подібні до описаної в «Товаришках» Олени Пчілки зустрічі Люби з Бучинським у Відні, спричинялися до переймання галицьких мовних зразків¹. Причина цього полягала в атмосфері імпонування, яку створювало повсякчасне і тематично не обмежене вживання української мови галицькою інтелігенцією. Ця атмосфера дуже влучно й точно схоплена в тих-таки «Товаришках». — «Так цілком однією тією мовою говорили і так вільно, так просто»², — так фіксується перше враження Люби від розмови галицьких студентів. «Спільна мова така "малоросійська", що чогось аж серце похвачує»³, — і від цього загального враження здивованого захоплення, імпонування зрозумілий і легкий перехід до вихоплення, аналізу і переймання окремих слів і виразів. Ці слова «здаються такими новими і через це немовби чудними, — принаймні Люба не зважується говорити їх сама; а одначе, що ж тут такого чудного? — думає вона далі: — Чому ж би не вживать тих слів?»⁴ «Деякі слівця й тут нові для Люби, та такі вони зрозумілі, такі гарненькі!»⁵. Від таких емоцій мовосприймання найлегше перейти до самостійного використання почутого.

Побічно ці ж мовні емоції захоплення усною мовою галичан, можна думати, відбилися у відомому висловленні Лесі Українки: «Не знаю, чим се об'яснити, тільки галичани краще говорять, ніж пишуть, а українці краще пишуть, ніж говорять»⁶. Очевидно, усна мова, сприймаючися більше як ціле і менше піддаючися диференціації й аналізу, ніж писана, якоюсь мірою і в критичнішій від Люби або Олени Пчілки Лесі Українки створювала враження теж імпонування.

Хоч ці зустрічі були нечисленні, все-таки вагу їх не треба применшувати. Адже брали в них участь здебільшого передові представники української громадськості. Чиє слово було авторитетним, до нього прислухалися на Великій Україні і його

¹ Як довів К. Студинський, у «Товаришках» описана справжня зустріч Олени Пчілки з М. Бучинським у Відні, 1872. Див.: Наша культура, 1936. — Ч. XI. — С. 735.

² Перший вінок. — С. 321. Див. примітку 1 на с. 34.

³ Там же. — С. 322.

⁴ Там же. — С. 324.

⁵ Там же. — С. 325.

⁶ Листування. — С. 28. Лист з 31.X.1893. Див. примітку 3 на с. 49.

наслідували. Тому їхнє враження від мови галичан і те, що вони самі з неї практично сприйняли, легко передавалося іншим членам української суспільності, які може самі в Галичині й не бували.

До того ж зустрічі з галичанами набувають дедалі ширшого і організованішого характеру. Уже «в початку вісімдесятих років кийвська українська громада (так звана "Стара Громада") щорічно відпускає певні кошти на поїздки до Галичини кількох молодих членів»¹, надаючи, певна річ, цим подорожам чималого виховного значення. Тоді від Громади побували в Галичині Арабажин, Доброграєва, Мельниківна (1895), В. Самійленко (1888), Дегени, Б. Кістяківський (1889). Незалежно від цих фінансувань Громади були в Галичині тоді й інші представники української інтелігенції, як-от І. Нечуй-Левицький, В. Антонович та ін. Особливо поширилися ці зустрічі, які з волі чи проти волі, свідомо чи несвідомо несли на Велику Україну галицькі слова і звороти, наголоси і навіть вимову, з початком ХХ ст., коли на Великій Україні засновуються й починають розвиватися українські партії, що частково базували свою нелегальну працю на галицькій території. Передусім тут треба, звичайно, говорити про РУП — Революційну Українську Партію. РУП мала у Львові досить численну закордонну групу (Д. Антонович, О. Скоропис, Євг. і Кат. Голицинські, М. Меленевський, П. Канівець, М. Ткаченко, В. Мазуренко)², що була пов'язана з Вільними Громадами на Великій Україні.

У грудні 1904 р. у Львові відбувся другий партійний з'їзд РУП³. Ще важливіше, що в Галичині й Буковині скупчувалася майже вся видавнича діяльність РУП. «Крім "Самостійної України" видала РУП в 1900—1905 рр. у Львові і Чернівцях цілий ряд інших революційних брошур (знаменитого "Дядька Дмитра", "Чи є тепер панщина" й баг. інш.). Крім того видавала вона за кордоном кілька нелегальних часописей, спочатку "Гасло" (1901—1902 рр.), згодом "Працю" (1904—1905 рр.) як свій партійний орган і популярну часопись для народу "Селянин" (1903—1905 рр.)»⁴. Хоч і авторами, і споживачами цих видань були переважно великоукраїнці, але, обминаючи вже галицькі

¹ Дорошенко В. Галичина і Велика Україна. — С. 14.

² Дорошенко В. РУП і УСДРП. Календар «Вперед». — Львів, 1920. — С. 228.

³ Там же. — С. 229.

⁴ Дорошенко В. Українство в Росії. Пам'яткова книжка Спілки Визволення України і календар на 1917 рік. — Відень, 1917. — С. 278.

впливи на мову авторів, мало значення ще й те, що друк і технічна редакція цих видань були головним чином у руках галичан. Так, за друком «Гасла» в Чернівцях наглядали галичани В. Сімович і Л. Когут¹. Та і взагалі, революційна колонія з Великої України не жила в Галичині замкненим життям, зв'язки з галичанами були широкі й різнобічні — від співробітництва в галицькій пресі, — наприклад, орган галицької УСДП «Воля» мав спеціальний постійний відділ «Темне царство», де друкувалися матеріали про Велику Україну і де співробітничала Леся Українка, Сергій Бердяєв та інші кияни-марксистів² — і до особистої участі в заходах галицьких революційних партій. Володимир Дорошенко засвідчує ці жваві персональні зв'язки. «Ся колонія молодих українських революціонерів з природи речі оберталася головно в крузі галицької молоді, передовсім серед галицько-української соціал-демократії»³.

При цих зустрічах, як і давніше, мова галичан імпонувала своєю виробленістю, культурністю, широтою тематичного діапазону; до цього додавалося ще імпонування суто партійного характеру: галицькі партії подеколи були старіші (напр., УСДП в Галичині заснована 18.09.1899 р.), форми й досвід політичного життя в Галичині ширші, розвиненіші. Це ставлення, як і взагалі обставини життя в українській революційній колонії у Львові, схопила в деяких цікавих деталях Наталя Романович-Ткаченко в своїй повісті з життя українських революціонерів «Манівцями», яка не має, правда, великого історико-літературного значення, але зберігає безпосередній документальний інтерес. Ось як Н. Романович-Ткаченко змальовує враження своїх героїв — молодих революціонерів з Великої України — від мови галичан на мітингу: «Тут, серед сеї блискучої юрби, в залі, залитій світлом — він чує мову своїх степів, своїх ланів, мову, якою говорять ті брати його, що живуть в тісних халупках без світу й повітря. Правда, мова ніби трохи відмінна, але се природна зміна, як і те, що з ним сталося: він той самий, що уродився під селянською стріхою, і наче не той тепер: не в селянській сорочці, не в свиті, а в "німецькому" убранню. Але проте він той самий»⁴.

¹ Дорошенко В. РУП і УСДРП. — С. 226.

² Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні, т. I. Революційна українська партія (РУП). — Книгоспілка, 1926. — С. 55.

³ Дорошенко В. Галичина і Велика Україна. — С. 19.

⁴ Літературно-науковий вісник. — 1914. — Т. 65. — С. 145.

Від цього першого враження здивування й загального усвідомлення схожості й водночас відмінності мови герої Н. Романович-Ткаченко переходять до глибшого усвідомлення цього: «Потім почулася українська мова. Не та мова степів широких, ланів безмежних — повільна, барвіста, дзвінка, а мова швидка, одноманітна, але вже викінчена й культурна»¹. Уже в останніх словах відчувається, наскільки імпонує ця мова героям повісти і самій авторці. А ще виразніше помітно це з того, як підсумовано все це сприйняття: «Хочеться ще побути в сій атмосфері, де сі європейці говорять мовою далеких рідних сіл»².

Таке ставлення до галицьких мовних особливостей імпортовано й на Велику Україну. Коли в гуртках молоді з'являлися поважні вже політичні діячі — члени РУП або інших партій і приносили сприйняті в Галичині мовні звороти, то не дивно, що революціонери-неофіти, для яких професіонали партійної роботи, що приїхали з-за кордону, природно, були оточені авреолею героїчності, наслідували все, що схоплювало їхнє вухо, не завжди навіть здаючи собі справу, що вони засвоюють саме галицькі мовні елементи. Про подібний випадок з часів своїх учнівських років у Прилуці на Полтавщині розповідає Володимир Дорошенко: «Не знаючи гаразд мови, ми залюбки засвоювали собі всякі дивогляди, подибувані в галицьких виданнях, уважаючи їх через їх незвичність для нас за якийсь особливий мовний спеціалітет. Пригадую собі, що нам незвичайно припало до вподоби слово *позаяк*, яке заніс до нас один лубенський громадянин, як гарну галицьку новинку»³.

Цілком зрозуміло, що крім свідомого переймання окремих галицьких мовних особливостей далеко більше значення за таких обставин мало переймання несвідоме. Люди, поглинені політичною діяльністю, мимоволі засвоювали те, що сприймалося як ознака своєрідного гуртково-політичного діалекту чи жаргону. С. Єфремов писав з цього приводу: «Політичним партіям єсть досить іншої роботи... і справи про кропки над *i* вони

¹ Там же. — С. 531.

² Там же. — С. 147.

³ *Дорошенко В. Молодь на Полтавщині в 90-х роках // Краківські вісті. — 1944. — Ч. 90.* Пікантність цього повідомлення ще збільшиться, коли згадати, як мені розповідав це автор особисто, що цей «лубенський громадянин» сам був гімназист, який у Галичині не був і, отже, теж засвоїв це імпонуюче «революційне» слово з других рук.

цілком полишають отим завзятим граматистам та правдивим схоластам, для яких "нема в світі, як букви"»¹.

А це тільки сприяло ширенню позичень. Те злощасне *позаяк*, про яке згадує В. Дорошенко, трапляється навіть у видатного лінгвіста К. Михальчука² — що ж говорити про інших. «Галичанізація» мови молодого покоління посунулася так помітно вперед, що її запеклий ворог І. Нечуй-Левицький зміг дати таку уїдливу й, звичайно, карикатурно перебільшену характеристику мови тогочасного молодшого покоління: «Наші молодші люди начитались галицьких газет так, що по мові зовсім погаличанилися, неначе так завзято падкували коло цієї справи, що аж повиучували ті газети й журнали й їх мову напам'ять»³.

ІІІ. ГАЛИЦЬКІ ВПЛИВИ НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ В ПЕРІОД 1906 — 1920 РОКІВ

Революція 1905 р., зламавши, як відомо, заборони українського друкованого слова на Великій Україні, дала змогу перенести туди з Галичини («Літературно-науковий вісник») або заснувати там нові газети й журнали («Хлібороб», «Громадська думка» — згодом «Рада», «Нова громада» та ін.). На що ж мусіла спиратися ця буйно розквітла зразу преса в мові? На традиції «наддніпрянської» мови до 1876 р. Але, по-перше, вони були призабуті й мертві, а по-друге, це ж усе-таки не були традиції газетної мови. Такі традиції були тільки в Галичині, причому вони — і це дуже важливо — не були тільки галицькі, ні, вони були загальноукраїнські, тільки створені при найближчій участі галичан, під посиленням впливом їх. Становище було таке, що кожний редактор, незалежно від його особистих симпатій чи антипатій, мусів використовувати цей вироблений у Галичині мовний матеріал. Модест Левицький пише про це так: «Коли з р. 1906 настала змога видавати часописи й на російській Україні, то довелося перенести з Галичини трохи не

¹ Єфремов С. Відгуки з життя й письменства // Літературно-науковий вісник. — 1907. — Т. 38. — С. 337.

² Михальчук К. Деякі уваги щодо редагування українського словаря. Словник української мови Б. Грінченка під ред. С. Єфремова і А. Ніковського. — Київ, 1928. — Т. III. — С. XV.

³ Нечуй-Левицький І. Сьогочасна часописна мова. — С. 8.

весь той лексичний матеріал, що виробився там протягом тих тридцяти літ»¹. А лютий ворог усього галицького в мові І. Нечуй-Левицький змушений, хоч і в іншому тоні, але визнати те саме явище: «Видавництва київських "Записок", "Села", "Засіва", "Літературно-наукового вісника" — це щось схоже на галицькі мовні школи, заведені на Україні для навчання книжної галицької мови, стиля й правопису»².

Коли абстрагуватися від роздратованого тону старого І. Нечуя-Левицького, то в його твердженні є частка правди. Передові кола інтелігенції знали ті труднощі, що виникали в зв'язку з перенесенням галицьких мовних елементів до великоукраїнської преси, але мусли це перенесення робити як для того, щоб не допустити творення двох літературних мов, так і тому, що іншого виходу не було, заступити все вироблене в мові галицької преси не було чим. Якої ваги надавано цьому питанню, видно хоч би з того, що воно було об'єктом не тільки приватних розмов, а й спеціального обговорення, наприклад, на з'їзді Української демократичної партії восени 1905 р. Там «після довгих дискусій помирилися на тому, що треба наблизити правопис до галицького і не вживати *ы* та *ъ*, але *я* писати вкупі та дві kropки ставити тільки над йотованим *і*»³.

Ще одна обставина мала велике значення для перенесення галицьких мовних елементів до мови великоукраїнської преси. В цей час уже виросло або виростало нове покоління письменників, зв'язане не стільки з селом, скільки з містом, покоління, що вчилася мови не з етнографічних записів або власних сільських спостережень, отже, не з якоїсь територіяльно-вузької околиці, — а вже переважно з інших, посередніх джерел: з книжки, з преси, з інтелігентської мовної практики. Це явище теж не втекло від уваги сучасників, вони відзначили його і — кожний по-своєму — реагували на нього. І. Нечуй-Левицький бурчав на нове покоління, вбачаючи в його відриві від села тільки негативне явище. «Наші молоді письменники, — писав він, — вже одбилися од народної мови, живучи в великих містах, стали міськими, кабінетними людьми»⁴. Але і представник цього вже нового покоління М. Коцюбинський теж визнає цей факт. У листі до Нечуя-Левицького в тонах, м'якість яких зу-

¹ Пилипович М. Дещо про сучасну стадію... — С. 8.

² Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало... — С. 35.

³ Чикаленко Є. Спогади (1861—1907). — Ч. 3. — Львів, 1926. — С. 57.

⁴ Сьогочасна часописна мова на Україні // Україна, 1907. — Ч. I. — С. 45.

мовлена тим, що М. Коцюбинський не міг не знати поглядів на справу свого адресата, він відзначав: «Старші письменники — учителі наші (ніде правди діти) більш прислухалися до живої народної мови, більш придивлялися до неї, ніж молодші, особливо ті, що одірвані од села, од народу і беруть за зразок не живу мову, а книжну, часто-густо покалічену та занечищену». І, визнавши самий факт відриву молодшої генерації письменників від сільських мовних першоджерел і зробивши потрібний реверанс на адресу найбільшого мовного (і не тільки мовного) консерватора І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинський робить далі з цього факту зовсім не песимістичну прогнозу: «Та в мене є надія, що наша літературна мова як молоде вино очиститься з часом од шумування і стане прозорою і міцною. Така переходна доба властива багатьом молодим літературам»¹.

От через ці два чинники: виробленість, хоч би і відносну, газетної і науково-публіцистичної мови в Галичині, з одного боку, появу нового — назв'їм його умовно міським — покоління письменників (та й інтелігенції взагалі), з другого боку, — повернутися до того стану, який був у мові двадцять-тридцять років тому, стало неможливим. Цього могли вимагати тільки люди, далекі від будь-якої практичної роботи. А ті, хто виконував якусь живу працю, хто мав широкі суспільні обов'язки, не могли втриматися на позиціях неґації всього галицького в мові, хоч би вони давніше такі позиції й посідали. З цього погляду особливо характеристична еволюція Б. Грінченка. Ми вже аналізували його погляди 1891 — 1892 рр., висвітлені ним тоді особливо повно в статті «Галицькі вірші». Зовсім інші погляди висловлює й боронить він у своїй новій брошурі «Тяжким шляхом», присвяченій саме розглядові становища молоді української преси і виданій 1907 р. в Харкові. Не говоритиму вже про те, що тепер у мові самого Б. Грінченка є чимало галицьких елементів, — обмежуся на одному прикладі: «Наші літерати трохи перечислилися на своїх силах»². Далекі важливіше, що він і принципово, теоретично стоїть тепер на зовсім інших, де в чому діаметрально протилежних позиціях.

Він твердить тепер всупереч своїм колишнім вимогам «надніпрянської чистоти» й незайманості літературної мови, що літературна мова вже в принципі мусить бути діалектно мно-

¹ Коцюбинський М. Твори, Т. VII. Листування. — Київ, 1930. — С. 189. Лист з 2.XII.1904.

² Б. Грінченко. Тяжким шляхом. — С. 17.

гоосновна. «На світі нема суцільної, по всіх місцях однакової, живої мови, а єсть тільки місцеві діалекти, сума яких і творить мову... З усіх діалектів витворюється літературна мова»¹. Це загальне твердження потрібне Б. Грінченкові не само по собі, а щоб пристосувати його до української літературної мови — і навіть ще вужче — спеціально з'ясувати ролю й питому вагу галицьких мовних елементів в українській літературній мові. Подавши думки про негативні риси української літературної мови, вживаної в Галичині, він пише: «Чи значить се, що ми зовсім повинні зректися всяких позичок у галичан? Ні в якому разі! Певна річ, у галичан у їх літературній, а надто спеціально в газетній мові дуже багато кепських форм, зовсім не наших, позичених або з польського, або з німецького, а то й з московського»², — і робить з цього такий висновок: «Дак ото і нам, і галичанам треба тую чужомовну половину від свого доброго зерна одвіяти, а добре зерно зберегти — однаково де б воно не було: чи в нас, чи в галичан, аби воно було щиро-народне або складене в щиро-народному дусі. У галичан є чимало гарних форм, яких нам не стає — чому ж з них не скористуватися»³. І, остаточно ставлячи всі крапки над і, Б. Грінченко так формулює тепер свій мовний ідеал: «Мова тоді тільки буде і найкращою і найзрозумілішою, коли в основі її буде народна мова наддніпрянської України з потрібними додатками з народної мови буковинців та галичан»⁴.

Таким чином, тепер Б. Грінченко визнає і доконечність галицької пайки в літературній мові, а отже, діалектну багатоосновність літературної мови, і участь у літературній мові штучно створюваного елементу (складені в народному дусі слова), обстоюючи тільки чистоту мови від чужомовних впливів і домішок. Що ця позиція була в Б. Грінченка органічною, а не тільки декларативною або накинutoю, доводить склад словника, редагування й видання якого саме в цей час (словник виданий 1907 року) закінчував Б. Грінченко. Всупереч закидам акад. О. Шахматова, всупереч умовам Костомаровської премії, на яку словник складано, в ньому широко використано галицьку лексику, і то, загалом беручи, аж до 1900 років⁵. До цих нових

¹ Там же. — С. 42.

² Там же. — С. 49.

³ Там же. — С. 51.

⁴ Там же. — С. 88.

⁵ Ніковський А. Вступне слово до «Словника української мови» Б. Грінченка під ред. С. Сфремова і А. Ніковського. — Київ, 1928. — Т. I. — С. IX.

поглядів Б. Грінченка змусив час, а головне, змусила його практична участь у пресі. Галицькі мовні елементи стали для кожного журналіста такі доконечні й неунікненні, що жадна журналістична праця без них зробилася просто неможливою. Голос хутора, природний як примітивний інстинкт захисту своєї питомої мови в кожного мовця, але зовсім некорисний у людини, що виступає на громадській трибуні з широким розголосом, цей голос, що продиктував свого часу Б. Грінченкові його «Галицькі вірші», тепер змушений був замовкнути під тиском нових обставин життя.

Надзвичайно цікаво те, що ці хуторянські нотки змовкли в цей час і в головного опонента Б. Грінченка — І. Франка. Саме життя зняло ту дискусію, що точилася між ними. І. Франко не обурюється тепер потребою вивчати елементи літературної мови над Сулою або Пслем; він пише: «Кожний, хто брався писати тою мовою, наскільки черпав із книжної традиції, мусів зачинати від Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців»¹. Книжна традиція — цей чинник, як бачимо, підкреслюється і тут, у І. Франка, як вирішальний. За І. Франком іде І. Верхратський, що пише в цей час про те, що мовні авторитети для українців — народна мова і — письменники з Великої України: Шевченко, Квітка-Основ'яненко, Котляревський² — хоч, як бачимо з самого переліку імен, його позиція лишається консервативнішою. Але найпікантніше — і це є вияв духу нової доби, — коли галичанин І. Верхратський починає очищати мову великоукраїнців від... галицизмів, заявляючи, наприклад: «Писателі українські від галичан взяли невдале слово *існувати*»³ тощо.

Вплив Галичини на українську літературну мову в роки безпосередньо по революції 1905 р. дається виміряти тим цікавим фактом, що галицькі мовні елементи продираються в цей час навіть у офіційні видання російського уряду для українців. У брошурі міністерства фінансів «Забезпечення прибутків і капіталів державними ощадними касами», виданій 1910 р., зустрі-

¹ Франко І. Літературна мова і діалекти // Літературно-науковий вісник, 1907. — Ч. 2. — С. 226.

² Верхратський І. Замітки язикові // Руслан, 1909. — Ч. 80, 84, 260–262; 1912. — Ч. 250.

³ Там же. — 1912. — Ч. 250.

чаються такі слова, як *щадниця*, *скарбівня* тощо, які до смерти налякали й обурили чорносотенні російські елементи¹.

Але не треба думати, що запровадження нового для рядового мовця мовного матеріалу в такій кількості і такими темпами проходило безперешкодно. Ні, воно робило великі труднощі, надто при відсутності української школи, і подеколи навіть гальмувало поширення української преси чи книжки. Малий успіх першої в Києві щоденної української газети «Громадська думка» в перший рік її видання (1906) сам видавець пояснює передусім тим, що «публіка, як інтелігентна, так і не інтелігентна не звикла зовсім до української газетної мови... Це видно із листів, які нам пишуть, і з розмов з нашими читачами. Не звикли вони до абстрактних понять, яких нема у народу. Мова нашої газети для них зовсім чужа, нею обурюються й люди, які щиро хотіли б, щоб розвинулася наша преса»².

Але попри всі труднощі перших кроків це був історично доконечний етап піднесення мови від хутора до масштабів справді всеукраїнської літературної мови – і тільки люди, далекі від практичної роботи, обмежені хуторянським животінням, могли журитися в цей час за втраченою нібито «полтавсько-київською чистотою» української літературної мови. Речником їх став І. Нечуй-Левицький зі своїми недоброю пам'яті «трактатами»: «Сьогочасна часописна мова на Україні» («Україна», 1907, чч. 1–3) і «Криве дзеркало української мови» (1912), причому останній великою мірою повторює перший. Ці статті І. Нечуя-Левицького спричинили новий вибух мовної дискусії, але характеристичне при цьому, що прямих і безоглядних послідовників І. Нечуй-Левицький уже не знайшов. Одні просто обороняли тогочасний стан літературної мови від нападків реакційного критика, другі висловлювали своє невдоволення цим станом, але робили стільки оговорок і застережень, що фактично виходило, що вони теж обороняють цей стан.

Констатувавши, що коли на Великій Україні появилися українські газети, «сталось щось навдивовижу дивне: усі ці українські газети були написані галицькою мовою, неначе їх писали й видавали не українці, а заходжі галичани»³, І. Нечуй-Левицький не може зрозуміти причин цього (роздмуханого і пере-

¹ Щеголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. – Київ, 1912. – С. 304.

² Чикаленко С. Спогади. – Ч. 3. – С. 108.

³ Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало... – С. 9.

більшого ним) явища. Це для нього щось безпричинне, незрозуміле, «чудне діло»: «І чудне діло скоїлося в нас. Українські письменники ніби закохались в деякі галицькі слова». А найчудніше було, мабуть, те, що серед цих злочинних письменників був і... сам І. Нечуй-Левицький. Бо цілком слушно писав С. Єфремов, який взагалі дав І. Нечуєві-Левицькому дуже різку відповідь, що «мова в ній (статті самого І. Нечуя-Левицького про чистоту мови від галицьких елементів. — *Ю. Ш.*), за малими винятками, звична мова, якою у нас тепер мало не всі пишуть»¹, себто мова з тими самими галицькими елементами.

У химерній і безсистемній книжці І. Нечуя-Левицького², яка складається з безп'яного нагромодження часто недоречних прикладів з окремими в гістичному тоні поданими уривками міркувань, дуже важко встановити аргументацію автора. Поскільки це можливо, її можна вкласти в такі головніші твердження:

1. Українська літературна мова руйнується заходами чи то галичан, чи то їхнього зняряддя — проф. М. Грушевського, чи то з власної ініціативи останнього. Це М. Грушевський «заповзвся нахрапом завести галицьку книжню мову й чудернацький правопис в українському письменстві й на Україні і зробить їх загальними і для Галичини, і для українців»³. Чи в цьому винні галичани, чи персонально М. Грушевський, — це І. Нечуєві-Левицькому неясно: «Може ми й надаремно винуємо в усьому лихові галичан. Може в руйнуванні української мови треба винуватить одного тільки проф. М. Грушевського»⁴.

2. Цими заходами галичан і М. Грушевського чи самого М. Грушевського в літературну мову, яка перед тим становила собою ідеальну своєю чистотою й досконалістю систему, внесено страшний заколот і нечуване безладдя: «Доки проф. М. Грушевський не позаводив своїх... журналів, на Україні не було і сліду і признаки ніяких змаганнів за мову, бо це було нікому непотрібне»⁵. Наскільки останнє твердження відповідає дійсності, ми вже бачили.

¹ Єфремов С. Відгуки... — С. 337. Див. примітку 1 на с. 56.

² Оскільки «Криве дзеркало української мови» ввібрало в себе всі закиди проти галицьких мовних елементів, подані в «Сьогочасна часописна мова на Україні», і дало їх у кристалізованішій формі, то ми смираємося тут саме на цю пізнішу статтю І. Нечуя-Левицького. В п'ятому розділі нашої праці, при аналізі конкретних прикладів, використовуються обидві статті.

³ Криве дзеркало... — С. 4.

⁴ Там же. — С. 48.

⁵ Там же. — С. 4.

3. Галицька мова дуже погана й антинародна. «У Львові не можна навчитись української мови, а можна тільки збавить свою чисту українську мову дорешти, так що й самому авторові виправить її згодом буде трудно»¹. «Загалом сказавши, галичанам не можна писати книжечок ні для українського народу, ні для дітей»².

4. Чим же обґрунтовується такий важкий і безапеляційний присуд? Чим саме така погана галицька мова? Прямої відповіді на це в І. Нечуя-Левицького годі шукати. Є тільки натяки на те, що все зло в крайності «галицької мови» і засміченості її через це «чужинецько-сусідськими мовними впливами»: «Скрізь в Європі за ґрунт і основу книжньої мови були взяті осередкові мови, маючи в своїх формах і лексиці найбільший район, а не усякі дрібні підмови й чудернацькі говірки, а часом мішанки на краях, межуючих з сусідніми націями»³.

5. На Великій Україні є якись не названі автором носії цього «маразму», що хотіли б у літературній мові знайти синтезу різноговіркових явищ, отже, прихильники діалектної мноґоосновності літературної мови. Згадки про цих людей загалом досить глухі, на зразок такої: галицькі журнали «збили з пуття кількох свідомих прихильників цієї шкодливої системи й теорії механічного з'єднання й змішування двох мов — галицької книжньої і мови наших клясичних письменників»⁴.

6. Такий стан, коли преса перебуває в руках цих таємничих «прихильників», загрожує тим, що ніхто не читатиме українських видань. «Як наші молоді письменники, прихильники такого письменського з'єднання, не схаменуться і не покинуть своєї тенденції запроваджувать в наше письменство силу галицьких та вкупі з галицькою мовою й польських слів, то українці... зовсім не читатимуть і не купуватимуть їх книжок»⁵.

Ці недокрівні шість пунктів — це, здається, все, що можна здобути з книжки І. Нечуя-Левицького в теоретичній частині. Поза тим лишається тільки ціла купа безладно накопичених і здебільшого зовсім непереконливих прикладів «псування» мови оцими зловмисними «прихильниками». Але надзвичайно характеристичне, що навіть старий і безмежно консервативний,

¹ Там же. — С. 16.

² Там же. — С. 82.

³ Там же. — С. 37.

⁴ Там же. — С. 47.

⁵ Там же. — С. 10.

затятий у своїй консервативності І. Нечуй-Левицький не може наважитися до краю закинути все внесене в літературну мову на попередньому етапі розвитку і повинен усупереч своїй позиції принципової оборони діалектної одноосновності літературної мови припустити в новітній літературній мові деякі слова, які він уважає за галицькі з походження. Він пише: «За весь час, одколи розвивається галицьке письменство, я знайшов у йому тільки трохи більше десятка неологізмів, слів вищого порядку (типове визнання. — Ю. Ш.), складених добре і вдатно, як-от: *переважно, здійснити, вражіння, переважувати, зміст, вплив, пересвідчитись, неможливий* і т. д., котрі й я вживаю в писанні»¹. А що таких слів було далеко більше, про це свідчить не тільки красномовне — «і т. д.», а й те, що в цьому списку бракує, наприклад, слова *розвиток*, що його, як ми бачили з листа І. Нечуя-Левицького з 27.02.1898 р., він сам уважав теж за галицьке і вдало утворене.

Виступ І. Нечуя-Левицького викликав доволі широкий розголос. У тій чи тій формі з відповідями йому виступили І. Стещенко, М. Жученко, Модест Левицький, І. Верхратський. Стаття І. Стещенко в своїй філологічній частині стоїть на невисокому рівні. Коли І. Нечуй-Левицький дуже часто хибно доводив галицьке походження багатьох слів і зворотів, то І. Стещенко вдався до протилежного, але не менш хибного способу. Він намагається, розглядаючи подані І. Нечуєм-Левицьким приклади, заперечити галицьке походження взагалі всіх цих слів і зворотів. Такий спосіб доказу, не говорячи вже про його невідповідність фактам, взагалі мав би відвести дискусію від принципових питань — чи повинна українська літературна мова бути діалектно многоосновною і яка в цій многоосновності питома вага галицьких елементів — і перетворити її на дрібничкові суперечки з приводу окремих, розрізнених слів і зворотів. Проте справедливість вимагає сказати, що всупереч логічній послідовності зі статтею І. Стещенко цього не сталося, і його загальні твердження далеко об'єктивніші й далеко принциповіші. Він слушно показує історичні причини галицького впливу на літературну мову: «Час ішов, і Галичина робила вплив і на Україну: молодші українці засвоювали галицькі мовні придбання, бо других не було... Старші патріоти, що тепер, подібно Нечую, ганяють мову нашої преси, не створили для України вищої

¹ Криве дзеркало... — С. 44.

мови; а чим же в пресі та інституціях треба було користуватися»¹, — а з цього випливає і його прогноза того, що ці галицькі елементи з літературної мови викинути вже нікому не вдасться, і оцінка позиції І. Нечуя-Левицького як позиції баби Палажки, себто позиції хуторянської обмежености й безобрійности. «Силує не Грушевський до сії мови, а його й других потреба вислову духа, — та стихійна сила, перед якою нічого не значить лемент людей, що низькоококо хочуть затримати нашу націю для домашнього обиходу, при мові баби Палажки»². І на завершення своїх доказів І. Стешенко показує, що в Б. Грінченка і в С. Єфремова — а їх мову Нечуй-Левицький проголосив зразковою і вільною від ненависних йому новотворів і галицизмів — вживається, і то досить широко, чимало з проскрибованих суворим мовним критиком слів.

М. Жученко в своєму виступі з приводу книжки І. Нечуя-Левицького³ підносить переважно не філологічні, а, сказати б, народно-педагогічні, виховні мотиви. Стаття його написана досить об'єктивно і спокійно, тверезо. Подавши об'єктивно-історичну картину, як і чому галицькі мовні елементи проникли до української літературної мови, він радить не викидати їх негайно, як пропонував І. Нечуй-Левицький, але все-таки поволі відходити від них, повертаючи таким способом літературну мову до її наддніпрянської основи. Свої пропозиції він обґрунтовував суто практичними потребами й вимогами української національно-освідомленої праці. Він твердив, що галичанам легше перевчитися літературної мови, бо вони мають українське шкільництво, бо в них спонукою до праці над перебудовою літературної мови може бути національна свідомість, розвинена в них більше, ніж — масово беручи — на Великій Україні.

Навпаки, на Великій Україні народ великою мірою помосковщений, і його ще треба привчати до української книжки й газети, а головним збудником інтересу до українського друкованого слова може бути його рідкість і цілковита зрозумілість.

Міркування М. Жученка з першого погляду послідовні й можуть видатися слушними. Але в основі їх лежить просвітянський

¹ Стешенко І. Про українську літературну мову // Літературно-науковий вісник, 1912. — Ч. XI. — С. 311.

² Там же. — С. 315.

³ Жученко М. Про українську літературну мову // Дніпрові хвилі, 1912. — Ч. 22–24; 1913. — Ч. 1.

підхід, просвітянське сприймання явищ, а вони завжди відзначаються спрощенням складних життєвих явищ. Усі завдання української літератури і літературної мови в М. Жученка практично і може непомітно для самого автора зведені до популяризаторських. Тимчасом, якби пристати на його погляд, то вся література і літературна мова пристосувалися б до нижчих потреб і втратили б змогу служити вищим потребам. А коли читач, вихований популярною літературою з відповідною літературною мовою, інтелектуально зріс би і поставив більші й складніші вимоги, то літературна мова, спрощена за пропозиціями М. Жученка, виявила б свою неспроможність задовольнити ці вимоги. І хід історії довів хибність вимог М. Жученка. Колесо історії не повертається назад, у народу, що йде вгору, літературна мова не може втратити свої надбання й спуститися до найнижче розвиненого мовця (чи читача). Літературна мова й далі розвивалася в напрямі ускладнення і поширення своєї діалектної многоосновності, що зовсім не виключало спеціальної праці над розвитком популярної, приступної для малоосвіченого читача чи слухача мови.

Брошура Модеста Левицького¹, яка почасти повторює матеріали його давнішої статті, зв'язаної з першим виступом І. Нечуя-Левицького на мовні теми², цінна насамперед аналізом окремих явищ. У загальній же частині Модест Левицький стоїть на позиції компромісу, поєднання галицьких і великоукраїнських елементів у єдиній літературній мові, заперечуючи всякі різкі відхилення чи в той, чи в той бік. Основний ідейний рушій брошури Модеста Левицького можна зформулювати такими його словами: «Коли ми тепер і негайно не подбаємо, щоб затерти і знищити ту прикру різницю (галицької і великоукраїнської літературної мови. — Ю. Ш.), то, не дай Боже, доживемо до того сумного явища, що колись буде дві українські літературні мови»³.

Нарешті, І. Верхратський у своєму відгуку на дискусію підкреслював першорядну вагу великоукраїнських елементів для розвитку української літературної мови: «Писателів, на Україні живучих, лично зовсім не знаю. Мимо важкої долі они

¹ Пилипович М. Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови. — Київ, 1913.

² Левицький Модест. Дещо до справи про українську письменницьку мову // Літературно-науковий вісник, 1909. — Ч. VIII.

³ Дещо про сучасну стадію... — С. 11.

значно більше, ніж Галичина, прислужилися рідній літературі; задля любови рідного слова їх вельми почитаю»¹.

Даючи загальну оцінку дискусії, треба сказати, що об'єктивно вона була неминуха і потрібна, бо громадськість мусила здати собі справу з стану літературної мови і усвідомити, що галицькі елементи, засвоєні літературною мовою в період 1876—1905 рр., а почасти вношені до неї і ввесь час далі, були не випадковим злом, а конче потрібним і закономірним набутком при зростанні літературної мови й ширення її сфер. Але фактичний її перебіг не відзначався високим рівнем — ні в початковому виступі І. Нечуя-Левицького, ні у відповідях його опонентів. Це — одна з причин того, що дискусія не розв'язала остаточно питання про місце, роль й питому вагу галицьких елементів в українській літературній мові, і глухі, переважно провінціального характеру відгомони сперечань на ці теми тривали і в наступні роки, а почасти пробиваються й тепер.

Об'єктивна суть виступу І. Нечуя-Левицького, а тим самим і всієї дискусії, нагадує виступ того «сільського дописувача», якого ще 1907 р. цитував Б. Грінченко: «Одкиньте набік всю Галичину, бо вона нам хоть і рідна сестра, рідніша конечно, як Московщина, але живе од нас далеченько, та ще до того вона, вештаючись між різними слов'янськими народами, ввела в свою літературу багато таких слів, що вони для нашого народу на перший час покажуться трудно понятними і чужішими од "московських", бо з цими ми мусіли поневолі зріднитися»². Так і тільки так стояло питання: Галичина або Москва, інкорпорація в літературну мову галицьких елементів — або сповнення літературної мови позиченнями чи кальками з російської мови? Бо літературна мова не мала обмежитися на мовних засобах баби Палажки, і коли І. Нечуй-Левицький обстоював таке обмеження літературної мови, то він фактично, — безперечно, неусвідомлено для самого себе — обстоював наближення української літературної мови до російської, як ми ще покажемо це на прикладах у V розділі.

От ще одна ілюстрація того, що супротивники «нової газетної» мови об'єктивно мимоволі тягли до русифікації української літературної мови. В спогадах Є. Чикаленка читаємо такий

¹ *Верхратський І.* Немоżliві нуризмн // *Руслап*, 1913. — Ч. 213—216. Цитата з ч. 216.

² *Грінченко Б.* Тяжким шляхом. — Київ, 1912. — С. 68.

епізод: «Один полтавський поміщик, Бобир-Бохановський, людина з вищою освітою, цілком прихильна до нашої літератури, з обуренням читав мені деякі фрази з "Громадської думки" і казав:

— Ну хіба це по-нашому? Це по-хорватськи або по-словацьки, тільки не по-нашому: ну, прочитайте самі хоч одну передову статтю: "Суспільний рух з протягом часу набрав такої сили і прибрав таку форму, що уряд наш" і т. д. Ну, хто розбере цю фразу? Що таке *суспільний*, що таке *рух*? — Після моїх пояснень він і каже:

— От і треба було так і сказати: "С теченієм времені наше движеніє приняло такіі розміри і форму, що правительство наше" і т. д.»¹.

Цей об'єктивний зміст дискусії, здається, лишився нерозкритим для всіх її учасників — принаймні нам невідомі висловлення сучасників на цю тему; і це теж було однією з ознак неглибокого, суто поверхового не принципового, а переважно дрібничкового способу провадження сперечань. Зате він був ясний як прихильним, так і ворожим до України колам російського громадянства. Міністр народної освіти генерал-ляйтенант Глазов писав у своїй записці до Комітету міністрів: «Українофільський рух сучасної Галичини не можна вважати за настільки слабкий, щоб він не міг стимулювати на (sic!) такий же і в наших межах. Поширювана звідти мова, штучно створювана в формах, які тенденційно відходять від загальноукраїнської мови, є ворог останньої, а що виникнення й поширення її не викликається будь-якими природними прагненнями й потребами південноруського населення, то й поширення галицької літератури в межах Росії мусить підлягати суворій цензурі»². У славетній «Записці» Російської Академії наук «Об отмене стеснений малорусского печатного слова» справа поставлена, природно, більше в філологічній площині: «Малоруській мові галицької письменности ставляться в докір ці її польські елементи, це чуже українському чуттю забарвлення, якого вона зазнала у Львові. Але польські елементи не затемнили народної основи мови: вони посіли тільки місце тих великоруських елементів, які неминуче вдерлися б при широкому й вільному розвитку малоруської письменности на Україні»³.

¹ Чикаленко Є. Спогади. — Ч. 3. — С. 108.

² Лотоцький О. Сторінка минулого. — Варшава, 1933. — Ч. 2. — С. 380.

³ Там же. — С. 440.

Але незалежно від того усвідомлення чи неусвідомлення суті справи передові кола українського суспільства вже тоді розв'язали для себе недвозначно питання напряму розвитку української літературної мови. Піднесення її на найвищі щаблі розвитку на основі передусім принципової діалектної багатоосновності з широким використанням доцільних для цілої будови галицьких мовних елементів — так уявлявся їм цей напрям розвитку. Характеристична з цього погляду згадка про мову С. Петлюри, яку знаходимо в І. Нечуя-Левицького: «Я ж часто зустрічаюсь з студентами, і вони усі говорять народною українською мовою, тільки один студент С. Петлюра і справді балакав зі мною так, що я спитав його, чи не з Галичини він»¹. На цій же позиції були і тогочасні передові письменники — передусім Леся Українка і М. Коцюбинський. Правда, І. Нечуй-Левицький писав з приводу «Руфіна і Прісцилли» Лесі Українки, що сцени ці її «написані чудовою українською мовою, такою далекою од мови проф. Грушевського... як небо од землі»². Але оцінка ця впливає — як звичайно в І. Нечуя-Левицького — не з уважної аналізи мови цієї драматичної поеми, а загального доброго враження, яке на нього, очевидно, ця річ справила. А вивчення поглядів Лесі Українки на розвиток літературної мови і аналіза мови її творів доводять зовсім інше, хоч, звичайно, ставити знак рівності між мовою її творів і мовою робіт М. Грушевського було б безглуздо — і то не тільки і не стільки через різницю в їхніх поглядах на питому вагу галицьких елементів у літературній мові (а ця різниця, безперечно, була), а й передусім через принципову відмінність багато в чому мови історично-наукової праці від мови художнього твору, та ще й писаного віршовим діалогом...

У попередньому розділі ми вже наводили висловлення Лесі Українки, з яких видно, що вона була принциповою прихильницею діалектної багатоосновності літературної мови, а отже, практично не була супротивником використання в літературній мові галицьких елементів. Свого погляду вона не змінила й пізніше, хоч і була проти крайности і пересад. В. Сімович згадує про Лесю Українку: «Тут (щодо літературної мови) Леся Українка виявляла великий лібералізм, а проте вважала, що М. Грушевський аж надто вже свою мову погаличанив»³. Як і в Олени

¹ Криве дзеркало... — С. 12.

² Там же. — С. 26.

³ Листування з Й. Маковесем. — С. 50.

Пчілки, «західня» орієнтація в мові в'язалася в Лесі Українки з прийняттям так званих «польонізмів», — себто в даному випадку слів, спільних з польською мовою, але здавна й широко вживаних українським народом. Цей погляд її засвідчений не тільки мовою творів Лесі Українки, а й спогадами про неї В. Сімовича: «Чомусь усе дуже боронила таких слів, що їх сама часто вживала у своїх творах, як: *цнота* та *розпач*, та *урочий*... На аргумент, що це явні польонізми... вона відповідала: — Що мені до того, що вони були колись польські? Тепер їх уживає український народ на Волині, і то вже здавна, вони вже наші, гарні, мені подобаються, й тому я їх уживаю»¹.

Але найкращий свідок того, як ставилася Леся Українка до західноукраїнських взагалі й галицьких зокрема мовних елементів, — це мова її творів. Кілька прикладів покажуть це досить виразно. В лексиці вона широко користується з західноукраїнських словарних фондів в усіх головніших лексичних сферах. Знайдемо в неї, передусім, як і в М. Старицького, багато відповідного матеріалу з абстрактної лексики: *розпач* («Подвійний мій розпач» — «Поет під час облоги», I, 100, 127); *заздрість* — ревності («Прости їй, це просто заздрість материнська» — «Блак. троянда», V, 74; пор. *заздрощі* — «Кам. господар», XI, 48); *забавка* («Вона уміла єдину забавку — плести вінки» — «Забуті слова», II, 79); *обітниця* («Зложили всі обітницю врочисту» — «Вік», II, 96); *скуток* («Схаменися, який з того скуток» — «Темна хмара», II, 99; пор. «В скутку боротьби» — «У пуці», IX, 105; Жел.); *звага* («Починають збігатись люди, почувши зваду» — «Вав. полон», V, 153; пор. «Поп'ються, потім звада» — «Бояриня», VIII, 141; Грін.: Ном., Чуб.); *забуток* («Віднайшовши Святий забуток цей» — «На руїн.», V, 170); *обшар* («Та зникає з заселеного обшару» — «На руїн.», V, 177); *відмет* («Я служив відметам всіх народів» — «На полі крови», VIII, 38; Жел.); *розказ* («До розказу, мій пане» — «Йоганна, жін. Хус.», VIII, 56; Грін.: Чуб., Ном.); *змора* («Се тільки сон, камінна змора» — «Кам. господар», IX, 85). *Nomina actoris*, витворені від слів з абстрактним значенням, із значенням прикмети або дії: *речниця* («її вважали За речницю великої снаги» — «Віче», II, 97; Грін.: Кул.); *фатівник* («Сто п'ятий фатівник упав додолу» — «Осілля казка», VI, 26; Жел.: *фатів* — Fratz, Balg. — Верхр.); *заволока* («Цілує... Тепер того худого заволоку» — «Руфін і

¹ Твори Лесі Українки цитую з дванадцятитомової збірки їх, виданої «Книгоспілкою». — Київ, 1927–1930.

Прісц.»), VII, 188; Ігор. VIII, 56). Прикметники й прислівники, витворені від слів з абстрактним значенням: *(не) заказаний* («Ти там може знайшов незаказаний рай» — «Євр. мелодія», I, 103); *думливий* («Гектор наш Думливу голову шолом зброїв» — «Кассандра», VI, 163); *загарливий* («Загарливо копає землю» — «На полі крови», VIII, 30; Жел.; Ол. Пч.; Грін.: Н. Вол.); *загожений* («Цензар Либонь загожений не був би з того» — «Йоганна, жінка Хус.», VIII, 76; Жел.; Грін.: Н. Вол., Канів); *судний* («Ми не судні з таким розмовляти» — «У пуці», IX, 95, Грін.: Брац.); *зрадецький* («Зрадецьки вбивши сеніора» — «Кам. господар», XI, 86; Грін.: Хата). Дієслова більш-менш абстрактного значення: *ховати* — виховувати («Дитину рідну ховають батько-мати» — «Осінь казка», VI, 32); *статкувати* («Я не мав звичаїв молодечних, Я статкував» — «На полі крови», VIII, Жел.; Грін.: Ном., Подол., Н. Вол.); *заживати* («Зажиймо Вогнистого раю» — «Ліс. пісня», VIII, 227; морфологічне оформлення теж західньоукраїнське).

Якщо виділити окремо — хоч це можна зробити лише дуже умовно — лексику цінувально-емоційного характеру, то і тут можна знайти чимало прикладів лексем, типовіших для західноукраїнських земель: *безчельний* («Горе тому, хто словами безчельними Грізну богиню образить здола» — «Іфігенія в Тавр.», II, 23; пор. в іншому фонетичному оформленні: «Які безчільні брехні!» — «Йоганна, жінка Хус.», VIII, 74); *джума* («Якого лиха? Джуми, холери?» — «Осінь казка», VI, 31); *зле* («О зле, се дуже зле» — «Руфін і Прісц.», VII, 108); *безличниця* («Хуса (люто). Безличниця!» — «Йоганна, жінка Хус.», VIII, 66; Грін.: Шй); *догар(а)яти* («Найгірше, пане-брате, догарає Оте, що нам не вірять» — «Бояриня», VII, 135; Жел.; Грін.: Вол.); *жебоніти* («Що ти жебониш?» — «Кассандра», VI, 168; Грін.: Чуб.); *розпаношуватися* («Розпаношилась у тебе Якась рабиня» — «Йоганна, жінка Хус.», VIII, 74; Грін.: Гн.); *призвоїтий* («Одягніть її в візитову призвоїту сукню» — «Блак. троянда», V, 43); *звинний* («Молодий ходу звиннішу має» — «Кассандра», VI, 172); *незогірший* («Побачила за містом Чиюсь маленьку вілу — незогіршу» — «Йоганна, жінка Хус.», VIII, 76); *трудно* («Чом ти ліпше Сюди не перевіз матусі? — Трудно» — «Бояриня», VIII, 114); *волати* («І перед зборищем мерців волати буду» — «Прокл. Рахілі», II, 43; Жел.: НЛ.).

Ще численніші матеріяли можна наводити з побутової лексики в тому широкому розумінні, якого ми надавали цьому поняттю вище, при аналізі мови П. Куліша і М. Старицького.

Подамо тут такі приклади: *пуделко*, *стирка* («Любов несе в руках невелике пуделко і стирочку» — «Блак. троянда», V, 54); *наїдки* («Наїдки подай Нам тут» — «Йоганна, жінка Хус.», VIII, 54); *ванькир* («Засунув завісу, що відділяє ванькир від хати» — «У пущі», IX, 96); *ліхтарня* («Стовп... з великою ліхтарнею на гаку» — «Адв. Мартіян», IX, 140); *знадоба* («Всякі знадоби до писання» — там же); *намет* («Ноші з наметом і з запонами» — «Адв. Мартіян», IX, 165); *слоїк* («Мартіян виносить з табліну слоїчок» — «Адв. Мартіян», IX, 175); *китиця* — букет («Ви тільки що держали сю китицю» — «Кам. господар», XI, 84); *ослона* («Ослона тая... тонка занадто» — «Кам. господар», XI, 100); *стрільба* — рушниця («Вона подає йому стрільбу грімку» — «Поет під час облоги», I, 100; Грін.: Гол.); *безрога* — свиня («Стрінутись там маю? Невже з безрогими?» — «Осіння казка», VI, 28; Грін.: Подол., Галицьк.); *утрібки* («Пташки й утрібки... все то тільки Покраси» — «Кассандра», VI, 192; Жел.); *скойка* («На голові корона із скойок» — «Ліс. пісня», VIII, 183; Жел.: Верхр.; Грін.: Камен.); *мушля* («Виймає з-за пояса гребінку з мушлі» — «Ліс. пісня», VIII, 184); *полонина* («Пас отари На батьківських зелених полонинах» — «Саул», II, 75); *мілизна* («Корабель стягти з тієї мілизни» — Кассандра, VI, 194); *виногради* — виноградник («Я спадок мав від батька: виногради» — «На полі крови», VIII, 30); *війстя* («Не боронить Вогненний меч до того раю війстя» — «На полі крови», VIII, 30); *ізвори* («Збігав я гори, Доли, яри, ізвори» — «Ліс. пісня», VIII, 180); *виграна* — виграш («Треба ще тіточці похвалитись виграною» — «Блак. троянда», V, 49); *зарібок* («Мій гіркий зарібок» — «У пущі», IX, 105); *довг* («Моя родина заплатила Кривавий довг» — «Адв. Мартіян», IX, 173). *Nomina actoris i collectiva*: *помивачка* («Я помивачка. Я тут служу на кухні» — «Осіння казка», VI, 22); *дозорчиня* («Я дозорчиня над всіма хлівами» — «Осіння казка», VI, 29); *краян(ин)* («Показали Мені сю помилку твої краяни» — «Руфін і Прісц.», VII, 108; Грін.: Мет., Гол.); *ученик* («Чарлі — ученик Річарда» — «У пущі», IX, 29); *тлум* («Ти єдиний безсмертний в сім тлумі» — «Народ пророкові», II, 125; Жел.: Шй); *батава* («Погуляти буйно Серед батав товаришів нових» — «Три хвилини», VI, 75; Жел.: Шй).

Прикметники, прислівники, дієслова: *гrechно* («Я б гrechно відповів» — «Італ. народна пісня», II, 151); *зимний* («Пропускають зимний вітер» — «З подорожньої книжки», II, 137); *різно* («За брамою всі різно подались» — «Віче», II, 98; Грін.: Чуб.);

шпарко («Шпарко та весело грає» — «Розбита чарка», I, 29); *впадати* — входити, вриватися («Одчиняє фіртку, в неї впадає центуріон» — «Руфін і Прісц.», VII, 100; Грін.: Мет., Гол.); *западати* в що («Могили царські почали западати в руїну» — «Ра-Менеїс», II, 60); *пізнатися* («Я був у гімназії, як ми пізналися» — «Прощання», XI, 165); *пописуватися* («І як там делегат наш На ньому (conseil. — Ю. Ш.) пописавсь?» — «Лист до брата», II, 159); *представляти* («Дозвольте вам... Представити сеньйора де Маранья» — «Кам. господар», XI, 98); *приступати* — заходити («Я приступлю до нього» — «Одержима», V, 127); *позосталий* («Блима вогник либонь в якій позосталій хатині» — «На руїн.», V, 164; Грін.: Чуб.).

Сполучники, прийменники, характеристичні частки, вставні слова і т. п. — матеріал, при якому здебільшого вже треба говорити не про якийсь свідоме, навмисне позичення-переймання, а про зв'язок, прямий і кровний, так би мовити, з тією мовною стихією, яка цих словечок уживає і якій саме вони переважно і надають часто специфічного мовного кольориту: *аби* фінальне («Вона руки не простягла, Аби хоч промінь перейнять єдиний» — «Забута тінь», II, 39); *не... тільки* протиставне («То не чорна галич, тільки турки гору облягають» — «Віла-посестра», III, 179); *тому... бо* причинове («То я тому спитав, бо пам'ятаю» — «На полі крови», VIII, 26); *почерез* («Всі ж вони почерез хлів течуть» — «Осілля казка», VI, 35; пор. «Мім вештається, почерез перистиль, носячи вечерю» — «Адв. Мартіян», IX, 172); *все* — завжди, весь час («І в горі, і в radoщах все були вкупі» — «Ніубея», II, 108; пор. «А треба все щось робити?» — «Ліс. пісня», VIII, 241); *тут* — сюди («Наїдки подай Нам тут» — «Йоганна, жінка Хус.», VIII, 56); *vigay* — мабуть («Я розумію, Ти, убогий» — «На полі крови», VIII, 27; Грін.: Гол.).

Західноукраїнська і зокрема галицька мовна стихія в творах Лесі Українки виявляється і в ще глибших, формальніших моментах — у типах синтаксичних зв'язків, у морфологічно-звукових особливостях, у наголосі. З особливостей у синтаксичних зв'язках відзначу тут: дієслово *боліти* зі знахідним відмінком об'єкта («Тоді мене дуже боліло» — «Прощання», XI, 169; це явище спільне для Галичини і Волині); *крати* з давальним відмінком особи («Краде людям сонечко веселе» — «Дим», II, 112; Волинь, здається, має *крати* з прийменником у з родовим відмінком); *узброїтися* з прийменником у зі знахідним відмінком («Я узброєна в свою ненависть» — «Одержима», V,

124); *дозволити* з підрядним реченням зі сполучником *щоб* («Дозвольте, щоб я сам поклав сі перли» — «Кам. господар», XI, 57); прийменник *до* з віддіслівним іменником у родовому відмінку у функції призначення («Всякі знадоби до писання» — «Адв. Мартіян», IX, 140).

З особливостей звукових і морфологічних відзначу: спорадичне зникнення початкового *г* перед *р* («Робак довіку точить серце» — «У катаком.», VI, 106; Грін.: Ном.); спорадичні форми місцевого відмінка іменників чоловічого і середнього роду м'якого типу на *-ю* («Чи є в життю кращі літа» — «Пісня», I, 8); вживання префікса *за-* при прикметниках і прислівниках з суперлятивним значенням («Вже запізно рятувать принцесу» — «Кам. господар», XI, 85).

З особливостей наголосових відзначу: наголос на першому складі суфікса *-янин* у назвах людей за місцевістю («Хто ж такий ти? Римлянин чи юдей?» — «Руфін і Прісц.», VII, 50); сталий наголос на другому складі в слові *язі́к* («З рукою довгою, з язиком довгим» — «На полі крови», VIII, 30); спорадичні випадки наголосу на суфіксі в іменниках середнього роду на *-є́ння* («Великий буде жах, велике й визволе́ння» — «Сон», I, 34); спорадичне затримання в знахідному відмінку однини кінцевого наголосу в іменниках жіночого роду з рухливим наголосом («Може б та щира, гарячая мова Зломила зиму́» — «Співець», I, 15); поодинокі випадки наголосу на передостанньому складі замість третього з кінця в іменниках жіночого роду *виго́да* («Тут міська виго́да» — «В магаз. квіток», I, 32); *розумні́ця* («Оксаночка у мене розумні́ця» — «Бояриня», VIII, 121); *відо́повідь* («Ся відпові́дь зранить серце ніжній дамі» — «Трагедія», II, 88). В прикметниках відзначу затримання наголосу на корені в словах *міський* і *морський* («Тут міські розкоші! Тут міська вигода!» — «В магаз. квіток», I, 32; «Морський човен, розбитий, нужденний» — «Негода», I, 58). У відприкметникових трискладових прислівниках варте уваги спорадичне затримання наголосу на передостанньому складі, якщо він був там у прикметнику, в тих випадках, де літературна мова переносить його, як і центральні та східньоукраїнські говірки, в прислівнику на початковий склад: *висо́ко*, *коро́тко*, *весело́* і т. п. («Якби я так висо́ко стояла» — «Хвилини», II, 56; «Кажі, але коро́тко» — «У катаком.», VI, 99; «Невесело́ при старощах вдовцеві» — «Руфін і Прісц.», VII, 56). В дієсловах є один випадок кінцевого наголосу в третій особі однини в дієслові IV класи (за

клясифікацією А. Лескіна) з рухливим наголосом, де літературна мова в згоді з центральними і східноукраїнськими говірками має (в протилежність першій особі однини і третій особі множини) наголос на передостанньому складі: «Співецьку ліру держить» — «Сафо», I, 5). Проте цьому прикладові не слід надавати великого значення, бо він поодинокий і трапився тільки в зовсім ранньому вірші поетки. Так само епізодичний характер мають двоє відхилень від літературного наголосу в парадигмі дієслова *бути*. Це, як і в галицьких говірках, кінцевий наголос у третій особі однини майбутнього часу і передкінцевий наголос у формах минулого часу: «Яка ж будé мета у товариства» («Віче», II, 96); «То ж б́ула буря весняна, а не сльота осіння» («Хто вам сказав»)¹. Розгляд усього поданого матеріалу показує, що Леся Українка підходить до західноукраїнських говірок відмінно від М. Старицького і вже цілком відмінно від П. Куліша. Для П. Куліша західноукраїнські мовні елементи, поскільки вони в його творах з'являлися, були тільки виявом шукання абстрактної лексики, щоб цим надолужити прогріхи, недостатню в цій частині розвиненість і розгалуженість тогочасної української літературної мови. В М. Старицького зв'язок з західноукраїнською мовною стихією цільніший і органічніший. Але і в нього на першому пляні експериментування, запровадження до літературної мови свіжого, подеколи навіть з осугою легкої екзотичности мовного матеріалу. Підхід М. Старицького — це часто підхід аматора надзвичайного або навіть колекціонера. Використання західноукраїнського мовного матеріалу в Лесі Українки здебільшого не має спеціального стилістичного призначення. Це не щось надзвичайне або експериментальне, це нормальні, звичні й через це начебто неминучі елементи її письменницької мови. Саме тому західноукраїнських елементів більше у неї в побутовій, а не в абстрактній лексиці, саме тому західноукраїнська мовна стихія виявляється в неї в синтаксі й граматиці взагалі. А з того факту, що в пізніх творах Лесі Українки кількість західноукраїнських мовних елементів не зменшується, а навпаки, трохи зростає, можна робити висновки, що письменниця свідомо використовувала їх у своїх творах. Та це можна твердити і виходячи із загального характеру творчості Лесі Українки. Письменниця такої високої загальної

¹ Вірш не ввійшов до збірки творів. Цитую його з журналу «Наші дні», 1944. — Ч. 2.

і мовної культури, письменниця такого рівня відповідальності перед собою й самоконтролю могла мимоволі пропустити одне-два західноукраїнських слова абощо, але не могла несвідомо використовувати їх так послідовно і систематично. Додаймо до цього, що мова творів Лесі Українки все-таки ніколи не стає «галицькою», що вона весь час міцно зв'язана з традиціями класичної української літературної мови, виросої з мови Шевченка і «Основи», і ми зможемо висунути твердження, що Леся Українка в мові своїх творів свідомо й досить послідовно здійснювала той ідеал, ту програму розвитку мови на многодіялектній основі з умовою, щоб мова ця лишалася всеукраїнською, а не була вузьколькокальною, який (ідеал) і яку (програму) вона зформулювала, як ми бачили, ще в першій половині дев'ятдесятих років у листі до Й. Маковея.

Якщо в попередньому уступі ми весь час говорили про західноукраїнські мовні елементи в творчості Лесі Українки, а не спеціально про галицькі, то робили це з міркувань обережності. Поетка з власного досвіду найкраще знала волинські говірки, зокрема колоковельські. Одначе про їх безпосередній вплив можна говорити переважно з приводу її ранніх творів. У другій половині її творчого життя, коли вона була відірвана від рідної Волині, природніше говорити не про волинські, а про галицькі мовні впливи, — впливи, насамперед, звичайно, з лектури, а далі і з спілкування з галичанами й буковинцями. Отже, було б цілком хибно звести все діло до біографічного моменту і пояснювати західноукраїнські елементи в мові Лесі Українки тим, що її дитинство проходило на Волині. Та кінець кінцем і в наведеному вище матеріялі є дуже багато такого, що є в мові галицької інтелігенції і що зовсім незвичайне для волиняка. Дуже й дуже велика частина цього матеріялу може бути трактована тільки як галицький мовний набуток. І тільки через те, що далеко не завжди ми спроможні при теперішньому стані діяктології провести чітку межу між галицьким і волинським у лексиці й синтаксі, ми з обережності оперуємо тут загальнішим і менш окресленим терміном «західноукраїнські мовні елементи», підкреслюючи водночас, що Леся Українка була провідницею до літературної мови і багатьох (звичайно, гострокритично добраних) суто галицьких мовних елементів.

Майже таку саму позицію щодо галицьких елементів у літературній мові і в його власній творчості посідав і Михайло

Коцюбинський з тією різницею, що його рідноговіркова мовна стихія (подільська) була ще ближча до галицької. Але суть і в М. Коцюбинського зовсім не в цьому біографічному моменті, особливо, коли ми говоримо про пізніші твори М. Коцюбинського (починаючи приблизно з 1902 – 1903 рр.). М. Коцюбинський над своєю мовою працював багато і систематично, домагаючися того, щоб вона не була говіркова, – як це було в багатьох його попередників в українській прозі і як це було в нього самого при його перших літературних дебютах. Можливо, що питання про галицькі мовні впливи і питому вагу їх постало перед ним ще під час його першої подорожі до Галичини в червні 1890 р. і дальших, а можливо, і ще давніше. Адже біограф М. Коцюбинського розповідає, що ще на початках своєї творчості письменник працював над літературною мовою і що особливо багато поміток мовного характеру він зробив на перекладі творів Шекспіра, зробленому П. Кулішем, і на словнику Ф. Піскунова, де «найчастіше трапляються імена Ю. Федьковича, І. Верхратського, М. Устияновича. Є приклад і з П. Куліша»¹. Дуже характеристичний добір! Уже тоді думка М. Коцюбинського звертається, шукаючи мовного добра, або до галичан, до галицьких першоджерел, або до синтезаторів у літературній мові типу П. Куліша. Тим-то цілком можна погодитися з тією характеристикою, яку дає мовним шуканням М. Коцюбинського С. Козуб: «Отже, пильне студіювання мови за вінницької доби життя з книжки зміцнює нас у думці, що безпосередній вплив мовної стихії українського села на М. Коцюбинського був менший, ніж звичайно в нас гадають»². Уважне, зацікавлене й любовне ставлення до галицьких мовних особливостей лишилось у М. Коцюбинського на все життя, хоч він завжди був ворогом діалекту в літературній мові (звичайно, поза спеціальними художніми завданнями – згадаймо хоч би його «Тіні забутих предків»), і тому пересади в запровадженні галицизмів до літератури завжди викликали його заперечення. Це ставлення може найкраще висловив сам М. Коцюбинський у листі до В. Гнатюка з 10.11.1899 р. з приводу оповідань С. Ковальова: «Поминаючи вже те, що самі оповідання написані не дуже вдатно, мова їх вражає занадто льокальним характером

¹ Козуб С. До початків літературної творчості М. Коцюбинського (Інститут Шевченка. «Коцюбинський». Збірка статей за ред. О. Дорошкевича. – Т. 1, 1931. – С. 230).

² Там же. – С. 239.

і навіть мене, який вважає галицьку мову рідною, годі часом зрозуміти те, що пише в тих оповіданнях Д. Ковальов»¹.

Про великі симпатії М. Коцюбинського до галицьких мовних особливостей розповідають і мемуаристи. Дуже цікаві з цього погляду спогади М. Чернявського про те, як він, М. Коцюбинський і Б. Грінченко редагували альманах «Дубове листя». «Щодо мови, — пише М. Чернявський, — М. Коцюбинський був прихильником мови західноукраїнської й почасти галицької, а Грінченко навпаки», — і далі ілюструє це такими конкретними малюнками: «Деякі з рукописів і Грінченко, і я зрікались читати через їх мову. Тоді читав М. Коцюбинський і читав часом з замилюванням і захопленням, з ліричним навіть піднесенням. Це іноді, коли мова була вже надто крута, утворювало оригінальну ситуацію, не позбавлену гумору» — або: «А М. Коцюбинський читає. Іноді спиниться й сам розсміється: — А що, файно?»²

А втім, найкращим, найпевнішим і найнаочнішим доказом у таких випадках бувають не свідчення мемуаристів і навіть не автовисловлювання, а самі твори письменника. То ж кинемо погляд на те, чи використовуються в творах М. Коцюбинського галицькі мовні елементи і як саме. При цьому з нашого розгляду вилучаємо ранні твори письменника, де можна припускати несвідоме використання галицьких мовних елементів, а мимовільну данину рідній подільській говірці, як вилучаємо теж і «Тіні забутих предків», де галицькі мовні елементи (власне гуцульські) впадають в очі кожному, але де вони зумовлені не загальною програмою розвитку літературної мови, а специфічним стилізаційно-мистецьким завданням. Отже, беремо під аналізу тільки твори зрілого М. Коцюбинського — крім «Тіней забутих предків»³.

Абстрактна лексика серед слів галицького (західноукраїнського) походження, використовуваних М. Коцюбинським, посідає мінімальне місце. До того ж здебільшого це лексеми, вживані і в щоденному побуті, не чужі сфері звичайного життя інтелігента. Відзначу тут: *поступ* («Мулли затримують поступ» — «Під мінар.», 77; Грін.: Млака); *резигнація* («Резигнація й сум» — «Дебют», 89); *розвій* («Ми бажаємо розвою» —

¹ Коцюбинський М. Листи до В. Гнатюка. — Львів, 1914. — С. 81.

² Чернявський М. Кедр Ливана. — Твори, вид. «Рух». — Т. IV. — С. 338—339.

³ Тексти творів М. Коцюбинського використовую з видання його творів ДВУ під ред. С. Єфремова, т. III (1925) і т. IV (1929).

«Під мінар.», 90); *розпач* («Свої болі, розбиті надії і свою розпач» — «Intermezzo», 60); *стосунки* («От тобі і добрі сусідські стосунки» — «Коні не винні», 249); *шаленство* («Якесь шаленство всіх обхопило» — «Fata morgana», 15); *відлеглість* («Відлеглість між нами стала зразу коротша» — «Дебют», 98); *розривка* («За цими... розривками непомітно збігав час» — «Лялечка», 46, пор. «Дебют», 95). Почасти сюди ж збірне *людність* («Ця неспокійна небесна людність» — «В дорозі», 48). З прикметників — *згірдний* («Згірдне поводження з нею» — «Лялечка», 57; Жел.).

Картина різко змінюється, коли перейдемо до побутової лексики, в тому значенні, якого надано цьому термінові вище, і фразеології щоденної мови. З побутової лексики наведу: *тинк* («З лускотом посипались тинк і цегла» — «Fata morgana», 52); *бусел* («З низин летіли в село бусли» — Там же, 64; Жел., Грін.: Ном., Верхр.); *ванькір* («Тісний ванькірчик у Меңделя» — Там же, 66); *хопта* («Кукіль родить будяки, хопту» — Там же, 93; Грін.: Моґл., Камен.); *направа* («Машина й досі стоїть без направи» — Там же, 153; Грін.: АД); *строї* («Для розваги у татарської дівчини один лише ресурс строї» — «В путах шайт.», 10; Грін.: Ном., Гол.); *назвище* («Там стояли усе знайомі назвища» — «Лялечка», 46; Жел.: Фр.); *стіс* («Голос... викидав цілі стоси енергічних слів» — Там же, 48; Грін.: МУЕ, Брацл.); *ліхтарня* («При жовтому світлі одинокої ліхтарні» — «Дорогою ціною», 82; Грін.: Федьк., Шух.); *ліплянка* («Тільки в одній ліплянці світилося» — Там же, 100; Грін.: Гол.); *копвиця* («Грек кинув у море котвицю» — «На камені», 3); *брила* («Мов брили зеленкуватого скла» — Там же, 5; Грін.: Липов.); *мідниця* («Тремтіли під молотом майстра нові мідниці» — «Під мінар.», 61; Грін.: Н. Вол.; пор. «Хвала життю», 261); *морва* («З стиглою морвою малі татарчата» — Там же); *коновки* («Сліпили очі мідні коновки» — Там же); *ляда* («На ляді спав робітник» — Там же, 62; пор. «по брудних лядях» — «Лист», 218; Грін.: Чуб.); *стірка* («Варвара кинула стірку» — «Сміх», 106); *мундур* («Вуси, волосся й старий мундур — звисало» — «Persona grata», 28); *кутас* («Золоті кутаси на чорних боках домовини» — «В дорозі», 50; Грін.: Гол., Федьк.); *намет* («Заходимо в перший намет» — «Як ми їздили...», 77; Грін.: Мет., Колб.); *границя* («Границя між двома хорами» — Там же, 78; Грін.: Чуб.); *сметанка* («Густа сметанка й чорний хліб» — «Дебют», 86); *склянка* («Склянки бряжчали» — Там же, 92); *овоч* («Іскія вже золотилась, як стиглий

овоч» — «Сон», 135); *винарня* («Крамарі одчиняють винарні» — «На острові», 274; Грін.: КС). До певної міри сюди ж можна прилучити такі слова, як *муравлисько* («Позирала з високости на татарське муравлисько» — «В путах шайт.», II); *галуззя, лаба* («Коструbate галуззя, мов чорні ведмежі лаби» — «У грішний світ»; пор. «в галузках» — «На острові», 273; Грін.: Гол.); *полонина* («На зеленому сіні з горових полонин» — «Під мінар.», 61); *хлоп* («Здоровенний чорний хлоп» — «Сміх», 106); *леговище* («Шептались по своїх леговищах» — «В дорозі», 51); *живчик* («Певний у собі, як живчик вічності» — «Intermezzo», 66); *кітка* («зробила Гримасу ласої кітки» — «Сон», 126; Грін.: Ном.); *блищак* («Зелені, як блищак у петрівчані ночі» — Там же, 142; Жел.: Левч., Грін.: Верхр., Шй); *довг* («У них не було навіть довгів» — Там же, 137).

Особливо характеристичний у творах зрілого М. Коцюбинського великий прошарок лексики, зв'язаної з новою для української літератури тематикою: міською або чужонаціональною, екзотичною. І особливо типово те, що головне джерело такої лексики в М. Коцюбинського — Галичина. Тут уже в жадному випадку не можна говорити ні про традиції старовеликоукраїнської літературної мови, ні про данину М. Коцюбинського рідній подільській говірці. Адже ні та, ні та не мали здебільша первісно цього лексичного матеріалу, і використання в оповіданнях М. Коцюбинського відповідних галицьких слів можна пояснити тільки його свідомим вибором, свідомою настановою. Подам такі приклади: *шина* — рейка («Шина блищала з трави» — «Fata morgana», 52); *кава* («Вариться на розжарених вугіллях кава» — «В путах шайт.», 12); *канапа* («Сіла з краєчку на канапку» — «Лялечка», 24); *конфітури* («Витягла врешті звідти слоїчок з конфітурами» — Там же, 44; *слоїк* — теж данина західноукраїнським говіркам); *легумінка* («Зготувать для маленької ласухи яку легумінку» — Там же, 45); *риж* («Пілав з підмоченого рижу» — «На камені», 8); *парасолька* («Вхопив машинально з кутка парасольку» — «Поединок», 20); *папіроса* («Серед диму папірос» — «Під мінар.», 78); *опаска* — бандероля («Посипались раптом газети в опасках» — «В дорозі», 54); *бюрко* («Поставлю свічку на бюрко» — «Дебют», 94); *цингель* («Надушу ногою цингель» — Там же, 106; *надушити* — теж з західноукраїнського лексикону); *цитрина* («Скрізь садки винограду й цитрини» — «Сон», 133); *сос* («Бризкав сосом на скатерть» — «Подар. на іменини», 255); *дорожка* — вид повозу («Карпо Іва-

нович виліз з дорожки» — Там же, 234); *краватка* («Чорні костюми аж до краваток з крепу» — «Хвала життю», 259); *порт'єр* («Порт'єр вріс певно у жовту стіну» — «На острові», 271).

До цього треба додати численні випадки вживання з двох можливих варіантів — галицького чи східноукраїнського — саме першого для понять, які хоч і не становлять безпосередньо побутової лексики, але дуже часто трапляються в щоденному мовному ужитку кожного. Це найчастіше може вживані прислівники, дієслова, прикметники. Ось приклади часових прислівників та інших виразів галицької або принаймні західноукраїнської сфери вживання, використаних М. Коцюбинським: *нині* — сьогодні («Не могла лягати нині» — «Fata morgana», 76); *гопіру* — тільки що («Допіру по жнивах показалося» — Там же, 81); *відтак* — тоді, після того («Відтак заслаб у Каховці» — Там же, 82); *рано* — ранок («Вона мала до рана од вечера поратись» — «Під мінар.», 82); *пів го* — пів на («Було ще рано, пів до восьмої» — «Поєдинок», 27); *пильно* — ніколи («Він поспішавсь, йому було так пильно» — «На камені», 13; Жел.). З інших прислівників: *зимно* — холодно («Краще, коли тепло хоч в одну ногу, ніж зимно в обидві» — «Як ми їздили...», 80; якщо припустити, що *зимно* тут іменник, то пор. «Сказала зимно» — «Сон», 144); *властиво* — власне кажучи, власне («Властиво, ми могли б вже покинути намет» — «Як ми їздили...», 77). З прикметників і іменників відзначаю: *годен* — можу («Нічим не годна допомогти» — «Дорогою ціною», 91; пор. «Я не годе описати» — «Сон», 140; Грін.: Н. Вол., Кул.); *грубий* — товстий («Панчохи тісно обхоплювали грубі литки» — «Лялечка», 43; Грін.: Ном., Чуб.); *мущина* — чоловік («У них жінка товариш, помічник мущині» — «Під мінар.», 77; Грін.: Шух.); *чоловік* як підмет у неозначено-особових реченнях («Не мусить чоловік вічно стирчати в хаті» — «Fata morgana», 87). Особливо ж численні приклади можна подати з дієслів: *показуватися* — виявлятися («Показалося, що школа замкнена» — «Лялечка», 31); *почуватися* — почувати себе («Він почувався на волі» — «Дорогою ціною», 67); *перестрашитися* — злякатися («Соломія сиділа перестрашена» — Там же, 88); *млоїти* — нудити («Під серцем її млоїло» — Там же, 95; Грін.: Камен.); *потерпати* — боятися («Зробив незаконно... і потерпав» — «Подар. на іменини», 236; Грін.: ЕЗ. Н. Вол.); *тямити* — пам'ятати («Не тямлю, як опинився я на вулиці» — «Хвала життю», 262); *роздивляти* — дивитися й бачити («Роздивляю наче будинки» — «На острові»,

278; Жел.); *переносити* (про особу) — переводити («її перенесено до другої школи» — «Лялечка», 29); *одтручувати* — відштовхувати («Коли б він одтрутив її... ногою» — Там же, 57; Грін.: Камен., Гол.); *шпати* — нишпорити («Чорні греки так і шпають» — «Дорогою ціною», 113; Жел., Грін.: Верхр.); *вертати* — повертатися («Можна було б вертати додому» — «У грішний світ», 48; Грін.: Федьк.); *вилагнувати* — вантажити («Бричка ущерть виладновувалася жінками» — «Він іде», 3; пор. «Вози, наладовані кабанями» — «Лист», 217); *збурювати* — руйнувати, перекидати («Збурив папери, перемішав книжки» — «На острові», 269; Грін.: Кул.); *залагоджувати* — робити, влаштовувати («Він залагодить справу» — «Дебют», 101).

Відзначу нарешті досить послідовне вживання прикметника-займенника *цілий* відповідно до використовуваного на Східній Україні *ввесь* і прикметника *одинокий* відповідно до вживаного далі на схід *єдиний* («З одинокої на ціле татарське село кав'ярні» — «На камені», 3; «Ціла подія живо стояла перед очима» — «Поєдинок», 21; «Обіймав ними (очима. — Ю. Ш.) цілу картину» — «Сміх» — і особливо — поруч обидва варіанти: «Я побачив все море і ціле небо» — «Сон», 130).

Із фонетично-морфологічних особливостей мови творів М. Коцюбинського теж можна відзначити деякі, що ведуть нас до Галичини. Є поодинокі типи для Галичини використання суфіксів іменників: *кутик* — куток («Кутики уст не піднімались в нього» — «Під мінар.», пор. ще «Подар. на іменини», 235); *сотка* — сотня («Сотки наляканих очей дивились» — «Він іде», 8; Грін.: Чуб.); *поломіль* — полум'я («Поломіль лиже чорне повітря» — «Як ми їздили...», 78; Грін.: Драг., Федьк.). Сюди наближається вживання слова *порох* у множині («Вже стирала порохи Варвара» — «Сміх», 106; Грін.: Камен., АД). У місцевому відмінку однини іменників чоловічого і середнього роду м'яких основ спорадично можуть бути в М. Коцюбинського закінчення *-ю* («У зідханню тому почувся ревний жаль» — «В путах шайт.», 13). У дієслівних формах теж знайдемо деякі галицькі особливості: *впірнати* — поринати («Сідаю і наче впірнаю у море» — «На острові», 273); *залля* — залити («Овеча отара залляла вулицю» — «Fata morgana», 65); *паде* — падає («Не паде між нами тіль когось третього» — «Intermezzo», 65; пор. «Паде дощ» — «Він іде», 12); *жию* — живу («Не тільки живуть, а на життя мають... право» — «Лист», 219). З прикметниково-прислівникових форм відзначу *хорий* — хворий («А може ти хорий?» — «На

острові», 265) і спорадичне вживання приростка *за-* в суперлятивному значенні («Та було б запізно?» — «Дебют», 105).

Синтакса творів М. Коцюбинського теж зраджує деякі галицькі впливи. Письменник охоче вживає дієслова *мати* там, де схід України воліє вживати слова *бути* («Ще маємо час» — «Як ми їздили...», 77; пор. *ще є час*). З дієслівного керування відзначає *боліти* зі знахідним відмінком («Зневага... боліла Раїсу» — «Лялечка», 55); *належати* з родовим відмінком і прийменником *до* («Земля до них належить» — «Коні не винні», 249); *уділяти* з родовим відмінком («Він уділяв ради» — Там же, 240; «східняк» взагалі сказав би тут інакше: *давав (по)рагу*). З особливостей уживання прийменників відзначає *до* з родовим відмінком віддієслівного іменника у функції призначення («Зелені рядки величезної книги, розгорненої до читання» — «В путях шайт.», 3); *віг* з родовим відмінком у часових зворотах, що показують вихідний пункт дії (початковий) («Відозви, якими від кількох днів засипувано місто» — «Сміх», 107); *перед* з орудним відмінком у часових зворотах, що показують часову відстань від певного моменту в минуле («Веселі води, що перед годиною були ще снігом, бігли» — «Лист», 217; пор. ще «На острові», 279). У займенниках варт звернути увагу на спорадичне вживання зворотного займенника *себе* в функції взаємного займенника відповідне до східноукраїнського і літературного звороту *один одного* («Жду лиш, коли ми поглянем на себе» — «На острові», 278; пор. уживання поруч обох зворотів: «Плили далеко один від одного, не наближаючись до себе» — «Дорогою ціною», 120). У складному реченні специфічно галицьких особливостей у М. Коцюбинського майже нема, хіба що можна згадати вживання сполучника *аж* у часових підрядних реченнях із значенням кінцевої межі тривання дії головного речення («Вона варила, аж стала старою дівкою» — «Fata morgana», 61).

У ряді прикладів ми навмисне подавали поруч галицького (або західноукраїнського) варіанту, вжитого М. Коцюбинським, східно- і центральноукраїнський варіант того ж слова чи звороту, а іноді показували, що в М. Коцюбинського вживаються обидва. Можна сміливо твердити, що коли М. Коцюбинський ужив галицький варіант, то в абсолютній більшості випадків він це робив не тому, що не знав східноукраїнського варіанту, і не тому, що західноукраїнський варіант йому індивідуально, сказати б, біографічно ближчий. Ні, як правило, маємо тут справу із свідомим запровадженням до літературної мови галицьких мовних

здобутків, із свідомим збагачуванням нашої літературної мови. М. Коцюбинський добре знав східноукраїнські варіанти, широко їх використовував і їх зовсім не цурався. Його мова зовсім не є послідовно галицька. Але сполучати загальноприйнятую основу української літературної мови з тими галицькими мовними елементами, які йому здавалися доцільними, потрібними, чимсь цінними, він, очевидно, вважав за свій обов'язок письменника й українського громадянина. Як і Леся Українка, М. Коцюбинський і в своїх поглядах (згадаймо подані вище спогади М. Чернявського), і в своїй практиці був прихильником діалектної многаосновності української літературної мови, вимішування в літературній мові елементів різнодіалектного походження, а серед них не на останньому місці й елементів галицького походження.

М. Коцюбинський і Леся Українка робили це може найталановитіше, але принципово такий самий підхід ми знайдемо і в мові Миколи Вороного, Гната Хоткевича, Миколи Чернявського — цих, на думку І. Нечуя-Левицького, найбільших «галичанизаторів» тогочасної української літературної мови¹. З цього погляду і можна говорити про певну дозу «галицької орієнтації» в нового покоління письменників, відірваного вже від етнографічності села і більш або менш споріднюваного з містом. Так вийшло, що і преса, і книжка в 1906 — 1914 рр. стали потужними провідниками галицьких мовних впливів у літературну мову і в мову своїх читачів. Те, що ледве продиралося через політично-жандармські кордони в 1876 — 1905 рр., тепер забило могутнім джерелом з центру країни — Києва і з багатьох інших міст, де друковано тепер українські газети, журнали й книжки.

Таким чином у роки перед війною 1914 р. преса й книжка стали головними провідниками галицьких впливів у літературну мову. Але не висихали в цей час і інші канали. Приблизно з 1907 р., коли в Росії знов починає лютувати реакція, знову міцніють зв'язки революційної інтелігенції з Галичиною. Наприклад, 1907 р. у Львові функціонує цілий новий закордонний комітет УСДРП (А. Жук, Д. Донцов, О. Назаріїв та ін.)². Тут же перебувають В. Щербаківський, Л. Юркевич, М. Гаврилко та інші «спілчани» — П. Крат, М. Меленевський, есери М. Залізник та інші, український радикал В. Козловський тощо. При цьому тепер великоукраїнська політична еміграція, за свідченням учасника всіх цих подій В. Дорошенка, далеко сильніше

¹ Сьогочасна часописна мова... — С. 296.

² Дорошенко В. РУП і УСДРП. — С. 233.

пов'язується з галичанами: «В противність до еміграції з-перед 1905 р., котра розмірно мало цікавилася місцевими відносинами, зайнята переважно своєю партійною роботою, ся нова емігрантська колонія глибоко увіходить в галицьке життя»¹. Так, А. Жук працює тепер у галицькій кооперації, М. Залізник бере активну участь у студентському житті тощо. Значення всіх цих зв'язків для перенесення галицьких мовних впливів на великоукраїнську молодь — незаперечне.

А крім того, в ці роки незмірно зростають і легальні персональні зв'язки з Галичиною. Вони оформляються насамперед як поїздки на різні свята й урочистості. Так, галичани брали участь у роковинах чи ювілеях І. Котляревського, М. Лисенка, І. Нечуя-Левицького, у похоронах Б. Грінченка, М. Лисенка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. З другого боку, великоукраїнці відвідували просвітній конгрес львівської «Просвіти» в 1909 р., виставки в Стрії та Коломиї, сокільсько-січовий з'їзд 1914 р. у Львові тощо. Традицією робляться студентські екскурсії: «Перед війною студентська молодіж з України майже рік-річно відбувала прогульки по Галичині, брала участь у тутешніх студентських з'їздах тощо і навпаки, галицька молодь об'їздила Україну»².

1904 р. М. Грушевський заснував у Львові курси для молоді з російської України. 1905 р. до Галичини їздили С. Тимошенко, В. Павленко, В. Мазуренко, О. та М. Шликевичівни. 1909 року до Львова їздила делегація в складі: В. Садовський, В. Неронович та ін. Великі наслідки мав студентський з'їзд 1913 р. у Львові. Мемуаристи відзначають також активну діяльність у Петербурзі І. Раковського, що приїхав туди 1912 р. і «близько увійшов у життя петербурзької колонії»³.

Крім кіл передової і більш-менш демократичної інтелігенції — від М. Коцюбинського й Лесі Українки до рядового студента чи навіть гімназиста з революційними настроями, — носіями галицьких мовних впливів у ці роки робиться й дехто з представників новоутворюваної тоді української міської буржуазії. Для них галицьке забарвлення мови стає своєрідним способом показати свою вищість проти маси «звичайних» мовців, свою європейськість, свою обраність. Цей тип дуже влучно схоплений В. Винниченком у постаті Скалозуба в романі «Божки»; дамо слово самому письменникові. Треба тільки застерегти,

¹ Дорошенко В. Галичина й Велика Україна. — С. 19.

² Там же. — С. 20.

³ Лотоцький О. Сторінки... — С. 79, 147, 164, 309.

що іронічне ставлення до цього типа (який, можливо, становить собою портрет, зроблений з конкретного оригіналу, що тоді жив), яке випливає у В. Винниченка з його соціал-демократичних позицій, не дуже правдиве об'єктивно, бо історично Скалозуби були на той час — говоримо тут про їхню роль у розвитку української літературної мови в її розмовних виявах — прогресивні. От як його змальовує В. Винниченко: «В цей час якраз прийшов Скалозуб. Це був стрункий, сильно й гарно збудований, молодий ще чоловік, бездоганно по-європейському одягнений, в смокінгу, рукавичках, в лякованих черевиках з верхом із жовтої замші. Трохи грубувате, але з виразно окресленими рисами лице його було чисто виголене... Зо всіма він повадився з якоюсь витонченою, підкресленою, офіційною чемністю. Говорив він, як галичанин, хоч сам був у Галичині разів два, та й то дуже недовго. Любив уживати мало відомі на Україні вирази й трохи тим сам милувався. І одягався, й повадився по-європейському і балакав із зловживанням галицизмів Скалозуб не стільки з власного нахилу до цього, а теж з ідейности, з принципу. Звичайно українців вважають за мужичу, грубу націю. Українець це, іншими словами, мужик...

Через це Скалозуб ніби взяв на себе обов'язок доводити прикладом самого себе, що українці не тільки мужики, що єсть навіть і такі по-європейськи одягнені, виховані люди з українською мовою, яка хоч і українська, але не мужича. Будучи чоловіком багатим, власником многих тисяч десятин землі, заводів і копалень, він прапор своєї європейськості ніс досить певною рукою.

Сам він колись належав до певної течії в українському громадянстві, яка ставила собі завданням боротьбу з русифікаторством... Україна для українців, геть руських, поляків, жидів і іншу погань! Це була їхня програма»¹.

¹ Винниченко В. Божки. Твори. — Київ: Рух, 1928. — Т. 19. — С. 244—245. Цікаво відзначити ще, що трохи далі В. Винниченко дає в сцені сперечання на мовні теми Скалозуба з «хуторянином» Пампушенком їдку пародію на мовну дискусію тих років: «— Виховуються, — зневажливо буркнув Пампушенко й одломив руками шматок ковбаси. — ...Язика поламаєш з такими словами. — Це був пункт, на якому завжди стикались Скалозуб і його антипод. Нападав останній. На його боці стояла, як казав він, уся російська Україна, котра немов би аж корчилась від цих слів навіть, ділання, вражіння і всіма силами протестувала проти них. А Скалозуб спокійно доводив йому, що протестує не Україна, а повітовий патріотизм... Він приводив йому приклади всієї української преси в Києві й інших городах, де редакції газет закидаються листами всяких "земляків". Але ті всі протести ні до чого...» (254). Не важко в цій пародії впізнати риси дійсности!

Війна 1914–1918 рр. перерізала ті шляхи, якими йшли галицькі мовні впливи перед тим, але в вогні й руїні війни народилися нові шляхи цих впливів. Не говоримо про те, що досить багато українців у вояцькій шинелі побувало в Галичині під час її окупації російським військом і чуло на місці галичан, не говоримо про полонених галичан у Росії і великоукраїнців у Галичині, — бо при цих зустрічах рідко був наявний момент імпонування галицьких мовних особливостей, а без нього і позичення їх не могли відбуватися скільки-небудь помітно. Але і в ці роки — зовсім по-новому і в трагічно химерних формах — тривало співробітництво галицької й великоукраїнської інтелігенції. Уже з першими загонами російського війська у Львові опинився член української громади петербурзького Лісового інституту І. Л. Личко, за допомогою якого кияни встановили зв'язок з галицькою громадськістю¹. Маємо на увазі вивезення з Галичини російською владою досить великої кількості заручників з-поміж галицької інтелігенції та опіку над ними київської української інтелігенції, яка виявлялася, між іншим, і в тому, що «скоро... закладників дозволено було нам узяти "на поруки" й оселити на волі. Кількадесят українських громадян "узяли" цих галицьких заручників до своїх квартир, і ці вільні арештанти брали досить живу участь в українському громадському житті Києва»². Ось у таких і подібних своєю несподіваністю формам тривали в ці роки галицькі мовні впливи, мовний зв'язок з Галичиною.

Бурхливі роки Визвольних Змагань 1917–1920 рр. створили умови для масового, хоч і хаотичного, безпланового вимішування носіїв галицьких і великоукраїнських мовних звичок, а відтак і відповідного мовного матеріалу. Правда, організаційні форми руху цьому не сприяли. Наявність двох окремих урядів — у Києві та у Львові — і двох відгороджених одна від однієї армій³ стояли на перешкоді ближчому повсякденному стиканню й перемішуванню галицьких і великоукраїнських мовних

¹ Лотоцький О. Сторінки... — С. 84.

² Дорошенко Д. Як українці-наддніпрянці помагали своїм наддністрянським братам у часі галицької руїни 1914–1916 років // Дніпро, Календар-альманах на рік 1924. — Львів, 1924. — С. 36.

³ «Галицька армія й після подій в Києві продовжувала жити своїм окремим життям, неначе якась держава в державі. Ніякі інформатори, крім інформаторів Петрушевича та його головного дорадника — Назарука, в цю армію не допускалися», — згадує Ісаак Мазепа в своїх спогадах «Україна в огні й бурі революції». — Прага, 1942. — Т. II. — С. 75.

елементів. Але, як і завжди в таких випадках, штучні організаційні форми могли гальмувати процес, якого вимагало життя, але не могли цілком його припинити, і мовне вимішування в ці роки, безперечно, триває досить інтенсивно. Вже сама організація урядово-адміністративної системи з одного боку, а українського війська з другого примушує почасти вдатися до нових позичень з Галичини, а почасти і переважно робить багато старіших позичень із книжно-інтелігентських здобутком народних мас. Навіть дещо зі старої, ще козацької, військової термінології Запорізької Січі відновляється тепер у війську УНР, можна думати, не безпосередньо зі старовини, а під впливом того, що ці, скажімо, *сотні, чоти, рої* тощо вживалися перед тим у практиці галицьких військово-спортивних організацій. Проте питання це вимагає ще спеціального дослідження, і тут ми можемо висловити його тільки як припущення.

Зате не підлягає жадному сумніву величезна роль української школи, що саме постає в ці роки, в закоріненні у народну гущу здобутків української літературної мови попереднього періоду. Книжку й газету читає далеко не кожний, — школу відвідує майже кожна дитина. Книжку й газету читає людина з уже так чи сяк зформованою мовою, — школа дістає такий людський матеріал, якому вона сама формує мову, надто в її (мови) вищих сферах. Книжка здебільшого сприймається пасивно, школа вимагає від кожного учня активного засвоєння, тим-то не можна переоцінити значення школи ні для стабілізації літературної мови взагалі, ні для прищеплення вироблених перед тим у розмірно вузькому колі людей норм української літературної мови в ті роки.

Якою термінологією мала тоді користатися українська школа? Питання це було таке актуальне, що, незважаючи на навальне розгортання колосальних і часто катастрофічних подій, воно привернуло до себе увагу громадськості і навіть викликало невеличку дискусію в «Промені» 1917 р. між О. Янатою і М. Грушевським. О. Яната пропонував організувати збирання термінологічних матеріалів у народі і з зібраних таким етнографічним способом лексичних багатств опрацювати термінологію різних галузей науки. Погляд М. Грушевського полягав у тому, що обставини не дають змоги на таку довгу працю, що час не жде, що вчити дітей і дорослих треба негайно, — отже, доводиться скористатися з тієї термінології, яка вже є, — себто, скажемо ми, з тієї, на якій так помітно позначилися, між

іншим, і галицькі впливи. Та їх все одно не змогли б уникнути і тоді, коли б ішли шляхом О. Янати, бо надто вже защепилося багато з них у літературну мову взагалі і наукову зокрема. Тим-то, коли 11.08.1918 р. створено спеціальну термінологічну комісію при Київському Науковому Товаристві, то вона серед джерел своєї праці зразу ж зазначила і «матеріяли Львівського Наукового Товариства, галицькі шкільні підручники, праці І. Верхратського та інших галицьких учених»¹.

Українська школа, військо, адміністрація — все це несло в народ здобутки української літературної мови попередніх років. А небувало зроста активність народних мас, небачена перед тим жадоба до українського друкованого слова, нечувана перед тим активність у його сприйманні — все це створювало передумови для глибокого й широкого засвоєння цих здобутків.

IV. ГАЛИЦЬКІ ВПЛИВИ НА УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ В ПЕРІОД 1921 — 1941 РОКІВ

Події цих років ще не стали цілковито історією. З одного боку це, а з другого боку, відсутність багатьох потрібних джерел у книгосховищах і архівах поза колишніми межами УССР змушує нас у цьому розділі обмежитися на встановленні тільки головних напрямних ліній у розвитку української літературної мови, поскільки вони стосуються до нашої теми, не вдаючися до більшої деталізації.

Міцний мур, на який перетворили большевики свої політичні кордони, спричинився до того, що з 1920 до 1939 рр. Галичина жила цілком окремим життям, і тільки дуже нечисленні вістки про це життя долітали до вух українців в УССР. Отже, те нове, що в ці роки з'являлося в українській літературній мові в Галичині, залишалося на схід від Збруча просто цілком невідомим. Говорити про галицькі мовні впливи в таких умовах здавалося б просто абсурдом. Та все-таки ці впливи були, тільки ширилося не нове, а старе, вже наявне до 1920 р. З цього погляду можна говорити про те, що галицькі впливи на літературну мову тривають впродовж усіх двадцятьох років.

¹ Холодний Г. До історії організації термінологічної справи на Україні // Вісник Інституту української наукової мови. 1928. — Ч. I.

Носіями їх були, передусім, ті досить численні представники галицької інтелігенції, які з тих чи тих причин залишилися й осіли на терені УССР після років Визвольних Змагань або переходили кордони Галичини, покидаючи територію Польщі. У своїй переважній частині ці галичани працювали по школах, у пресі, в наукових закладах. Коли большевики почали свою «українізацію», то лекторами, а в багатьох випадках і керівниками курсів українознавства були галичани. Природно, що з таких позицій вони могли дійово впливати на мову своїх учнів і на літературну мову взагалі. Серед національно і антибольшевицьки настроєних груп інтелігенції створюється настрій захоплення і демонстративного переймання галицьких мовних особливостей, іноді порядком відштовхування від подібності до російської мови. З моїх студентських років я міг би згадати студента Ч., харків'янина, який одначе намагався максимально наблизити свою мову до галицької, причому, пригадую, форма слова *коритар* замість звичного *коридор*, здаючися смішною й недоречною, перетворилася просто на його прізвище серед колег.

У літературі письменники — вихідці з Галичини створюють навіть своє окреме літературне об'єднання — «Західна Україна». Справді, в цей час на Великій Україні працюють такі письменники-галичани, як М. Ірчан, В. Гжицький, Кл. Поліщук, В. Атаманюк, В. Бобинський, М. Гасько, А. Крушельницький та ін., такі науковці, як С. Рудницький, М. Яворський та ін. Хоч вони і не були загалом свідомими прищеплювачами галицького в мові, але цілком природно, що в їхніх творах галицизмів не могло не бути. Але були вони не тільки в письменників родом з Галичини. Ні, ми знайдемо їх у творах багатьох інших письменників, публіцистів і науковців. Двадцять роки в літературі ніби йдуть під гаслом засвоєння галицьких мовних елементів, відомих і давніше, але так активно не вживаних. Ця мода захоплює навіть урядові вершки. Мало не в кожному виступі М. Скрипника фігурує слово *терен* і інші слова, що прийшли з Галичини. Відгомін цього захоплення в літературі почасти звучить і пізніше — згадаймо, наприклад, виданий уже в другій половині тридцятих років Бажанів переклад «Витязя в тигровій шкурі» Ш. Руставелі. З нього лексичні й граматичні галицизми можна виписувати десятками. Обмежуся на кількох прикладах: *розпука* (145), *брила* (230), *моцар* (325, 538, 1329), *ляю* (846), *ватра* (942), *зрихтувати* (1441), *хосен* (29), *здвиг* — юрба (44),

тлумище (75, 346, 476), пугар (484, 1160), лови (616), ачей (655) і сила інших¹.

Загальновідомим фактом є запрошення галицьких мовознавців на Всеукраїнську правописну конференцію в Харкові 1928 р., участь їх у ній і вироблення компромісного галицько-великоукраїнського правопису. Так само і в термінологічній діяльності, зосередженій в Українській Академії наук у Києві, зв'язки з Галичиною підкреслювалися в деклараціях і здійснювалися на практиці. Г. Холодний, директор Інституту української наукової мови, визначаючи принципи термінологічної праці керованого ним наукового закладу, посилався передусім на І. Верхратського — галичанина: «Праці Верхратського намітили основну дорогу, що нею треба було йти надалі»². Але використовувано широко й інші галицькі лексикографічні джерела, причому авторитет їх був незбитий. Коли ми читаємо, наприклад, матеріали арбітражної термінологічної комісії, то помічаємо, що нерідко вибір того чи того терміна залежав і від посилання на галицьке джерело. Так, при розгляді термінів *завод* — *виробня* вибрано другий, посилаючися на його наявність у словниках О. Партицького, Ф. Піскунова, Є. Желехівського і Кміцикевича. Три з цих словників — галицькі. Восени 1925 р. Інститут української наукової мови став навіть надсилати проекти своїх термінологічних словників на розгляд і виправлення до львівських українських наукових інституцій.

Подібні тенденції помічаємо і в загальному словництві. А. Ніковський, перередаговуючи й ґрунтовно поширюючи словник Б. Грінченка до нового видання, так декларує своє кредо щодо галицьких мовних елементів: «Особливу увагу редакція звернула на групу галицьких письменників і брала лексичний та фразеологічний матеріал з Івана Франка, Тимофія Бордуляка, Богдана Лепкого, Василя Стефаника, Марка Черемшини. Думається, що цих письменників досить для добору найтипівішого, що дає з боку мови галицький літературний терен, та що це дасть нам чимало цінного лексичного матеріалу. Питання, що стає в зв'язку з цим, про вплив "галичанщини", колись таке живе і гостре, перепадає в нашій пресі на Україні наддніпрянській. Давніше справа стояла так, що через суто галицькі вислови читач української книжки міг опинитися в неприємних

¹ Те саме стосується, наприклад, мови виконаного М. Рильським перекладу «Пан Тадеуш».

² Там же. — С. 9. Див. примітку на с. 89.

клопотах від крутих слів і словечок і кинутися українського читання. Тепер, коли єсть українська школа, українські інституції, багатіша преса та сила словників, галицький літературно-мовний набуток слід не тільки не відкидати, але й привітати та пускати на загальний вжиток, як матеріал вироблений (знов той самий термін, що колись у Олени Пчілки! Чи це випадково? Чи це не знаменує однакового підходу до української літературної мови взагалі і ролі в ній галицьких елементів зокрема? — Ю. Ш.), дуже часто влучний та закрашений європейськими впливами»¹.

Уже цих небагатьох фактів — а їх було далеко більше — досить, щоб побачити, що всупереч замкненості політичного кордону з Галичиною, галицькі мовні впливи в цей період якщо не надто збільшуються кількісно, то помітно розростаються і закорінюються в мовній свідомості чимраз більшого числа мовців на Великій Україні. Це не значить, що вони сприймаються безборонно. Інстинктивно хutorянське почуття, або за термінологією Ф. де Соссюра почуття дзвіниці свого села, живе в мовцях завжди — і тим міцніше, чим менша загальна й мовна культура даного мовця. Жило воно і в двадцяті роки, тільки не виривалося звичайно на поверхню культурного життя.

Коли, приблизно з початку тридцятих років, відмовилися від «українізації» й перейшли до політики русифікації, перший удар упав не тільки на галичан як фізичних осіб, а й на галицькі елементи в літературній мові. Русифікаційна політика у ці роки — поскільки розглядати її тільки в межах мови — могла здійснюватися тому, між іншим, що її підтримував не тільки фізичний і моральний терор, а і тому, що вона апелювала до хutorянського почуття східноукраїнських мовців. Коли большевицькі наукові інституції заступали слово *цукор* на *сахар*, *ліжко* на *кровать*, *брила* на *глиба*, *краватка* на *галстук*, *цитрина* на *лимон*, *помаранча* на *апельсин*, *оцет* на *уксус*, *стосунки* на *відношення*, *склянка* на *стакан*, *парасоль* на *зонтик*, *черевики* на *ботинки*, *лекція* на *урок*, *пересічний* на *середній*, *тартак* на *лісопилка*, *мутра* на *гайка* і т. п. — приклади можна наводити сотнями, якщо не тисячами, — то вони не тільки русифікували українську літературну мову, а й заступали галицького або, ширше беручи, західноукраїнського походження або збереження

¹ Словник української мови Б. Грінченка під редакцією С. Єфремова та А. Ніковського. Вступне слово А. Ніковського. — Т. 1. — С. XV.

мовні елементи на східноукраїнські. Звичайно, большевицька мовна політика виходила і за межі мови східноукраїнських говірок — не лінгвістика цікавила провідників цієї політики, — але прищеплювалася вона фактично тільки в цих межах.

Праця адміністрації над «розгаличаненням» української літературної мови захопила не тільки словництво, а й синтаксу, і правопис, навіть питання артикуляційної бази — згадаймо відкидання можливості наближення ненаголошеного *o* в вимові до *y* і визнання за можливе й мало не за нормальне його наближення до *a*! Кінець цій праці поклали події вересня 1939 р. Окупація Галичини не означала тепер «галичанізації» Великої України, ні, галичан персонально на Велику Україну майже не пускали, а мову їхніх виступів у пресі й друці взагалі старанно відредаговували на заведений копил. Але й далі «розгаличанення» літературної мови припинено чи хоч би загальмовано, а де в чому завдяки виступам М. Бажана, Ю. Яновського, А. Кримського та інших пощастило й повернути літературну мову на старі позиції — позиції двадцятих років. Таким чином, хоч «офіційно» Галичина в цей час на українську літературну мову не мала впливати, фактично її вплив одначе зразу відчувся. До цього треба додати безперечний особистий вплив галичан на численних українців із-за Збруча, що в цей час прибули до Галичини.

Інвазія німецького війська на Україну 1941 — 1942 рр. принесла нову хвилю галицьких мовних елементів до літературної мови — принаймні в газетній мові. Тон задають такі газети, як київське «Українське слово», харківська «Нова Україна». Вони, по-перше, повертаються до норм літературної мови двадцятих років, по-друге, з них читачі сприймають і деякі нові галицизми, яких досі не знали або знали хіба в поетичній мові. Маю на увазі такі слова, як *інвазія*, *змаг*, *чин*, *урухомити*, *зголоситися*, *вояк* та ін. Нарешті хвиля втікачів з Великої України, що спочатку осідає в Галичині, а потім разом з багатьма галичанами покидає рідну землю, спричинилася до дальшого вимішування носіїв різномісцевих мовних традицій. Ознаки цього можна було легко спостерігати. У тих творах письменників з Великої України, що написані в Галичині, можна помітити досить численні галицькі мовні елементи. Ось кілька випадково вихоплених прикладів з Аркадія Любченка, Гліба Східного і Григорія Стеценка. У А. Любченка¹: *збурення* («Уникнути зайвого збу-

¹ Любченко А. Його тасмниця // Наші дні, 1943. — Ч. 5.

рення пристрастей»), *наплечник* («Добакувати свого наплечника»), *рамено* («Виставити на захист рамено»), *спротив* («Ще гостріший спротив»), *висігати* («Вранці ми висіли на першому за Лохвицею перестанку»; слово *перестанок* теж галицизм), *запізнаватися* («З ним запізналися ми ще раніше»), *повернути* — повернутися («По його відході повернув провідник»).

У Г. Східного¹: *маєш багато праці* (є багато праці); *ну, то добре* (ну, це добре); *гижурний лікар* (черговий лікар); *оклаг* (компрес); *пізналися* (познайомилися); *очі замкнені* (очі заплющені, закриті); *відстрашувати* (залякувати); *конечність* (обов'язковість, конечна потреба); *вчасна старість* (рання старість, передчасна старість); *з працею... не тяжко... полагодити* (з працею не важко погодити, поєднати).

У Г. Стеценка²: *гей би* — ніби («Очі в неї гей би волошки»), *канарок* — канарка («Як голодний канарок»), *нараз* — раптом, зразу («Нараз чує»), *одинокий* — єдиний («Біля одинокого вікна висить старий годинник»), *переноситися* — переїздити («Той перенісся у Львів»).

Аналогічні спостереження можна було зробити й вивчаючи усну мову вселенців до Галичини, особливо дітей і підлітків. Але тут не місце наводити ці спостереження. Взагалі це явище було б передчасно підсумовувати, бо не можна сказати, якої сили й тривалості воно буде, які кількості і які прошарки людноності воно охопить як на еміграції, так і на українських землях. Але попередній підсумок уже ясний: час від 1939 р. — це час нової хвилі галицьких впливів на українську літературну мову.

V. ГАЛИЦЬКІ МОВНІ ЕЛЕМЕНТИ, ІНКОРПОРОВАНІ В СИСТЕМУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Із зробленого в попередніх розділах огляду мовних впливів Галичини на Велику Україну в їх історичній послідовності видно, що питома вага галицьких мовних елементів у сучасній українській літературній мові мусить бути немала, що ця літературна мова, власне, сміливо може бути названа мішаною щодо своєї діалектної основи, і, отже, традиційне підручникове твер-

¹ Гліб Східний. Між живими і мертвими // Дорога, 1944. — Ч. I.

² Стеценко Г. Стравнооска // Львівські вісті, 12, VIII. 1943 р.

дження про її київсько-полтавську основу вимагає якщо не цілковитої ревізії, то принаймні додатку: з великим галицьким нашаруванням. Але ці нашарування так тривало відкладалися в українській літературній мові й так органічно в неї всотані, що виділити їх з усієї системи сучасної літературної мови дуже важко. Можна піти навіть далі і висунути твердження про те, що виділити всі галицькі елементи сучасної української літературної мови — річ взагалі цілком неможлива. І схід, і захід України складала свої внески в літературну мову, не оглядаючися й не ошаджуючи. Ці внески так переплелися, що дуже часто найуважніший дослідник не може розплутати їхнього коріння. І тільки уважна аналіза мовознавця або свідчення сучасників, коли дане мовне явище сприймалося ще гостро як новина, можуть стати нам у пригоді, щоб виявити походження того чи того мовного елемента.

Іноді відмінність походження виявляється й тепер певними порушеннями системи або логічної послідовності. Візьмімо такі цілком нормальні в сучасній літературній мові слова, як *вчасний* і *завчасний*. Слово *вчасний* означає в ній своєчасний, нім. *rechtzeitig*, слово *завчасний* означає передчасний, отже, саме несвоєчасний, невчасний. Як сталося, що приросток *за-* набрав заперечного значення? Адаже воно йому цілком не властиве. Ця логічна суперечність з'ясовується тільки тоді, коли ми звертаємося до галицького мовного узусу. В Галичині *вчасний* означає саме передчасний, а приросток *за-* — цілком нормально функціонує при прикметниках і прислівниках як посилювач ознаки, отже, за цими законами *завчасний* нормально означає «надто передчасний». Таким чином виразна логічна суперечність між значенням і граматичною структурою слів *вчасний-завчасний* у літературній мові стає зрозумілою, коли ми з'ясовуємо собі, що слово *вчасний* літературна мова затримала зі своїм старим східноукраїнським значенням, а слово *завчасний* прийняла з тамтешнім значенням із західноукраїнських говірок. Українська літературна мова не сприйняла галицького слова *штука* — «мистецтво», але органічно засвоїла похідне від нього слово *штучний*, не сприйняла галицького слова *пукати* — «тріскатися», але вживає похідного від нього слова *розпука*. Аналогічних прикладів можна наводити багато. Вони роблять українську літературну мову подекуди строкатішою й менш послідовною, ніж того хотіли б прихильники логічності в мові. Але мова не логіка і зовсім не повинна в усіх деталях своєї

структури коритися вимогам логіки. Коли до мови прикладають правило пропорції, заявляючи, що зараз є *низ і долина*, то конче повинні бути прислівники і *внизу*, і *вдолині*, коли від *кликати* є *виклик*, то від *звати* конче мусить бути *визов*, коли є форма *обидва* і *обох*, то неодмінно мають бути і форми *оба* і *обидвох*¹, то цим виявляють нерозуміння або небажання розуміти живі історичні процеси формування української літературної мови — не в кабінетах, а в перебігу мінливих і часто взаємодіючих історичних подій. І хоч внаслідок цих мінливостей і суперечностей історичного розвитку є в українській літературній мові багато суперечного з погляду логіки, але це не конче і не завжди означає її дефектність. Навпаки, знаємо з історичного досвіду, що найбагатішими, найгнучкішими завжди були ті літературні мови, що виростили саме з такого «неорганізованого» зростання різнодіалектних (а часто навіть різномовних у генезі) мовних елементів. Досить порівняти «логічне» есперанто з «нелогічною» англійською мовою, що всотала в себе поруч з германськими і так багато різнорідних романських елементів.

А. Лексика

Досить помітну кількість галицьких елементів зраджує сучасна українська термінологія, як вона кодифікована в словниках Української Академії наук (напр., у технічній термінології: *мутра*, *паливня*, *лата*, *тран* тощо). Але технічна, а почасти й природничо-медична термінологія ця внаслідок опору советської влади її запровадженню великою мірою лишилася поза широким мовним ужитком, і тільки майбутнє покаже, чи стане вона органічною складовою частиною живої мови. Тому тут недоцільно зупинятися над цією термінологією. Але в сучасній українській науковій термінології є галузі цілком усталені й загальносприйняті. До таких галузей належить, наприклад, граматична термінологія.

Вона виявляє майже в усіх своїх складниках галицьке походження. Назви частин мови (*прикметник*, *прислівник...*), назви

¹ Зовсім не виходжу тут в обговорення того, чи при цих конкретних прикладах має літературна мова прийняти справді обидві наведені форми, чи ні, а подаю ці вимоги просто як ілюстрації застосування логіцизму до літературної мови. Давати мовні рецепти — найлегше й найменш потрібно. Ця робота не ставить перед собою рецептологічних завдань, її завдання — подати начерк історичного розвитку нової української літературної мови з одного погляду: з погляду засвоєння нею галицьких мовних елементів, не накидати літературній мові своїх бажань, а зрозуміти її структуру в її живому розвитку.

частин слова (*наросток, приросток...*), назви синтаксичних понять (*речення, підмет, присудок...*), назви розділових знаків (*кома, середник, крапка...*) – все це переважно, якщо не виключно, прийшло до літературної мови з Галичини, а панує воно тепер в літературній мові безконкурентно. Навіть наголос у цих словах засвоєно, здається, галицький. Принаймні 1909 р. І. Огієнко вказував, що правильним наголосом у словах, виведених від основи *ім'я*, мав би бути наголос на корені: *іменник, заіменник*¹.

З позатермінологічної лексики чимало відповідного матеріалу подано в попередніх розділах як ілюстрації галицьких мовних елементів у мові П. Куліша, М. Старицького, Лесі Українки, М. Коцюбинського та ін. Тут відзначимо деякі інші лексеми, спираючися на свідчення сучасників.

Олена Пчілка відзначає такі галицизми, «що здаються їй (Любі з «Товаришок». – Ю. Ш.) чудними»: *переконання, відносини, ся починає, буду мусів*², *просвіта, напрямок, враження*³, *річник*⁴. Усі ці слова – не говоримо тут про два приклади нелексичні: на окреме препозитивне вживання частки *ся* при дієсловах (*ся починає*) і на майбутній час, утворений не інфінітивом, а дієприкметником на *-л* (*буду мусів*) – у сучасній літературній мові вже не «здаються чудними», бо становлять цілком звичайний, звичний і неунікний складник.

Модест Левицький відзначає в своїй брошурі⁵ дуже багато лексичних галицизмів. Подаю тут ті з них, що становлять тепер невід'ємну складову частину словника сучасної літературної мови: *крок, карк, засада, гречність* (16), *властивість, зарозумілість, ув'язнення* (17), *тримати, тлумачити, закидати* (18), *очікування, авантура* (19), *необізнаний* (25), *вплив* (49) та ін.

Цікаві зауваження про походження й навіть авторство деяких слів знаходимо в І. Верхратського. Наприклад, він зазначає, що йому належить авторство слова *звіт*, яким він заступив уживаний перед тим польонізм *справоздання*⁶. Так само він уперше вжив 1872 р. в «Правді» слово *кількість*, заступив-

¹ Огієнко І. Рецензія на «Українсько-російський словник» В. Дубровського // Літературно-науковий вісник, 1909. – Т. 46. – С. 205.

² Перший вінок. – С. 322.

³ Там же. – С. 324.

⁴ Там же. – С. 342.

⁵ Пилипович М. Дещо про сучасну стадію... Цифри в дужках означають сторінки.

⁶ Верхратський І. В справі народного язика // Літературно-науковий вісник, 1902. – Т. 18. – С. 90.

ши ним уживаний перед тим церковнослов'янським *количество*¹. Розповідає І. Верхратський і історію слова *напрям*. Первісно вживалося слово *направленіє* (церковнослов.), *керунок* (польон.). 1862 року в «Вечерницях» з'явилося слово *напрямок*, створене Кс. Климковичем; І. Верхратський, відкинувши від цього слова наросток *-ок*, зробив цілком нормальне тепер слово *напря́м*². Таким чином, якщо не заперечувати поданих І. Верхратським фактів, то треба прийняти, що ці слова до загальноукраїнської літературної мови теж прийшли з Галичини.

Загалом беручи, галицький внесок у лексику української літературної мови найбільше обслуговує сфери абстрактної лексики, наукової термінології, коло понять, зв'язаних з міським побутом, захоплюючи тут не тільки назви предметів і процесів, а й вирази ввічливості, етикету тощо, — себто обслуговуючи не лише номінативні, а й експресивні, зокрема соціально-експресивні функції мови. Яскравий приклад цього є слово *прошу* з широким діяпазоном його значень від справжньої просьби до не дуже охочого дозволу з одного боку і до визнання недоцування з другого. Характеристична з цього погляду та диференціація значень, яка накреслюється між наголосовими паронімами — традиційним *прошу́* і принесеним з Галичини *про́шу* на Великій Україні. Значення дієслівної форми першої особи з усіма семантичними відтінками, властивими цьому дієслову взагалі, зберігається за формою *прошу́*. А принесена з Галичини форма *про́шу* набирає значення не стільки дієслівної форми, скільки прислівника чи, певніше, вставного слова, тотожного або близького значенням (хоч і дещо відмінного і семантичними нюансами, і емоційним забарвленням) до слова *будь ласка*. Можливо, що з Галичини прийшло і слово *лише*³, яке теж має виразну емоційність, подеколи виразнішу від синонімічного *тільки* (яке в Галичині вживається частіше в значенні протиставного сполучника із значенням *нім. sondern* і в значенні числівника *стільки*). Такі словечка з більш або менш насиченими емоційністю забарвленнями виходять уже далеко за межі книжкової мови і, отже, є найкращим свідченням того, як органічно вливаються галицькі елементи до української літературної мови.

¹ Верхратський І. Цит. праця. — С. 91.

² Там же. — С. 107.

³ Гладкий М. Мова сучасного українського письменства. — С. 139; І. Огієнко. Стилістично-синтаксичні нариси // Рідна мова, 1936. — Ч. 9. — С. 385—387.

Особливо численні ряди «галицизмів» з проектами їх заміни знайдемо в І. Нечуя-Левицького. Матеріал подається в нього цілком не перевірений, але він цікавий як свідчення сучасника — хай вельми однобічного й засліпленого однією ідеєю, — а його проекти заміни «галицьких слів» «наддніпрянськими варіантами» особливо виразно показують, як збідніла б українська літературна мова без деяких принесених з Галичини лексем. Ось кілька прикладів з цих численних «галицизмів», що їх наводить І. Нечуй-Левицький. У дужках подаємо, коли вони заслуговують на інтерес, ті варіанти, які І. Нечуй-Левицький пропонує, щоб заступити ними немилі йому галицизми: *відчувати, пристрасі (прилюбність), доробок (добуток), штучний (робляний), відокремлений¹, рух (16), ріжний, явище (з'явище), сумніватися (вагатися), короткозорий (низькоокий), відносини (стосунки), зокрема, попит (запит), підприємство (запопадність), рахувати (лічити) (17), чекати (ждати), річниця (роковини) (18), поневолення (заневоління), стражник (стражденик), тривати, устрій (уклад) (20), згібний (згатний), тримати (держати), рішучо (поважливо) (24); розлука (туга), недоброзичливість, назва (назвище, — власне українізований варіант галицького і польського назвисько — nazwiska), ріг (угол) (26); крок (ступінь), майже (сліве), ухилитись (одхилитись), сучасний (сьогочасний), відродження (огродіння) (30); відмовити, спіткати, замислитися (38); передплата, відсотки, остаточно, співчуття, співробітник (супрудовник), рухливість (ворушливість) (45); пристосувати (примитикувати), змагання до чого (46); прагнути (жадати), перешкода (завада), злочинець (лиходій), зупинитися (опинитися), оздоблений (прикрашений), постійний (завсідній), обговорювати (оббріхувати. — sic!) (52); майбутній (можливий), нахил (нахильність?) (54); оголошувати (оповіщати), юнацтво (молоднеча) (57); існувати (животіти), настрій (направо — власне, мабуть, теж галицьке) (61); пересічно (62); гідність (придатність), оточення (околиціність) (63); виразник (виявець) (70); розпач, зненацька, вабити (80); незграбний (зателенуватий), потвора (страховище), мавпа (93); тяжіти над чим, дотепер, готівка, також (4)²; протягом (в протязі) (5); аркуш, помешкання, подібний, виімок, виконати (9); повідомлення, оновлення, окремий (опрічний), обстоювати*

¹ Цифри в дужках показують сторінки в «Кривому дзеркалі...»

² Цифри в дужках, починаючи з цієї, показують сторінки в «Сьогочасній часописній мові...»

(встоювати) (10); вибух (взрив, вилив), свідоцтво (засвідчення), старанно (пагковито), брак (недостача), уникати (одмикувать) (11); ошукувати, брудний (нечистий), яскравий (ярйй), перешкоджати (перебаранчати), образа (кривда), примушений (присилуваний), примусовий, гасло, ухвалили, утиски (12); замислений (задуманий), струмки (потічки), цілком (зовсім) (13); чимраз, одяг, данина (18); недоторканість (незачіпання) (186); донедавна, страйк (188); спричинитися (197); вказівки (216); підручник (288) і багато інших.

Дуже легко помітити недосконалість багатьох запропонованих І. Нечуєм-Левицьким заступників. Одні з них цілком ігнорують стилістично-емоційне забарвлення слів. Заміна незграбний на зателелуватий, уникати на одмикувать, перешкоджати на перебаранчати, недоторканість на незачіпання означає заміну слова з асоціаціями книжно-абстрактних стилів на фамільяризи, а подекуди навіть вульгаризми. Іноді це, видно, відчував і сам І. Нечуй-Левицький; чи не з цих причин він у «Кривому дзеркалі української мови» заступником слова *перешкода* подав *завага*, тоді як у «Сьогочасній часописній мові на Україні» в цій ролі фігурувало слово *пришчина*. Ще частіше варіанти І. Нечуя-Левицького спрощують літературну мову, відкидаючи істотні відтінки значень. Та ж не те саме *штучний* і *робляний*, *попит* і *запит*, *злочинець* і *лиходій*, *брудний* і *нечистий*, *образ* і *кривда*. Багато в його списках галицького є хибним. Ледве чи можна вважати за галицькі такі слова, як *здібний* (Грін.: Кул., Г. Барв.), *відмовити* (Грін.: МВ), *страдник*. Непевні такі приклади, як *майже*, *сумніватися*, *погібний*. Іноді І. Нечуй-Левицький пропонує явні русизми (*взрив* замість *вибух*), а особливо цікаві ті випадки, де він замість того слова, яке вважає за галицьке, пропонує сам якраз галицьке слово (*добуток*, *стосунки*, *почасти назвище*). Проте, взявши все це до уваги і відповідно суворо-критично до них ставлячися, реєстри галицизмів, складені І. Нечуєм-Левицьким, становлять інтерес для дослідника. Годі шукати в них філологічних знань і обґрунтованості, але мовне відчуття сучасника, що добре знав мову своєї (права, вузької) території в осередку України-Надросянщини, в них, безперечно, виявилось. І хай ми відвели б навіть третину, навіть половину цих слів, довівши, що вони зовсім не прийшли до української літературної мови з Галичини, але і решти вистане, щоб побачити, яка все-таки величезна питома вага галицьких елементів у лексиці сучасної

української літературної мови, особливо в сфері абстрактних понять.

З цього погляду І. Нечуй-Левицький може прислужитися дослідникові-мовознавцеві не тільки списками проскрибованих ним у його «трактатах» на мовні теми слів, а і мовою своїх власних творів. Тут він — мимоволі, звичайно, подає зразок того, як виглядала б українська літературна мова без тих галицьких елементів, які вона сприйняла в ХІХ—ХХ століттях, або, певніше, зі зменшеним числом їх, бо навіть і мову І. Нечуя-Левицького, як ми свого часу зазначали, не можна вважати за цілковито чисту від галицьких мовних елементів. Для цього треба брати не твори І. Нечуя-Левицького з селянського життя, бо там традиційні лексичні фонди літературної мови цілком задовольняли письменника, а його повісті й оповідання з життя інтелігенції або близьких до інтелігенції суспільних прошарків. Пригляньмося з цього погляду до мови його повістей «Старосвітські батюшки й матушки» і «Над Чорним морем»¹.

Перше, що впадає в очі у лексиці тих творів, це те, що переважна частина понять, зв'язаних з міським та інтелігентським побутом, не знаходить у І. Нечуя-Левицького адекватного українського виразу. Здебільшого знайдемо в І. Нечуя-Левицького слова, живцем перенесені з російської мови або трохи зукраїнізовані, рідше архаїчні. Це стосується не тільки якихось суто урбаністичних понять, а й широкого кола побутових понять і уявлень, що хоч трохи виходять за межі сільського побуту.

Ось приклади відповідних іменників: *оборки* («В білому чіпку в оборках» — С. 64; рос. оборки), *бісер, стеклярус* («Наушники, обшиті бісером і стеклярусом» — С. 120; рос. бисер, стеклярус), *зонтик* («Олеся посварилася зонтиком» — С. 209; пор. Ч. 288; рос. зонтик), *ботинки* («Він був в лакированих ботинках» — С. 394; рос. лакированные ботинки), *парик* («На голові чорний парик з начосами» — Ч. 55; рос. парик), *палочка* («З дорогою елегантною палочкою в руках» — Ч. 72; рос. палочка), *шляпа* («Замаячили дамські шляпи» — Ч. 132; рос. шляпа), *чулки* («Буде сидіти... та чулки плести» — Ч. 187; рос. чулки), *графин* («Принесла графин з водою» — С. 65; рос. графин), *стакан, блюдечко* («Задзвеніли стакани та блюдечка» — С. 67; рос. стакан, блюдечко), *піднос* («Здоровий піднос заставлений чарками» —

¹ Цитую з «Творів» І. Нечуя-Левицького, вид. ДВУ. — Харків, 1927—1928. — Т. 5, 6. Скорочення означають: С. — «Старосвітські батюшки й матушки», Ч. — «Над Чорним морем».

С. 175; рос. поднос), *пробка* («Знов забахкали пробки» — С. 229; рос. пробка), *таз* («Таз був нечистий» — С. 348; рос. таз), *кружка*, *кофе*, *морожене* («В її руках ніби літали стакани з чаєм та кофе, з кружками пива, з тарілками мороженого» — Ч. 60; рос. кружка, кофе, мороженое), *салфетка* («Салфетки лежали наготові» — Ч. 289; рос. салфетка), *конфетки* («Груші, конфетки, горіхи» — С. 92; рос. конфеты), *пирожне* («Хустки з пирожними й конфетками» — С. 229; рос. пирожное), *овощі* («Збирала та продавала овощі» — С. 326; рос. овощи), *кип'яток* («Прикре слово пекло ворога, як кип'яток» — Ч. 150; рос. кипяток), *мебіль* («Порозстановляла мебіль» — С. 130; рос. мебель), *канарейка* («Держала на пальці канарейку» — С. 147; рос. канарейка), *полоса* («Килими з ясними червоними та зеленими полосами» — Ч. 14; рос. полоса), *решотка* («Забиті рідкою залізною решоткою» — Ч. 15; рос. решотка), *кукла* («Очі його почали крутитись, як у тих кукол» — Ч. 148; рос. кукла), *кресло* («Салфеточку простелив на креслі» — Ч. 290; рос. кресло), *прихожа* («Мосаковський стояв у прихожій» — С. 77; рос. прихожая), *горнишна* («То пораяється клюшниця... або горнишна» — С. 370; рос. горничная), *трахтир* («Порядкуючи, неначе в трахтирі» — С. 297; рос. трактир), *магазин* — крамниця («Вискочила з магазина» — С. 343; рос. магазин), *угол* («Виглядала з-за угла на город» — С. 170; пор. Ч. 40; рос. угол), *мостова* («Мостова з тесаного каміння чорніла» — Ч. 47; рос. мостовая), *кофейня* («Мавродін миттю підбіг до кофейні» — Ч. 55; рос. кофейня), *ограда* («Одвів... од церкви аж під ограду» — С. 47; рос. ограда), *повозка* («Сів на повозку і покатав додому» — С. 199; рос. повозка), *пароход* («Над парохом пасмо чорного диму» — Ч. 48; рос. пароход). З понять абстрактніших, але часто вживаних у побутовій мові можна відзначити: *урок* («Не дуже... вважала на свій урок» — С. 358; рос. урок), *язик* — мова («Говорити зовсім не таким академічним язиком» — С. 25; рос. язык), *цвіт* — колір («Від скатерти полився білий цвіт» — Ч. 23; рос. цвет), *год* («Через годів десять вона зосталась удовою» — Ч. 74; рос. год), *світ* — світло («Через штори лився в гостинну світ» — Ч. 289; рос. свет), пор. ще *англичанин* («В залу увійшов англичанин» — Ч. 396; рос. англичанин).

Дуже велику колекцію можна було б подати і дієслів такого ж характеру. Обмежуся на таких прикладах: *надівати* («Намисто надіну» — С. 16; рос. надевать), *здоровкатися* («Він забув навіть поздоровкатись» — С. 21; рос. здороваться), *обіджатися*

(«Студент обідився на смерть» — С. 39; рос. обижаются; пор. обижена — Ч. 156), *сходити з ума* («Зовсім зійшла з ума» — С. 250; рос. сходит с ума), *приказувати* («Робив все, що йому приказувала жінка» — С. 339; рос. приказывать), *кружитися* (про голову) («Аж голова кружиться» — Ч. 8; рос. кружиться), *лічитися* («Ви приїхали лічитись купанням» — Ч. 58; рос. лечиться), *трогати* («Зачіпала їх, смикала, трогала» — Ч. 74; рос. трогать), *хазяйствувати* («Сама хазяйствувала» — Ч. 74; рос. хозяйствовать). З прикметників можна відзначити: *нервний* («Часом нервна, говорюча» — Ч. 7; рос. нервный), *наглий* — нахабний («Комашко роздратований наглим Фесенком» — Ч. 214; рос. наглый).

Бракує українських слів І. Нечую-Левицькому і тоді, коли треба відтворити абстрактні поняття, особливо ті, що пов'язані з новітнім культурним життям, і тут він теж раз у раз змушений удаватися до російської мови як джерела, звідки можна надолужити те, чого бракує в його індивідуальній мові (але не тогочасній українській літературній мові). Вистачить кількох прикладів: *одличка* («Не було ще... одлички між священниками та дяками» — С. 43; рос. отличие), *піднімати* — підносити, *жінчина* («Попереду всього піднімати нашу сестру, розвивати жінчину» — Ч. 8; рос. поднимать, жінчина), *розвитий* — розвинений («Він чоловік розумний, розвитий» — Ч. 11; рос. развитый), *гражданин* («Я одесець, громадянин усього світу» — Ч. 35; рос. гражданин), *вияснити* («Цього питання я ще собі не вияснила» — Ч. 35; рос. выяснить), *страсть* («Усі градації чуття і страсти» — Ч. 41; рос. страсть), *роздражіння* («В його голосі почулось роздражіння» — Ч. 158; рос. раздражение), *краснорічність* («Перли своєї східньої краснорічності» — Ч. 131; рос. красноречивость), *грубо* — брутально («Целаброс часто грубо різав правду в вічі» — Ч. 76; рос. грубо); пор. ще *дикар* («Мені стає страшно дикарів» — Ч. 100; рос. дикарь), *печатати* — друкувати («Не хотів печатати ні один редактор газети» — Ч. 77; рос. печатать); синтаксична конструкція *по ділу* («Прислати до Одеси в банк по ділу» — Ч. 256; рос. по делу). Як бачимо, все це слова або конструкції, живцем перенесені з російської мови. Письменник переймає їх майже механічно, не звертаючи уваги на те, яке значення вже установилось за ними в українській мові (*піднімати*, *печатати*) або чи не суперечать вони вимогам хоч би фонетико-морфологічної стрункості української мови (*гражданин*, *роздражіння*).

Нарешті іноді, ставлячи собі завдання будь-що черпати лексичні ресурси своїх творів тільки з рідноговіркового кола, І. Нечуй-Левицький змушений припустити явну вульгаризацію. Коли в світській, сальоновій розмові герої І. Нечуя-Левицького кидають репліки на зразок: «Ми... з ранку до вечора *тупцємо* коло клумбів» (С. 358), то це пояснюється не тільки його особистими дивацтвами, як про це звичайно думають і кажуть, а тією принциповою настановою, яку має письменник щодо шляхів розвитку української літературної мови.

Ось ще кілька прикладів такої мимовільної вульгаризації в мові, позасвідомого і недоречного відгомону «котлярєвщини» або, в кращому випадку, невинуватої примітивізації «під селянське»: «В *здоровому* високому залі серед *здорових* дзеркал» (С. 162); «Шуміла верба й *перебаранчала* їй читати» (С. 200); «Дорога *пошилась* у гущавину» (С. 229); «Почав неначе стогнати, *втиривши* очі в стелю» (С. 306); «Вона *бурхнула* й собі рому в свій стакан» (С. 354). І нарешті, прочитавши речення: «Фесенко взяв *цабе* на горбок» (Ч. 205), кожний легко уявить собі якогось селянина на волах, але аж ніяк не городянина-пішоходця в європейському місті — Одесі або Кишеневі! Але все це в І. Нечуя-Левицького не випадок, а система. Раз мова баби Палажки, то вже мова баби Палажки! І західноєвропейські впливи, і старі традиції¹ для цієї мови — порожній звук. Вона живиться тими здоровими, повнокровними елементами, носієм яких завжди є селянська мова, а сторонні елементи здобуває тільки з російської мови. І коли в першому є і її сила, і її слабкість, то в цьому останньому її незаперечна слабкість. А мова І. Нечуя-Левицького відбиває якнайкраще і силу, і слабкість її. Тут ми спинилися тільки на виявах слабкості зовсім не з ба-

¹ В українській літературній мові, як її вживають галичани, І. Нечуя-Левицького між іншим разив і її відносно більший зв'язок зі старими традиціями української книжкової мови XVII—XVIII ст. Він порівнює її з мовою старих попів сорокових років, що покінчали в часи своєї молодості ще Могилянську академію («Сьогочасна часописна мова...» — С. 46); і, різко перебільшуючи цей традиціоналізм української літературної мови в Галичині початку вже XX сторіччя, він пише: «Давнішу роль стародавньої киево-могилянської книжної мови, пересипаної силою польських слів, починає мати в нас на Україні галицька книжна мова, котра в своєму лексичному й синтаксичному складанні дуже аналогічна з стародавньою кийською мовою, як її остача, додержана до наших часів в Галичині» (там же. — С. 283). Така характеристика української літературної мови в Галичині на ті часи дуже перебільшена, але вона цікава як вияв антитрадиціоналізму в поглядах І. Нечуя-Левицького на українську літературну мову.

жання дискредитувати мову художніх творів І. Нечуя-Левицького. Тут не стоїть завдання всебічно її характеризувати. Мова художніх творів І. Нечуя-Левицького з життя інтелігенції використана тут тільки для того, щоб способом заперечення показати, що дали українській літературній мові галицькі впливи в лексиці. Завдяки ним українська літературна мова піднеслася на такий щабель, з якого дуже багато рис мови І. Нечуя-Левицького виглядають тепер надто застарілими, щоб не сказати примітивними або навіть комічними.

З другого боку, треба, закінчуючи розгляд деяких сторін лексики художніх творів І. Нечуя-Левицького, застерегти від двох можливих хибних поглядів чи вражень. По-перше, не треба думати, що І. Нечуй-Левицький сам позичав з російської мови більшість тих слів, що ми навели. Ні, за поодинокими можливо винятками, можна бути певним, що весь цей лексичний матеріал він знаходив у говірках своєї Надросянщини в живому обігу. Справді, звідки могло тогочасне село, позбавлене зв'язків з широким світом, не маючи української школи, книжки й преси, — звідки могло воно черпати назви для понять, зв'язаних з міським побутом і вищими сферами інтелектуальної діяльності? Очевидно, мало не виключно з російських джерел, до того ж часто «по дорозі» ще сильно попсованих. І, приймаючи існуюче за розумне, дане за доцільне, І. Нечуй-Левицький і переносив автоматично цю лексику до своїх творів, не помічаючи, що цим він заходить у безвихідну суперечність з проголошеними ним же самим принципами національності й народності в літературі, з пожаданою ним самим вимогою відштовхування від російської літератури й культури.

З другого боку, треба пам'ятати — про це вже була мова вище, — що й мова творів І. Нечуя-Левицького зовсім не очищена остаточно й цілковито від галицизмів у лексиці, їх небагато в нього, але вони все-таки є, хоч би в тих межах, які визнає він сам (а в дійсності й поза тими межами). Він сам нерідко вживає тих слів, які в своїх виступах на мовні теми засудив і забракував. Це знову ж таки може правити за доказ потрібності деяких галицьких елементів в українській літературній мові. Але на це треба вважати, коли б хто схотів убачати в мові художніх творів І. Нечуя-Левицького з життя інтелігенції повний відбиток того стану, в якому лишилася б українська літературна мова, якби вона не сприйняла припливу галицьких мовних елементів. Таким відбитком вона є лише частково. Цілко-

вито стати таким відбитком заважала їй, можна думати, письменницька індивідуальність І. Нечуя-Левицького. Образ такої «знегаличаненої» або «догалицької» української літературної мови треба шукати в провінціальних виданнях, переважно науково-популярного характеру на зразок складеної «полтавською» говіркою «Химії» Мазуренка, де знаходимо такі слова, як *грахвин* (карафка, рос. графин), *хвинар* (ліхтар, рос. фонарь), *опит* (дослід, рос. опыт), *світ* (світло, рос. свет) і багато под.¹

Увесь поданий у нашій роботі лексичний матеріал, сприйнятий українською літературною мовою з Галичини, не кажучи про те, що він великою мірою потребує ще уточнень і перевірки, далеко не вичерпує відповідного фонду в літературній мові. Але ми вважаємо, що навіть, коли прийняти половину його, то цього досить, щоб проілюструвати розмір і значення галицьких впливів і галицьких елементів в українській літературній мові. А для того, щоб установити точно словник, засвоєний українською літературною мовою з Галичини, треба було б перейти який-небудь добрий загальний словник української літературної мови послідовно з початку до кінця, встановлюючи територію первісного вживання кожного слова. Завдання ледве чи можливе в найближчий час (тепер воно зовсім неможливе), коли зважити на сучасний стан української лексикографії взагалі, а лексичної географії зокрема. Тим часом можна тільки вказувати на галицькі впливи на лексику української літературної мови, як це ми й робимо в цій праці, але годі їх точно окреслити.

Питання ускладнюється ще тим, що крім позитивних впливів на літературну мову галицька мовна стихія могла справляти ще й вплив негативний, який дослідити ще незмірно тяжче. Під позитивним впливом розуміємо впровадження певного слова чи звороту галицького походження в загальний ужиток. Під негативним впливом розуміємо витіснення, зникнення з загального вжитку певного слова чи звороту негалицького походження під тиском того, що цього слова чи звороту не знає й не вживає Галичина. Коли важко простежити позитивні впливи, то незмірно важче зробити це щодо впливів негативних. Ми не порядкуємо тут жадним певним матеріалом. Тільки слова, подані в прикладах зі «Старосвітських батюшок і матушок» і з «Над Чорним морем» І. Нечуя-Левицького, в якійсь частині

¹ Пилипович М. Дещо про сучасну стадію... — С. 21, 130.

можуть правити за приклад таких негативних впливів. Сам І. Нечуй-Левицький відзначав ще деякі слова, яких, на його думку, безпідставно перестали вживати, наслідуючи галичан, які їх не знають. Це такі слова, як *спохвату*, *сливе*, *хапки*, *за-того* (двічі зустрічається в Шевченка), *вобляги*, *уявки* та ін.¹

Б. Наголос

Загальновідома річ, що наголос у сучасній українській літературній мові у багатьох категоріях слів досить розхитаний, неусталений, кількість наголосових дублетів-варіантів велика. В цій розхитаності наголосової системи чи не за першопричину можна вважати перехрещення східноукраїнських і західноукраїнських впливів. Не можна вважати питання про це за вивчене, але деякі спостереження й припущення наважуємося висловити.

1. В трискладових і довших іменниках середнього роду на *-ання*, що походять від дієслів з наростком *-а(ти)*, переважно наголошеним, як правило, старий наголос² припадав на наросток. Цей наголос здебільшого зафіксований по словниках, але він уже великою мірою не відповідає сучасному мовному узусові Великої України. В словниках, наприклад, знаходимо звичайно *засі́дання*, але в мовній практиці вживаються форми з накореневим наголосом *засі́дання*. Ще 1913 р. Модест Левицький відзначив цей наголос як галицький³, тепер він став цілком нормальним і загальноживаним. Справді, накореневий наголос у цій категорії слів становить у Галичині норму. З Галичини він шириться на Велику Україну. В багатьох словах він створив наголосові дублети: *запíдання*, *об'єднáння*, *розв'язáння*, *порівня́ння*, *переконáння*, *опові́дання*, *чítання*, *сні́дання* і т. д., причому в цих словах нанаростковий наголос видається ще й можливим, але практично вже різко переважає накореневий. Спроби прийняти обидва варіанти, надавши їм різних семантичних відтінків (*опові́дання* – назва літературного жанру, *опові́дання* – процес; *об'єднáння* – організація, *об'єднáння* – процес; але навпаки: *сні́дання* – процес, *сні́дання* – харч і т. д.), внутрішньо суперечні й поки що не прищепилися. З другого боку, в багатьох словах на *-ання* ще неподільно панує старий нана-

¹ Сьогочасна часописна мова... – С. 283.

² Себто, відповідно до наголосу інфінітива.

³ Дещо про сучасну стадію... – С. 14.

ростковий наголос: *зма́гання, оберта́ння, вага́ння, писа́ння, плазува́ння*, тощо (галицьке *зма́гання, оберта́ння, писа́ння* і т. д.). Легко помітити, що вагання в наголосі мають переважно слова абстрактнішого, загальнішого значення, слова, що ширяться через школу (може і *сніга́ння* завдячує своє наголосове хитання саме зв'язкові своєму з шкільною практикою?) або через ділову мову.

Загалом явище це ще не стабілізоване, але вже таке поширене, що має всі підстави бути зафіксованим навіть у нормативних словниках.

2. У деяких іменниках чоловічого роду, що мають структуру: приросток (односкладовий або з повноголосом) + корінь (односкладовий або з повноголосом, або двоскладовий) + нульовий наросток і походять від дієслів, після багатьох стародавніх ще і новіших акцентологічних пересувів і змін, зв'язаних первісно зі старою системою інтонувань, закріпився як переважна норма накореневий наголос: *прихі́г, похі́г, гові́з, приві́з*. Так здебільшого зафіксований наголос цієї категорії слів у старих словниках, хоч це не можна взагальнювати (пор. Грін.: *го́хиг, прі́віг* та інш.). Галичина має тут послідовніше наприростковий наголос: *го́віз, прі́віз, прі́хиг, по́хиг, пере́ворот* (але часто з переходом у непрямих відмінках на передостанній склад). Можна думати, що вагання в наголосі деяких слів цієї категорії, яке тепер є в українській літературній мові, як її вживають на Великій Україні, посилене (але не спричинене!) саме галицькими впливами. Як приклади такого вагання можна подати: *по́хиг, пере́ворот, пере́їзг, пере́ляк, го́говір, ро́злів* тощо. Спроби віддиференціювати наголосові варіанти значеньово мали місце і тут. Так, Г. Голоскевич подає *пере́їзг* як назву дії, а *пере́їзг* як місце, де переїзять¹. Одначе можливе і прямо протилежне використання цих варіантів.

Не всі іменники цієї категорії припускають тепер обидва наголоси. Так, маємо *го́говір* і *гогові́р*, але тільки *го́віз*; маємо тільки *го́плив* (Грін.: Жел.), але з другого боку тільки *приплі́в*. Отже, семантичне розмежування в цій категорії іменників чоловічого роду здається передчасним, бо наголос тут ще не стабілізувався, не відстоявся. Проте, можна твердити, що дедалі більше шириться саме наприростковий наголос. Яскравий приклад на це — слово *уря́д*. У словниках Б. Грінченка і Г. Голоскевича це слово має тільки накореневий наголос: *уря́д*. З та-

¹ Голоскевич Г. Правописний словник, 1930. Далі скорочено Голоск.

ким наголосом воно і справді вживалося ще в другій половині XIX ст., пор. у М. Старицького: «По прихожих суддів і уряду»¹. Але тепер єдино можливий наголос цього слова не тільки в Галичині, а і на Великій Україні — наприростковий: *у́ряд*.

3. У трискладових іменниках жіночого і почасти чоловічого роду з приростком *ви-* (крім тих іменників жіночого роду, що мають наросток *-к(а)*) словники здебільшого подають старі форми з наголосом на корені: *виста́ва, вимо́ва, вимо́га* (але *ві́нагок*), але останнім часом схід України має тенденцію переносити наголос на приросток *ви-*: *ві́мова, ві́мога*, зрідка навіть *ві́става*². Галичина виступає тут як консерватор старої парокситоновості, збереження наголосу на корені. Дуже виразно помітно це на слові *ві́гога*, де два наголоси поєднуються з відмінністю значення. Великоукраїнський наголос *ві́гога* зв'язаний зі значенням зиску, користи; Галичина, що знає це слово зі значенням зручності, побутових улаштувань у квартирі, вживає його з накореневим наголосом. Можна, виходячи з подібних випадків, припустити, що в цій категорії слів Галичина впливає консервуючи, і пояснювати галицькими впливами наголосові варіанти типу *ві́нагок, ві́гога, ві́міна* тощо.

4. В іменниках чоловічого роду (назва осіб) з наростком *-ач* старий східноукраїнський наголос припадав, треба думати, на наросток і був взагалі окситоновий в усій парадигмі. Це збереглося в старих словах: *копа́ч, шука́ч, втіка́ч* тощо. Навпаки, в новіших своїм постановням або поширенням словах помічаємо вагання, яке проходить навіть через найавторитетніші українські словники й підручники. Ось кілька таких слів: форму *гляда́ч* подають О. Синявський³, Г. Голоскевич, О. Ізюмов — О. Панейко⁴ (у Грін. слова нема ще зовсім); але в живій мові досить часто є і *гля́дач; наглядáч* з кінцевим наголосом дають Із.-Пан., а Син. і Голоск. — з передкінцевим (у Грін. нема). Слово *викладач* знаходимо теж у двох варіантах: *викла́дач* (Син.) — *викада́ч* (Із.-Пан.; у Грін. і Голоск. нема). Зате *перекладач* з парокситоном знаходимо і в Син., і в Грін., і в Голоск., і в Із.-Пан. Син. дає *пوما́гач*, Грін., Голоск., Із.-Пан. дають *пوماгáч*. Син. і Голоск. дають *спожі́вач*, Із.-Пан. дає *споживáч* (у Грін. нема).

¹ Поезії. — С. 251.

² В середині XIX ст. Ященко у праці «Грамматика задля українського люду» подавав *ві́мова*.

³ Синявський О. Норми української літературної мови. — Львів, 1941. — С. 117.

⁴ Правописний словник О. Ізюмова під ред. О. Панейка, виданий без прізвища автора в 1941 р. у Львові.

Ці приклади показують, який неусталений у сучасній українській літературній мові наголос цієї категорії слів і саме в словах новішого походження. Причина цього вагання може бути тільки одна: вплив Галичини, яка частково має в цих словах наголос на передостанньому складі.

5. В іменниках жіночого роду, що мають структуру: приросток (з історично короткісним або циркумфлексиво інтонованим голосним) + дієслівний корінь + наросток -к + закінчення -а, східноукраїнські говірки подекуди зберігають накореневий наголос: *оці́нка* (тільки так у словниках), *ві́гну́стка* (Голоск.). Але в живій літературній мові тепер майже завжди наголос на приростку: *о́цінка* або вагання: *ві́гну́стка* (Із.-Пан. подає обидва наголоси). Можна припустити, що і сучасне *перéпустка* заступило старше *перепу́стка*. Це перетягнення наголосу на приросток могли посилювати галицькі впливи.

6. Вагання щодо місця наголосу в двоскладових іменниках середнього роду на -ання: *знанн́я* (Грін.) — *знáння* (Голоск., Із.-Пан.), *данн́я* (Грін.) — *да́ння*, *бранн́я* (Із.-Пан.) — *бра́ння* (Грін.), *пранн́я* (Грін., Голоск., Із.-Пан.) — *пра́ння*, *гранн́я* (Грін., Із.-Пан.) — *гра́ння* тощо теж, можливо, зв'язане з галицькими впливами. Але брак точніших відомостей про територію вживання окситону й парокситону змушує ухилитися від якихось певніших тверджень, обмежуючися лише висуненими припущеннями.

7. Безперечні галицькі впливи можна відзначити в багатьох поодиноких іменниках або їхніх парадигмах. Окситоновість у множині *знакí*, *порохí*, *рокí*, *макí*¹, *тисячі*, яка в літературній мові можлива як варіант при нормальному наголосі на початковому складі, прийшла з Галичини. Можливо, що з Галичини йде кінцевий наголос у слові *звичáй*, можливий поруч нормальнішого в новіші часи *зві́чай*². З галицькими мовними впливами пов'язана можлива парокситоновість іменників жіночого роду *похвáла*³, *жалóба*, *обіця́нка*⁴, *пітьма*⁵, *кóристь*⁶, *ненáвисть*, причому в останніх трьох словах вона стала майже єдино можливою нормою. З галицькими впливами в'яжеться кінцевий на-

¹ S. Smal-Stocky und Th. Gartner. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, 1913. — С. 327.

² Там же. — С. 236.

³ Там же. — С. 246.

⁴ Там же. — С. 248.

⁵ Там же. — С. 259.

⁶ Там же. — С. 259.

голос у слові *туга́*, що чимраз частіше зустрічається в поетичній мові. Можна припустити галицький вплив при вживанні форми називно-знахідного відмінка множини *коп'їта* при нормальному *коп'їта́*¹. Парокситоновість у парадигмі іменників *пліг, спокій (плóгу, спокóю* – поруч із *плóга́, спóкою)* теж може бути пояснена галицькими впливами. Кінцевий наголос у парадигмі іменників *час і раз*, який не став єдиноможливою нормою, але все більше шириться (*нема часу́* – *нема́ часу*; *цього разу́* – *цього́ разу*; але вже тільки кінцевий наголос у виразах *на часі́, на разі́*), пояснюється теж галицькими впливами.

8. У прикметниках можна відзначити панування в літературній мові галицького кінцевого наголосу в словах *нові́й* (при цілковитому пануванні в східноукраїнських говірках парокситоновости: *но́вий і блі́д'їй*). Зрідка трапляється в мові інтелігенції також принесений з Галичини кінцевий наголос у прикметнику *цілі́й* (при нормальному накореневому: *ці́лий*).

9. Система дієслівного наголосу менш піддалася галицьким впливам, незважаючи на те, що галицький (власне, західноукраїнський взагалі) наголос у парадигмі теперішнього часу далеко простіший: звичайно без перенесень – або послідовно кінцевий (*держу́ – держі́ш – держáт, варю́ – варі́ш, – варя́т*), або послідовно накореневий (*про́шу – про́сиш – про́сят, во́жу – во́зиш – во́зят*). Якщо не говорити про форму *про́шу*, сприйняту з таким наголосом літературною мовою тільки в звуженому значенні формули ввічливості, то в парадигмі теперішнього часу можна припускати західноукраїнські впливи тільки щодо поодиноких дієслів, і то досить давні, так що вони, власне, не входять у нашу тему – про впливи Галичини на нову українську літературну мову. Це могли б бути факти типу – *ба́чу – ба́чиш* (замість сподіваного *бачу́ – бачі́ш*) або *мо́жу – мо́жеш* (замість сподіваного *можу́ – можéш*). Але ці явища можуть бути легко пояснені й інакше, з фактів самих східноукраїнських говірок.

Поза цим галицькі (західноукраїнські) впливи можна вбачати тільки в неусталеності наголосу в нечисленних дієсловах першої класи типу *нести, везти*, а саме в формах інфінітива: *не́сти́, ве́зти́, ве́сти́* і в формах множини і жіночого й середнього роду однини минулого часу (дієприкметника на -л); *не́сли́, ве́зла́* (кінцевий наголос – східноукраїнський, передкінцевий – західноукраїнський), але вже тільки *вела́*, як не поши-

¹ Там же. – С. 266.

рюється це вагання й на більшість дієслів тієї ж класи: можливий тільки кінцевий наголос у дієслів, наприклад, *пектї* – *пекла́*, *брестї* – *брелá*, *скубтї* – *скублá* тощо.

Подані тут зауваги про галицькі впливи в наголосі – це тільки перша постава питання, яке ще майже зовсім не вивчене і потребує дальшого докладнішого вивчення. Але й їх уже досить, щоб побачити, що і на наголосі української літературної мови галицькі впливи помітно позначилися.

В. Синтакса

Вплив Галичини на синтаксу української літературної мови менший, ніж на лексику або наголос, зате його легше розпізнати. З приводу деяких синтаксичних конструкцій можна з певністю стверджувати їхнє західноукраїнське і навіть ще вужче галицьке походження. Подамо зразки таких конструкцій, не претендуючи, звичайно, і тут на повноту охоплення матеріалу.

Клясики з Великої України майже зовсім не знають так званих безособово-пасивних речень типу: *книгу читається, землю орється*. В новішій літературі такі конструкції не часті, але трапляються вже не так і рідко: «Готувалося нічну експедицію» (Ю. Яновський); «Рани обмивалося гарячою водою» (Ю. Смолич); «Училосся отут гуртом урок» (П. Тичина). Безперечне джерело цих конструкцій – Галичина (питання про те, чи позичені вони з польської мови, нас тут не цікавить).

Можливо, що не без впливу Галичини шириться вживання в безособових реченнях займенника *воно* в ролі фіктивного підмета. Якщо в клясиків з Великої України таке вживання займенника *воно* характеризувало переважно розмовно-оповідні стилі, то в Галичині таке *воно* можливе і часте в безособових реченнях незалежно від стилю викладу, навіть і в найсуворіших наукових стилях – імовірно за зразком німецької мови з її *es*, обов'язковим у певних типах безособових речень. Появу такого стилістично байдужого *воно* в безособових реченнях і можна вважати до певної міри синтаксичним галицизмом. З цього погляду вживання його в прикладі: «От воно і трапилось: ескадрони грають» (К. Герасименко) при оповідному тоні викладу не можна ще зв'язувати з галицькими мовними впливами, але можна вже запідозрити їх в такому прикладі, як «Я не можу не плакати, бо воно плачеться проти моєї волі» (І. Сенченко), бо тут нема стилістичної настанови на оповідь.

Але найбільше позначилися галицькі впливи на прийменникових конструкціях. Правда, є небагато випадків, де б вони неподільно запанували, але натомість дуже часто вони співіснують з однозначними прийменниковими конструкціями, що прийшли до літературної мови зі східноукраїнських говірок. До тих прийменникових конструкцій галицького походження, що цілком панують у літературній мові, витиснувши аналогічні конструкції східноукраїнського походження, належать:

1. Конструкції на означення годин з прийменником *о* і назвою самої години в прикметниковій (порядково-числівниковій) формі в місцевому відмінку¹: «Кожен з нас *о* тій хвилині так подумав» (А. Малишко). У старих письменників з Великої України ця конструкція була неможлива хоч би через те, що саму годину вони позначали не порядковим, а кількісним числівником («Було ще тільки десять годин» — Б. Грінченко, «На розпутті»).

2. Конструкції на означення підстави з прийменником *за* з орудним відмінком іменника: «За його знаком кілька кулеметів почало стріляти» (Ю. Яновський); «За Артемовим розрахунком тікати мали з рову» (А. Головка). Східноукраїнські говірки мають у цій функції переважно *по* + місцевий відмінок (під впливом російської мови чи незалежно від цього — це для нас тут не має значення).

3. Конструкція на означення підстави з прийменником *на* зі знахідним відмінком іменника: «На його прохання й заарештовано цього робітника» (Л. Смілянський). Східноукраїнські говірки тут теж уживають звичайно конструкції з прийменником *по* з місцевим відмінком.

4. Все більше шириться конструкція з прийменником *за* з родовим відмінком іменника на означення часу більш-менш довгої тривалості («Серце ще і ще, як за юности палкої, буде битись гаряче» — В. Сосюра), хоч паралельно з нею можлива й конструкція з прийменником *при* з місцевим відмінком іменника, яка рішуче переважає в східноукраїнських говірках. Конструкцію з прийменником *за* з родовим відмінком іменника не можна вважати за первісногалицьку, її знають і клясики

¹Новішу галицьку конструкцію цього значення з прийменником *в* замість *о* вважаю за фонетичну модифікацію конструкції з *о* (ценаголошене *о* в Галичині вимовляється, як *у*; отже *о* → *у* → *в* (= *у*)). В усякому випадку вона не має нічого спільного зі східноукраїнською конструкцією *в* + знахідній відмінок кількісного числівника + та форма іменника *година*, якої вимагає вжитий числівник (в три години, в десять годин).

з Великої України, але в той час, як у говірках Східної і Центральної України вона відступає перед конструкцією з прийменником *при* з місцевим відмінком іменника, Галичина тримається її непорушно і таким чином виступає консерваторкою цього звороту в літературній мові.

Далі подаємо ті прийменникові конструкції, де західноукраїнський і східноукраїнський варіанти в літературній мові співіснують рівнобіжно.

1. Конструкції з прийменником *за* зі знахідним відмінком іменника на означення проміжка часу, після якого щось відбувається: «За кілька хвилин ми проминули останні приміські хатки» (Ю. Смолич), «За мить таким ура здвигнулось поле» (П. Тичина). Паралельно вживається з тим же значенням конструкція із прийменником *через* із знахідним відмінком іменника, що походить із східноукраїнських говірок.

2. Конструкції з прийменником *по* з місцевим відмінком іменника на означення часу, що наступає тоді, коли закінчується час, позначений іменником, що стоїть у місцевому відмінку: «По днях тривоги думок політ» (М. Рильський). Конструкція ця не чужа і східноукраїнським говіркам, але поза кількома більшменш сталими зворотами («По вечері опинився Харпак вже надворі» — І. Манжура), її частіше заступає інша: прийменник *після* + родовий відмінок іменника.

3. Можлива в літературній мові, але нечаста конструкція на означення призначення з прийменником *до* з родовим відмінком іменника: «Високо, майже не до пострілу, летить у потемнілій синяві самотній крижень» (М. Рильський). Далеко звичайніша в цій функції конструкція східноукраїнського походження: прийменник *для* + родовий відмінок іменника.

4. Можлива, але дуже нечаста в літературній мові в письменників з Великої України конструкція допустового значення з прийменником *мимо* з родовим відмінком іменника: «Його сукняна одежа мимо того, що була стара, ще й надзвичайно незручна в тепло» (В. Підмогильний). Різко переважають тут у літературній мові конструкції з підрядним реченням або прийменником *всупереч* з давальним відмінком іменника.

5. Можна думати, що з Галичини прийшли до літературної мови також деякі придієслівні конструкції: *чекати* з прийменником *на* зі знахідним відмінком іменника, *боронити* з родовим відмінком іменника замість частіших *чекати* безпосеред-

ньо з родовим або знахідним відмінком іменника і *боронити* зі знахідним відмінком іменника.

На сполучникових конструкціях вплив Галичини позначився менше. Все-таки і тут дещо можна відзначити.

1. Вживання сполучника *бо* між однорядними членами речення, що, власне, почало ширитися найостаннішими часами: «Був то суд кошовий, останній, бо четвертий ступінь судівництва запорозького» (Ю. Липа). В Галичині таке вживання сполучника *бо* – річ цілком нормальна і часта.

2. Вживання між однорядними членами речення сполучника *раз ... раз* у значенні *то ... то*: «Пройду з півгона й стану та слухаю. Раз чую, раз не чую...» (Мод. Левицький).

3. Вживання в гіпотактичних часових реченнях поруч таких сполучників, як *тільки що, тільки-но, як тільки* тощо також сполучника *щойно*: «Щойно про це подумав, як Савчук уже все зробив сам» (А. Любченко).

Зрідка можна зустріти вживання сполучника *аби* фінального, *заки* часового тощо, але поскільки вони не визнані за норму, матеріялу тут не подаю.

Г. Фонетика й морфологія

У фонетично-морфологічній системі сучасної української літературної мови рис, узятих безпосередньо з західноукраїнських говірок при відсутності їх на Великій Україні, дуже мало. Артикуляційна база галицького українця відрізняється від артикуляційної бази східнішого українця своєю далеко більшою закритістю. З цим пов'язане в західних українців наближення ненаголошеного *о* до *у*, наближення *и* до *е* і багато інших фонетичних явищ. Почасти і головне внаслідок загального відкритішого характеру вимови східноукраїнських говірок (який генетично, мабуть, пояснюється участю північноукраїнських говірок у самому процесі формування східноукраїнських говірок), а почасти внаслідок двомовності східноукраїнської інтелігенції (українська і російська мови) в мові останньої в наш час з'являється подекуди навіть такий крайній вияв нахилу до відкритого характеру артикуляційної бази, як акання. Воно має, звичайно, частковий, спорадичний характер, найчастіше трапляється в іншомовних словах (мабуть, мимовільна познака того, що вони засвоєні через російське посередництво), а загалом не піддається встановленню якихось і загально-

обов'язкових норм. Видно, що це явище нове, рамці його ще не визначилися. От кілька прикладів, записаних мною з публічної мови декого з великоукраїнської інтелігенції.

З доповіді наукового працівника І. Р. (з Роменщини), виголошеної 15 жовтня 1943 р. в Літературно-мистецькому клубі у Львові: *парадаксального, етнаграфічних, прафесор, в Агесі, біографічних, автара* (тричі), *храналагічний, істаричний*; на початку своїх слів: *Аснав'яненко, абарона, аособливо, аця мала-расійщина*. В середині своїх слів: *негацінював, забраження, нарадазнавства, патішити, сміхавинну, расійської, зрабився, ратата варона, пратилежну, задавальнив, виканав*. Як видно з прикладів, акання, за винятком слова *автора*, зосереджується і на переднаголосових складах, але і тут, звичайно, не має суворо-обов'язкового характеру. Ще важче встановити якісь закономірності в проявах акання в іншого доповідача з тієї ж трибуни (В. Ч. з Січославщини-Кубані, 20 жовтня 1943 р.). Коли виділимо окремо чужі слова (*Гумбальдт, де Сассюра, паета, патас, магерністи, пазитивні*), то матимемо акання в таких позиціях: на початку слів: *азначає*; безпосередньо перед наголосом: *наастанку, тварити, сапілки, не пра це, грамадськості*, перед наголосом, але не безпосередньо: *разглядати, не газваляє, разпрозорились*; після наголосу: *засаби, повна, в залежності, прирастка, можливасті*.

Коли до цього додати, що це в обох доповідачів усі приклади акання з півторагодинної доповіді, то можна буде ствердити, що явище це не охоплює більшості слів і має випадково-неусталений характер. Воно є більше можливістю, ніж реальністю або — і поготів — системою. Хоч воно має і деякі внутрішні передумови в тому характері східноукраїнської артикуляційної бази, про який ми говорили, все-таки воно для ортоепічної системи української літературної мови — явище не органічне, зовнішнє, наносне. І тут постає значення Галичини з її закритішою артикуляційною базою як консерватора традиційної української ортоепічної системи. Бо хоч у Галичині рівновага теж порушена в бік більшої закритості артикуляційної бази, але все-таки галицька система вимови ближче до клясичної української літературної вимови. Найкращий доказ цього старі випадки переходу ненаголошеного *о* в *у*, засвідчені або й збережені в окремих словах традиційним правописом (*бугяк, ма-чуха, яблуко* тощо). Що це не позичення з західноукраїнських говірок, а прослідки старої східноукраїнської системи вимови,

говорить уже хоч би той факт, що Галичина, як правило, сама не знає форми *яблуко*, а має замість неї форму *ялко* (*ябко*).

Поза цими заувагами з приводу характеру артикуляційної бази, про безпосередні фонетично-морфологічні впливи Галичини на українську літературну мову можна говорити тільки в царині вимови чужих слів. Тут вплив цей здійснюється через правопис, який, як відомо, має компромісовий східно-західно-український характер (говоримо про правопис 1927–1928 років). Тут нав'язані галицьким впливом такі явища, як вимова *и*, а не *і* після приголосних *г, т, з, с, ц, р* перед приголосним (так зване «правило дев'ятки», але вимова *и* після *ж, ч, щ* випливає із фонетичної системи східноукраїнських говірок, бо там ці приголосні теж стверділі); вимова *е*, а не *і* в словах грецького походження на місці ети (*амнестія, етер*); вимова *е*, а не *є* на початку таких слів, як *Европа, Ефрат*; вимова *ай* замість *ей* у словах німецького походження (*Швайцарія, портвайн*); вимова *ев* замість *ей* у словах типу *неутральний*; вимова *-ер* замість *-ор* відповідно до французького наростка *-eur* (*гувернер, монтер*); пом'якшена вимова *л* у багатьох чужих словах (*бльокада, кляса*); збереження *г* відповідно до чужого *g* в багатьох чужих словах (*гума, грація*); відмінювання чужих іменників на *-о* (*авто, пальто, бюро*)¹ тощо. Одначе треба зауважити, що за винятком «правила дев'ятки» всі ці правила правопису не зацпилися на Великій Україні ні на письмі (правопис 1927–1928 рр., як відомо, скасовано вже 1932 р.), ні тим більше у вимові і лишаються там тільки *ria desiderata*, які в теперішніх обставинах здійснитися не можуть.

І все-таки, незважаючи на це, не можна погодитися з А. Кримським, коли він, говорячи про мову І. Франка, а розуміючи під нею взагалі мову галицького письменства й інтелігенції, пише: «Тільки ж коли говоритимем про граматику і правопис у Франка, то треба сконстатувати, що вони впливу на нашу Україну абсолютно не мали ніякого»². Річ у тому, що, як ми говорили, розглядаючи лексичні галицькі впливи, крім прямого впливу на мову, впливу позитивного, може бути ще вплив зворотного-гальмуючий, вплив негативний. Є в українській мові Великої України багато явищ фонетично-морфологічного характеру, які прагнули проникнути в літературну мову і зацпитися в ній,

¹ Пор. В. Гнатюк. В справі української літературної мови // Літературно-науковий вісник, 1924. — Т. 83. — С. 84.

² Кримський А. Цит. рецензія. — С. 346.

але не сприйнялися, не защепилися, хоч їх уживав і дехто з видатних письменників. Такі, наприклад, форми дієприкметників на *-яний* (*робляний, кладяний*) замість форм на *-ений*; форми на *-яний* пропагували й уживали І. Нечуй-Левицький, а потім і сам А. Кримський, — але вони не прищепилися. Такі є форми давального й місцевого відмінків однини прикметників жіночого роду без кінцевого *-й*, теж пропаговані І. Нечуєм-Левицьким (*на рідні землі, галекі подрузі*). Такі є форми інфінітива на *-ть*, органічно прийняті тільки в поетичній мові як варіант. Такі є м'які форми для всіх прикметників з наростком *-н-* (пор. у того ж таки І. Нечуя-Левицького форму типу *книжній*). Такі є форми першої особи однини дієслів IV класи без чергування приголосних (типу *ходю, носю, кося*), широко вживані, наприклад, І. Тобілевичем. Такі є форми третьої особи однини дієслів IV класи з ненаголошеним закінченням на *-е* (типу *ходе, носе, просе*), систематично використовувані, наприклад, О. Олесем, а з новіших — О. Стефановичем. У словотворі такі є іменники жіночого роду з наростком *-овка* на означення процесу, дуже поширені в усній мові Східної України (*пигровка, норм(ір)овка* тощо), але не сприйняті літературною мовою¹. Коли всі такі форми в літературній мові не прищепилися, то це насамперед пояснюється активним чи пасивним опором тих говірок, які цих явищ не знають. А серед цих говірок найбільше значення мала, найвпливовіше слово говорила саме Галичина. Можна думати, що галицьким впливам великою мірою завдячує українська літературна мова й збереження кличної форми в іменниках², і збереження форми давального відмінка чоловічого роду на *-ові* і багатьох інших явищ фонетично-морфологічної системи української літературної мови, які на сході України занепадають або зникають. З цього консервуючого погляду вплив Галичини на нову українську літературну мову не можна переоцінити.

В одних випадках активно вносячи своє, в інших — підтримуючи й не даючи занепасти тому, що давніше було спільним, а згодом стало занепадати на сході України, Галичина протягом останнього сторіччя безперервно впливає на українську літературну мову. Українська літературна мова, зародившись на киево-полтавській основі, давно вже перестала бути киево-полтавською, давно вже стала діалектно многоосновною.

¹ Пор. Гнатюк В. В справі... — С. 85–86.

² Там же. — Т. 87. — С. 178.

Що це процес цілком закономірний, це доводиться не тільки тим, що він, як ми бачили з попереднього викладу, був і історично зумовлений, а й тим, що аналогічно йшов розвиток літературних мов і інших європейських народів. Італійська літературна мова постала на базі тосканського діалекту. Але вона ввібрала стільки впливів інших діалектів, що стало можливим говорити про «тосканізми» в ній. А коли в середині ХІХ століття Мандзоні зробив спробу повернути італійську літературну мову до її тосканської основи, так би мовити, ретосканізувати її, то це йому не вдалося, настільки органічно вже відчувалася її діалектна многоосновність. У Франції на первісну пікардо-вальйонську або нормандську основу, яку знаходимо в текстах ХІІІ сторіччя, нашаровується й стає панівним діалект Іль-де-Франсу. Але це не перешкоджало Ляфонтеніві, Мольєрові, Руссо та іншим вносити в літературну мову елементи інших говірок¹. В Англії в основі літературної мови лежить середньосхідний діалект. Тим часом первісно Лондон належав до території південного діалекту. Це дає підставу говорити про те, що й тут відбулася мішанка діалектів. Свого часу Чосер вносив до літературної мови особливості південні, Віклеф — північні тощо. Німецька нова літературна мова постала в ХV сторіччі на основі, з одного боку, так званої лицарсько-поетичної мови, що базувалася на говірках з-над Райну і з Австрії, а з другого, так званої імперської прозової (ділової), що оформилася в австро-чеських канцеляріях, але мала райнсько-баварське підґрунтя. Вони були синтезовані в Саксонії, але німецька літературна мова ввібрала в себе силу елементів з інших діалектів, що дає дослідникові право говорити про «електичний склад цієї мови»², але не як про лихо, а як про прикмету високого її рівня.

Церковнослов'янська мова має в собі поруч основних болгаро-македонських мовних елементів чимало елементів паннонських і чесько-моравських. Не говоримо вже про пізніші «ізводи» цієї мови в різних місцевостях — український, сербський і середньоболгарський. Але особливо показова, може, нова сербська літературна мова. Задумана Вуком Караджічем як принципово однодіалектна своєю основою (за говіркою села Тершіч у півд. Сербії), вона дуже скоро увібрала в себе мовні традиції народного епосу, складеного загалом штокавським

¹ Будилович А. Общеславянский язык, Т. І. — С. 250.

² Там же. — С. 374.

діалектом, а далі (заходами Загреба) ще й деякі традиції мови дальматської поезії XVI—XVII століть.

Таким чином, усі літературні мови виявляють більш або менш виразно наслідки нашарування різних діалектів, виказують свою діалектну многоосновність. Нема чистодіалектних літературних мов, літературна мова не може дорівнювати одній якійсь говірці, хоч би ця говірка й мала найкращі мовні прикмети й традиції. І коли нерівномірність і неоднаковість суспільно-політичного розвитку Галичини й Великої України особливо сприяла витворенню діалектної многоосновности в українській літературній мові, то скільки б це не породжувало перехідних і швидкоплинних мовних труднощів і навіть непорозумінь, але в загальному баянсі розвитку української літературної мови це є явище, яке можна розцінити тільки позитивно.

КІНЦЕВІ ЗАУВАГИ

Колись П. Куліш при всій його неприхильності до галичан писав: «В Галичині рішиться ціле руське питання»¹. Висловлював такі припущення і М. Драгоманов, а слідом за ним — А. Кримський: «Здається, можна лякатися, що колись віщування Драгоманова здійсниться, маленька Галичина переважить велику Україну... Тоді, так само непомітно, впливав би галицький елемент, а якби Україна і далі все ниділа, він став би пануючим»². Сучасні обставини різко зменшують таку можливість.

Справа прогноз взагалі нібито виходить поза межі науки, — принаймні поза межі науки гуманітарної, бо, скажімо, астрономію або метеорологію годі уявити собі без тих прогноз, які вони дають. Але якщо в питаннях розвитку літературної мови неможлива прогноза в прямому значенні слова, то накреслити деякі імовірності — річ цілком можлива. Чи буде зростати внесок Галичини в українську літературну мову? При пануванні сучасної системи це річ неможлива. Навпаки, як ми бачили, большевизм приносить «розгаличанення» української літературної мови. Зміна політичного стану українських земель і розквіт національного будівництва на Україні означали б, між іншим, повернення конструктивних сил, що мають у своїй мові

¹ Україна, 1928. — Ч. 5. — С. 36.

² Зоря, 1891. — Ч. 24. — С. 475.

деякі галицькі елементи. Силоміць перерваний чужою окупацією процес міг би відновитися, хоч ледве чи він відбувався б з такою інтенсивністю, як досі.

З другого боку, внаслідок большевицької мовної політики сама культура української мови на землях, включених до УССР і до РСФСР, сильно занепала, шириться суржикізація мови. 1928 р. С. Смаль-Стоцький писав: «Від часів Грінченка багато дечого змінилося у нас з літературною мовою. Тепер "галичани" знають її не раз ліпше, ніж самі наддніпрянці. Свідчить про це граматики Сімовича. Ба, у наддніпрянців вона попсувалася, так що Сімович... Курило, Николишин і т. д. перебрали супроти наддніпрянців колишню ролю Грінченка супроти галичан»¹. Те, що було хибно тоді, 1928 року, стало далеко відповіднішим до правди в сорокових роках. У новій Україні людність повинна буде однаково підносити культуру своєї мови. Те перевчання, якого боялися свого часу І. Нечуй-Левицький² і М. Жученко, все одно буде неминучим. Воно може теж стати нагодою для нового ширення галицьких мовних елементів. Звичайно, і тоді буде сприйматися не все, а те, чого літературній мові бракуватиме. Всякі словечка типу *цофати*, *багати*, *подивляти*, *овшім* або *прецінь* тоді будуть, мабуть, непотрібні так само, як і тепер.

Вирішальним фактором зміцнення галицьких елементів в українській літературній мові була різка відмінність політичної ситуації в Росії та Австрії: заборона української мови в роках 1863 і 1876 в самодержавній Росії, а з другого боку — свобода вживання української мови у конституційній Австрії. Це може звучати парадоксально, якщо сказати, що Александер II відповідальний за галицькі впливи на українську літературну мову, а тим самим за її двохдіялектний характер.

Вплив Чернігівщини не був тривалим, він відносився здебільшого тільки до деталей літературної мови. Навпаки, вплив Галичини в часі між 1860 р. і 1930 р. істотно змінив українську літературну мову. Однодіялектність Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шашкевича (причому кожний з них використовував рідний діалект), була усунена в літературній мові та заступлена двохдіялектною побудовою. А все це наперекір Шев-

¹ Смаль-Стоцький С. Українська літературна мова // Україна, 1928. — Ч. 4. — С. 10.

² Криве дзеркало... — С. 13; пор. Юр. Шерех. Мова української еміграції в Німеччині. Сьогодні й минуле. — 1949. — № 1–2.

ченкові й Кулішу, щоб увести церковнослов'янські елементи в літературну мову, від чого вона стала б «двомовною».

Різниця між «двомовною» і «дводіалектною» літературними мовами є не тільки генетичною за своєю природою. Вона закладена у самій структурі літературної мови. «Двомовні» літературні мови використовують, як правило, елементи то однієї, то другої мови в певних жанрах. Церковнослов'янські елементи російської мови, церковнослов'янські елементи болгарської літературної мови (які, як відомо, часто прийшли з Росії в Болгарію), романські елементи англійської літературної мови використовуються передусім в поезії, науці й філософії. Неможливо вести повсякденний діалог російською мовою, використовуючи церковнослов'янські елементи літературної мови. Подібно, не підходять для цього романські елементи англійської мови. Асиміляції елементів інших мов у «нищих жанрах» перешкоджає структурна відмінність цих елементів. Але це не стосується до «дводіалектних» мов, бо тут фактично немає чіткої структурної різниці між однорідними компонентами, які прийшли з різних діалектів одної й тої ж мови. Так довго, як вони сприймаються незвично, вони ведуться незвично. Як тільки вони увійдуть у мовний фонд, то їх не відрізниш від ранішого фонду мови. Отже, вони збагачують мову, не розбиваючи її на групи, що пов'язані з різними жанрами. Слова з новим значенням сприймаються як такі, а слова, що означали вже певні поняття, стають синонімами. Літературна мова збагачується семантично, не зв'язуючись з певними одиницями якихось жанрів. Беліч доводить, що Добровський не міг прийняти Букову форму сербської літературної мови, оскільки був прив'язаний до літературної мови іншої структури і тому вважав, що є тільки одна літературна мова, якої слова не зв'язані з певними жанрами. «Мусить же бути, — писав він, — все ж таки якась більш шляхетна мова для більш піднесених предметів»¹. Він сам відповідає на це з зовсім іншої точки зору: «Якщо думки засвідчують культуру, тоді також найпростіша мова стає літературною»².

А тепер поглянемо на еволюцію мовної ситуації у пізнішому, радянському періоді.

Початок русифікації української літературної мови у тридцятих роках був фатальним для багатьох біографічно зв'язаних

¹ А. Беліч. О книжевним језицима // Јужнослaвенски филолог, 1951 — 52, XIX. — С. 3.

² Там же. — С. 4.

осіб. Бо результатом цього був тоталітаризм і примус. Інакомислячі були зненацька нападнені або наражені на смертельну небезпеку. Кампанія проти них велась під гаслом «буржуазний націоналізм», а пізніше проти «безрідного космополітизму». Ці біографічні й історичні аспекти треба залишити історикам, нас цікавлять тільки мовні явища. Чисто формально йшлося про усунення галицизмів із української літературної мови та введення тих особливостей, які характерні для російської мови або які є спільними з південноукраїнськими діалектами. Аналіз структури літературної мови виявляє, що драстична трансформація української літературної мови дводіалектного типу проводилася в напрямку «двомовного». Тоді українська літературна мова була наводнена російськими або церковнослов'янськими елементами, які виходили з російської мови. Такий менш або більш хаотичний стан, який тривав до середини п'ятдесятих років, не пояснюється лише тільки тим, що не можна знати, чи та повинь буде колись загальмована і де можна її зупинити, але також тим, що зміни в літературній мові проникли глибоко, що її переорієнтація для стилістичного використання охоплює майже всі мовні засоби. Розвиток почався від вільного використання мовних засобів. Він зводився до прищеплення певних мовних засобів до певного жанру. Цей процес має свою паралель в історії літератури свого часу: виникнення сучасного жанру оди та свого роду класицизму (який названо соціалістичним реалізмом). Цей розвиток закінчився головним чином в середині п'ятдесятих років. Структурну перебудову української літературної мови проведено протягом четверті століття, вона йшла поряд з перебудовою села і промисловості. Тепер українська літературна мова відрізняється від російської тільки своїми компонентними частинами, а не за своїм типом.

Дуже характерним з цієї точки зору є українська літературна мова у прозі Олександра Довженка. Основними засобами його урочистого стилю є церковнослов'янізми, зокрема такі, які є спільними в російській мові, так, що мається враження, що вони прямо запозичені від російської мови, напр. (із цитованої вже його «Поєми про море»): *побіждав* – переміг, *чоловічєство* – людство, *достойно* – з пошанівком, *презираєм* – нехтуємо, *возсідати*, *возлежати* – розлягтися, *времена* – час, *сосуд* – посудина, *кормчий* – керманіч, *возненавидь* – зненавидь, *бомбометателі* – скидачі бомб, *во ім'я* – в імені, *розверзались* – розкрились (106), *вергаються* – провалюються, *врог* – ворог,

прах минулого — тлін минулого, *творючий* — творець, *первоначинателі* — піонери, *першопроходці*, *представились* — відрекомендувалися. За допомогою цих елементів він утворює неологізми, напр. *розгавкне* (146). За своєю структурою ця мова є тожогня з російською, проте протилежна до мови Лесі Українки або Михайла Коцюбинського.

За своїм складом значна частина, а може й більша частина галицизмів в українській літературній мові пережила час великої чистки і вживається далі. Вищезазначена поєднаність цих елементів з рештою компонентів мови стала для неї корисною. Після сімдесяти років інтенсивного галицького впливу численні галицизми стали для профана (а деякі навіть для фахівця) непізнавані. Із цієї причини мовна чистка відбилась, як правило, тільки на тих галицизмах, які можна було як такі чітко пізнати. Іншими словами кажучи, сліди, що залишались з часів галицьких впливів, були структурно витерті, але матеріальний склад мови залишився все-таки збережений.

У зв'язку з цим слід вказати на те, що були певні передумови «двомовності» у структурі української літературної мови також перед «великим експериментом» тридцятих років. Так відрегульованою була мова Шевченка і Куліша, тільки що ми маємо тут до діла не з російською мовою, а з церковнослов'янськими компонентами. Починаючи від двадцятих років нашого століття, поетична школа так званих «неокласиків», зокрема у поезії Максима Рильського, прагнула до цього ідеалу. Ця позиція чітко відображена у поезії Михайла Ореста, який фігурував на еміграції як продовжувач певних символістичних і неокласичних традицій. Причина цього ясна: всі ці письменники виростили в атмосфері російської поезії з її підкресленим двомовним характером та їх жанровим поділом. Уявлення про «мовну спілку», за Якобсоном і Трубецьким, передусім з огляду на фонологічну структуру географічно близьких мов, охоплює також структуру літературних мов, але тут йдеться більше про культурну і географічну близькість. Перед могутнім політичним перетворенням української літературної мови тенденція «двомовної структури» була панівною лише в деяких школах або в окремих письменників. Ніщо не вказувало на те, що це явище пошириться на всю літературну мову. Щойно централізований і надмірний апарат з центром поза межами України міг допомогти, щоб перемогла ця структура.

В порівнянні з іншими слов'янськими мовами розвиток сучасної української мови має багато паралелей з історією сербо-

хорватської літературної мови. Подібно як в Галичині по відношенню до Великої України, Хорватія дотримувалася більше історичних традицій, ніж Сербія. Галичина належала, подібно як Хорватія, до Австро-Угорської монархії, а таким чином до іншої культурної сфери, ніж Сербія: а також релігія була інша. Як і Галичина, так і Хорватія виявляла волю до єдності літературної мови, якщо й не в такому масштабі, що ми покажемо нижче. Подібно до Галичини вона зберегла етимологічний правопис, у той час коли Сербія прийняла рішуче фонетичну орфографію. Врешті був і тут — а це найважливіше — центральний пункт дискусії з сербами питання про одно- або багатодіалектну літературну мову. Вук Караджіч підкреслив у першому пункті свого Віденського договору з хорватами, що обі сторони признали недоцільність ствердження зі суміші діалектів створити нової мови, якої народ не знає. Краще вибрати з народних діалектів один, щоб підняти його до рангу літературної мови.

На відміну від українського розвитку, хорвати хотіли зберегти при принципіальній єдності літературної мови як їх варіант двоєдної літературної мови. Галичина ніколи не бажала створювати свою відокремлену літературну мову (як це бездоказово твердили Плющ і Білодід). Навпаки, питання зводилось до того, скільки і які слова повинні увійти до спільної літературної мови. Але це нас тут не цікавить. Важливіше підкреслити те, що принцип — назвімо це — відокремленої дводіалектності, на якому базується зокрема хорватський варіант сербохорватської літературної мови, актуальний і в наш час. На базі літературної мови цього типу розвинулась багата література.

Порівняння з Хорватією цікаве ще тим, що воно показує, як розвинулась б українська літературна мова при нормальних політичних відносинах, без великого мовно-політичного експерименту тридцятих років.

Є ще інша дво- або багатодіалектна слов'янська мова. Правда, вони досягнули такого стану, не усунувши історичних традицій. Словенська літературна мова, яка багато дечого увібрала від Горенських діалектів з околиці Любляни, є все-таки дводіалектною, тому що вона не відкинула традиції літературної мови XVI століття, яка розвинулась на базі Доленських діалектів¹. Полідіалектний характер польської мови зводиться до того, що

¹ Tomšič F. Razvoj slovenskega knjižnega jezika. // Zgodovina slovenskega slovstva. L. Legija, Ljubljana. 1956. — S. 18, 27, а також: R. Auty, Některé problémy vývoje slovanských spisovných jazyků. // Slavica, 1958. — C. XXVII. — S. 165.

культурно-політичні центри Польщі переходили з Гнезна до Кракова і з Кракова до Варшави¹. До питання про межі національних мов Гергард пише: «Мова і сила (держава), не мова і дух визначають межі, в яких живе і діє наріччя. До політичної сфери мов приростає її культурна. Тут не допомагає ні педантерія, ні сентиментальність»². Інакше кажучи, ці думки можна віднести до взаємодії діалектів і мов при утворюванні літературних мов. Сила оголосила українське слово поза законом у підросійській Україні. Таким чином були відкриті дороги для галицького впливу на українську літературну мову. І тільки насильство розбило у тридцятих роках нашого століття стару структуру української літературної мови. Але це була робота духа, якщо Галичина свідомо відмовилась утворити власну літературну мову, хоч це навряд відповідало спрямованості віденських властей. Вони скоріше настоювали на єдності літературної мови в політично відокремлених українських землях. Нібито даремний опір проти сталінського «мовного експерименту» був також справою духа. Сьогодні не можна відповісти на питання, чи вплив Галичини на українську літературну мову припинився назавжди, чи тільки тимчасово, бо ніхто посторонній не знає, чи цей дух виживе в умовах пострадянської України.

Таким чином, можна гадати, що історична ситуація може скластися так, що українська літературна мова знову відкриється для галицьких елементів. Чи означає це, що варт тепер впроваджувати щедрою рукою незнані їй досі галицизми? Такий висновок був би цілковито хибним і непродуманим. Навпаки, тут потрібна крайня обережність, бо все це робилося б поза народним ґрунтом, а отже, означало б відрив «закордонної» української літературної мови від питомої, відрив мови національної інтелігенції (поскільки вона скупчена переважно в еміграції) від мови народу на Великій Україні, сіяло б відрубність між окремими групами українців. Позичення доцільні й органічні тоді, коли спираються на міцний ґрунт під ногами, коли вони випливають з загальнонаціональної потреби. В умовах еміграції основне завдання щодо літературної мови — її максимальна консервація. Це не означає заборони всяких змін,

¹ *Urbańczyk S. Ogólne warunki powstawania słowiańskich języków narodowych i literackich we wczesnym średniowieczu // Z polskich studiów slawistycznych. — Warszawa, 1958. — S. 16.*

² *Gerhaut D. Zur Problematik der künstlichen Weltsprachen Studium Generale, 4. 1951. — S. 203.*

всяких мовних дискусій і всякої критики мови. «Зовсім полишити критику язика значило б тільки, що обречи язик на смерть. Всякий поступ в язичі був би неможливий»¹. Але це означає максимальну обережність при запровадженні або навіть пропонуванні змін у літературній мові, при всякій мовній дискусії тощо. Тільки тоді, коли розвиток української літературної мови буде йти органічно, коли історичні обставини сприятимуть йому, «коли всіх українських людей буде притягати одна спільна столиця маєстатичністю і силою державної української влади, і коли вони будуть туди привозити свої провінціяльні культурні окремішності, плекані в поодиноких краях, а звідтам вивозити знайомість українських людей інших провінціяльних культур — може наступити взаємне пізнання українців, без якого всі "соборності" будуть лише порожнім звуком»², і не тільки єдина, а й одноманітна літературна мова запанує у всій Україні, розвинувшись на основі всіх головних українських діалектів, але насамперед на основі схрещення двох вирішальних: центрального подніпровського — як бази і галицького — як того цементу, що проходить поміж усіма брилами бази, скріплюючи їх і роблячи споруду міцною, відпорною, витривалою — нероздрібною.

Львів 03.03.1943 — Німеччина 12.11.1944

¹ *Верхратський І.* Невіднішня заморока // *Руслан*, 1913. — Ч. 65.

² *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. — С. 422.

ДОДАТОК

ЧЕРНІГІВЩИНА В ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

До постави питання

Мова літератури в Гетьманщині XVII—XVIII ст., поскільки вона спиралася на усну мову, відбивала насамперед українські північно-східні говірки. Причини цього ясні з першого погляду: культурні центри Гетьманщини — Батурич, Глухів, Новгород-Сіверський, Стародуб, ба й Київ лежали на терені цих говірок. Зрештою й суто кількісно ці говірки були мовою більшості населення. У дальшому я зватиму ці говірки чернігівськими, бо їхнє ядро лежало на терені сучасної Чернігівщини, але не слід спускати з ока, що тоді не різнилися істотно від суто чернігівських говірок і говірки сучасної північної Полтавщини, які тепер мають перехідний характер на північній основі. Отже, з десятих полків, на які була поділена Гетьманщина, п'ять можна вважати за суцільно північноукраїнські з говіркового погляду (Стародуб, Глухів, Чернігів, Ніжен, Прилука), чотири за переважно північноукраїнські (Дубні, Переяслав¹, Гадяч, Миргород), і тільки один говорив лише мовою південно-східного типу (Полтавський).

Ця чернігівська традиція української літературної мови не згасла одночасно з ліквідацією Гетьманщини, а плекалася або давалася взнаки протягом усього XVIII, а почасти й на початку XIX ст. Характеристична деталь, що свідчить про збереження

¹ Про північну основу переяславських говірок, що відчувається ще й тепер, див. *О. Д(орошкевич)*. Сторінка для характеристики говірки с. Ходьок Переяславського пов. на Полтавщині. Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. — Київ, 1915; *В. Брахнов*. Фонетичні риси говірок Переяслав-Хмельницького району на Київщині. «Полтавсько-київський діалект — основа української національної мови». Збірник статей. АН УРСР. — Київ, 1954. Щодо лубенських говірок — у тому ж збірнику: *І. Варченко*. Рефлексія давнього в лубенських говірках (зокрема с. 67).

цієї традиції, є та, що в історичних творах кінця XVIII – початку XIX ст. козацький гетьман Самійло Кішка систематично виступає в північноукраїнській фонетичній формі – *Кушка*, – так, приміром, у «Краткое описание Малороссии»¹, у «Краткое описание о козацько-малороссийском народе» П. Симонівського², у «Летописное повествование о Малой России и ее народе и козаках вообще» А. Рігельмана³ і, нарешті, в «Истории Русов»⁴.

Становище це яскраво відбилосся у виданому 1786 р. описі Чернігівського намісництва О. Шафонського. Шафонський ділить українські говірки на три групи. Перша група, що її він зве північно-західною смугою (між Десною, Іпуттю, Сожем і Дніпром), не викликає в нього спеціальної оцінки, він тільки відзначає її близькість до білоруських говірок. З приводу того, що я називаю тут чернігівськими говірками, Шафонський пише: «Другая североюжная или средняя полоса, от севера к югу лежащая, заключает в себе жителей, которые между реками Десною, Сеймом, Сулою по город Лубны, от Лубен вправо опять к реке Десне и Днепру по город Киев обитают, как-то уезды: часть Глуховского, Кролевецкого, Коропский, Конотопский, южную часть уезда Сосницкого, уезд Березинского, уезд Борзенский, Нежинский, Прилуцкий, по правой стороне реки Сулы лежащие селения уезда Лохвицкого, Глинского и Роменского, уезд Остерский, Киевский, часть Козелецкого, Пирятинский и часть Лубенского. В сей полосе *самый чистый* малороссийский язык употребляется, который лиговского очень мягкого, ни *степного грубого* и *тяжелого выговора* не имеет». Те, що лежить далі на південь, зневажливо схарактеризоване такими словами: «Во всей сей полосе наречие употребляется твердое и грубое и от обеих первых отменное, например: в Полесье говорят: *конь, нож, вол*, в Глухове и Нежине – *кунь, нуж, вул*, а за Лубнами – *кишь, ниж, виш*»⁵.

¹ Видане при «Летопись Самовидця». Киевская временная комиссия для сбора древних актов. – Київ, 1878. Див. за покажчиком.

² Чтения Общества любителей истории и древностей российских при Московском университете, 1847. – С. 4.

³ Чтения..., 1847, Ч. I. – С. 35–37; Ч. П. – С. 169.

⁴ У виданні О. Бодяньського – История Русов или Малой России. Сочинение Георгия Конисского. – Москва, 1846 (Відбитка з Чтения...). – С. 45. Кушка тут названий Дам'яном.

⁵ Чернігівського наместничества топографическое описание... сочиненное... Афанасием Шафонским. Цитую з видання М. Судієнка. – Київ, 1851. – С. 24–25. Підкреслення мої.

Не треба спеціально доводити, що ані поняття чистоти мови, ані поняття «грубости» не мають об'єктивних підстав у цих і подібних судженнях, а тільки відбивають соціальну оцінку мовців. Літературна мова не тому літературна, що вона чистіша й «ніжніша», а тому здається витонченішою й чистішою, що вона літературна. Свідчення Шафонського — свідчення про вищість тих говірок, які він звик частіше бачити й чути у літературному оформленні.

Становище починає змінюватися на межі XVIII і XIX ст. У своїй книжці «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях», ч. I, виданій 1798 р. в Петербурзі, Яків Мих. Маркевич вважає за «грубі» вже на південь від чернігівських положені говірки — назвімо їх тут і далі умовно полтавськими, — а ті, що лежать на північ від чернігівських, себто в термінології Шафонського литовські або поліські: що ж до чернігівських і полтавських говірок, то вони для нього вже стоять на одному рівні. Він пише, що північні мешканці «употребляют грубейшую пищу... Такова участь и наречия их, которое щекочет ухо малороссиянина степной и средней полосы»¹. Якщо для Шафонського північні говірки були нейтральні, чернігівські — забарвлені позитивно, а полтавські — негативно, то для Маркевича негативного забарвлення набрали північні говірки, а чернігівські й полтавські розцінюються однаково. Бачимо переоцінку цінностей, але пріоритету полтавських говірок ще нема.

Цей пріоритет стверджує «Грамматика малороссийского наречия» О. Павловського, що її рукопис був викінчений на 1805 рік. Для Павловського зразкові ті говірки, де *о* чергується з *і*, себто полтавські (південно-західних він не знав), тоді як «ближайшие к Литве и грубейшие малороссияне выговаривают оное так, как у или ю, мешая будто с *ј*»². Хоч найближчою для Павловського особисто була саме мова чернігівського типу з чергуванням *о* з *у* або з *и*, як він це часом ненавмисне прозраджує, особливо в тих словах, етимологія яких йому була неясна (*гальбу* 32, *магайбу* 44, *пробу* 53; *дзвин* 2, *паньв* Ген. рl. 6, 91, *одырвецьця* 85, *потым* 90, *одбрыв* 93, *у одный свытыні* 36 та ін.), але він орієнтується на вимову з *і* й запроваджує її скрізь, де тільки міг того допильнувати. Називаючи північні говірки київським наріччям, він прямо констатує переорієнта-

¹ Цитую за: Лазаревський А. Прежние изыскатели малорусской старины // Киевская старина, 47, 1894. — С. 370.

² Павловский А. Грамматика малороссийского наречия... — СПб, 1818. — С. 4.

цію літературної мови на південні говірки: «Однако же я не спорю и в том, что *ныне* (виділив я. — Ю. Ш.) полтавское наречие киевскому предпочитается, и не без причины»¹.

Так переорієнтація української літературної мови з чернігівської основи на полтавську припадає приблизно на час 1786 — 1805 рр. Причин її, мабуть, треба шукати в піднесенні Полтави й пізніше Харкова як культурних центрів при одночасному занепаді старих центрів на Чернігівщині. Тут знаходять свій початок ті факти, що стали за основу загальнопоширеної тези про полтавську (і київську) основу нової української літературної мови, себто мови від часів Котляревського.

Часто повторювані формули легко втрачають свій зміст і стають порожнім загальником, відірваним від фактів. Якщо під говірковою основою літературної мови розуміти певну суму найтипівіших фонетичних, морфологічних і словникових прикмет, то твердження про південно-східну говіркову основу української літературної мови слушне. Але коли приймається, що літературна мова в усьому тому, що робить її системою, збігається з системою говірки, то це — принаймні у випадку української мови, ані трохи не відповідає дійсності. Українська літературна мова як система збудована на різноговірковій синтезі. Кількісно, мабуть, серед цеглин цієї будови переважають полтавсько-київські, хоч і цього не можна твердити категорично, бо ніхто такої статистики не зробив, якщо взагалі її зробити можливо. Але вирішує тут не кількість.

Деінде я показав участь в українській літературній мові південно-західних елементів і важливість цієї участі, як і шляхи їх проникання до літературної мови². Та переважна маса цих елементів продирається до літературної мови після 60-х років ХІХ ст. Чи означає це, що перед цим українська літературна мова, — орієнтовно беручи в межах 1798 — 1863 рр., — була чистою південно-східною мовою? Досить простого погляду на факти, щоб піддати сумнівові подібні твердження. Найвиразніше це видно в морфології дієслова, де факти ясні навіть для спостерігача, не озброєного лінгвістично. Південно-східні говірки зліквідували чергування приголосних у першій особі

¹ Павловский А. Прибавление к грамматике малороссийского наречия или ответ на рецензию, сделанную (sic!) на оную грамматику. — СПб, 1822. — С. 15 — 16.

² Шерех Юрій. Галичина в формуванні нової української літературної мови. — Мюнхен, 1949 (Циклостиль).

однини дієслів II дієвідміни (*ходю, молотю, возю, носю*), втратили закінчення *-ть* у третій особі однини тих-таки дієслів не під наголосом (*він хоче, носе*). Були спроби впровадити ці форми в літературну мову (Лисавець Тобілевич, Слобожанин Олесь, південнокіяннин Кримський та ін.), але вони не прищепилися. Звичайно кажуть, що тут на перешкоді стала книжна традиція. Але яка книжна традиція? Найдавніша книжна традиція була церковнослов'янська, та вона дала б форми типу *ходжу, м(оло)щу...* Книжна традиція, про яку тут мова, — це традиція літературної мови, спертої на чернігівські говірки.

Чи вона проявилася тільки в морфології дієслова? Це було б щонайменше дивно.

Ігнорування чернігівської традиції в розвитку нової літературної мови базується не на дослідженні матеріалу, а радше на деяких теоретичних постулятах. З одного боку, воно випливає з народницького заперечення української літератури перед Котляревським як штучної, схоластичної, протинародної. Котляревський у цій оцінці виступає піонером нового підходу, нової орієнтації — на селянина й його мову, він починає літературну мову заново, на мало не порожньому місці. Усе фальшиве в цій народницькій концепції. Жадна літературна мова не буває народною. Котляревський відтворював радше мову бурсаків-семінаристів і дрібних панів, ніж селян. І нарешті, він був більше продовжувач попередньої традиції, ніж новатор, тим менше — революціонер. Переємність між мовою літератури XVIII і XIX ст. далеко більша, ніж це припускається.

По-друге, знову ж таки в народницькому дусі, літературну мову ототожнили з літературою, а літературу з біографією письменників. Полтавського походження Котляревського й київського походження Шевченка вистачило для тези про киево-полтавську основу літературної мови. Тим часом полтавець Котляревський зовсім не конче мав писати достеменно полтавською говіркою, і звенигородчанин Шевченко міг дуже далеко відходити від рідної говірки. Літературна мова — штучний витвір високорозвиненого суспільства, а не відтворення почутого «з уст народу».

У цій статті можна тільки поставити питання. Але, здається, навіть того малого матеріалу, що може бути тут поданий, вистачає для того, щоб висунути такі дві тези:

1. Чернігівська традиція була обмежена, але не припинена в українській літературній мові XIX сторіччя. Протягом усього

XIX ст. Чернігівщина істотно впливала на літературну мову, і цей вплив існує й тепер.

2. Для першої половини XIX сторіччя (орієнтовно 1798 – 1863) змагання чернігівських елементів з полтавськими й південнокиївськими було визначальним для формування української літературної мови, як для часу від 1863 р. визначальним було змагання південно-західних елементів (галицьких) із східними (південнокиївськими, полтавськими й чернігівськими)¹.

На доказ цих тез наведу деякі факти з мови Павловського, Котляревського й Шевченка.

Павловський у своїй Граматиці, як уже сказано, свідомо орієнтується на полтавський тип мови. Та об'єктивно велику данину він сплачує чернігівському типові. Причин цього було дві. По-перше, Павловський, як я намагаюся довести в іншому місці², біографічно був зв'язаний з околицями Глухова або Путивля, себто з типовими чернігівськими говірками. По-друге, Павловський був зв'язаний з літературою свого часу. Він сам перелічує її головні твори: «Напечатанная и публикою с удовольствием принятая и перелыціованая *Виргилієва Енеида*; *Діалоги рождественській и воскресенській*; *Вірша, говоренная Запорозькому Гетьману на Великдень*; *Замысл на попа, и еще некоторые*»³.

Згадані діалоги – це, мабуть, інтермедії з «Комическое дѣйствие на рождество Христово» Митрофана Довгалевського і з «Воскресение мертвих» Георгія Кониського. Вони рясніють такими північноукраїнськими формами, як *пархум*, *остронуг*, *тулко*; *рабоц*, *курат* (рябої, курять), *га* (та) тощо⁴. Вірша на Великдень своєю мовою не така витримано чернігівська, але і вона має в своїй мові сильне північне забарвлення:

а. Спорадично у з о в первісно закритому складі: *пробу*;

¹ Нагадую, що межу між «полтавськими» й «чернігівськими» говірками я проводжу туг так, що північну частину Полтавщини (приблизно до межі південно-східних і перехідних говірок на малі Ганцова – див. ЗІФВ ВУАН 4. – Київ, 1924) розглядаю як частину чернігівських говірок.

² G. Y. Schevelov. «Die Grammatik der kleinrussischen Mundart» von Pavlovskij und ihr Autor. Zeitschrift für slavische Philologie, XXVII, 1, 1958.

³ Павловський О. – С. 111. Правопис українських слів зберігаю, за винятком кінцевих *ь*, правопис російського тексту Павловського модернізую.

⁴ Беру приклади на вибірку з О. Білецький. Хрестоматія давньої української літератури. – Київ, 1949. – С. 340, 350.

- б. Спорадично зберігається без змін *о* в закритому ненаголошеному складі: *дождав, пог ноги, карность, погбит, подрягу*;
 в. Спорадично стверділе *р*: *цара* (род. відм.);
 г. Дав. відм. одн. іменників чол. роду на *-у*: *Агаму*;
 ґ. Наз. мн. прикметників на *-и*: *ворота огперти*;
 д. Часті нестягнені прикметники: *злих духи, власныи мухи, тое, злих раны*;
 е. Дієслова II дієвідміни зберігають у третій особі одн. закінчення *-ить* не під наголосом: *крутить, мислить*¹.

Яскраво північний характер мови «Замысла на попа» І. Некрашевича, священика с. Вишеньки Остерського повіту, з його *вюн, тюлки, титарує* (тверде *р!*), *править* (3-тя особа одн. з закінченням *-ить*)² — річ загальновідома і не потребує доказів.

Отже, й усяка літературна традиція, на яку спирався Павловський, — до «Енеїди» я ще повернуся, — була чернігівська. Біографічні обставини й культурна традиція спільно схилили Павловського всупереч його принциповій настанові на північний характер його мови. Що ж дивного, що знаходимо силу північних елементів і в його фонетиці, і в морфології, і в словнику. У фонетиці, крім уже згаданого спорадичного *у*, *и* з *о*, відзначаю:

а. *о* зберігається в закритих складах не під наголосом: *го-нець* (32), *ло́скот* (43), *мановце́м* (44), *ху́тор* (63) та ін.;

б. Спорадично проявляється акання: *позяхаю* (52), *казявка* (70), *ракіта* (72);

в. *и* переходить в *і* по *к*, *г*: *кії, кітиця* (39), *сокіра* (59), *горогімы* (89) та ін.³;

г. *р* стверділо: *вечераю* (28), *чвыра* (103) та ін.;

ґ. *й* по *и* має тенденцію відпадати: *шуты глечычок* (85), *прыгеш* (89) та ін.;

д. Іменники типу *зілля* мають довгі приголосні плюс *е* (Павловський позначає його *ѣ*): *насіньнѣ* (7), *весільнѣ* (28) та ін.;

е. *ґ* чергується з *ж* в дієсловах II дієвідміни: *паскужу* (50), *шкожу* (66) та ін.

У морфології Павловський знає:

¹ О. Білецький. Хрестоматія давньої української літератури. — Київ, 1949. — С. 368—370.

² Кістяківська Н. Твори Івана Некрашевича. — Київ, 1929. — С. 20.

³ Пор. в околицях Яготина й на Роменщині. — П. Бузук. Діалектологічний нарис Полтавщини // Український діалектологічний збірник 2. — Київ, 1929. — С. 173, 194.

а. Дав. одн. іменників чол. роду на *-у*: *пану* (6), *козаку* (98) та ін. Форма на *-ові, -еві*, за його словами, «редко употребляется в именах вещей одушевленных... а то и того реже в неодушевленных» (6), хоч, відповідно до його високої оцінки південних говірок, ця форма означає, на його думку, «умягчение грубости наречия»;

б. Нестягнені прикметники: *гарная — гарнеѣ — гарныи* (10);

в. Наз. відм. мн. прикметників на *-и*: *густы терны* (90);

г. Займенник *сей* має в непрямих відмінках *і: сіх, сім, сіми* (в літературній мові ці форми відбилися в формі сполучника *буцім із будь + сім!*);

г. У 3-й особі одн. дієслів II дієвідміни закінчення *-ить* не під наголосом: *крутыть, мутыть* (96) і тільки так.

Нарешті словник Павловського — типово чернігівський, але розмір цієї статті не дає змоги подати докладну аналізу лексики, і я змушений відіслати читача до вже згадуваної моєї статті про Граматику Павловського.

Якщо мова Павловського в намірі — полтавська, а в суті переважно чернігівська, то в Котляревського знаходимо вже перевагу полтавських елементів. Чернігівські елементи в нього не зумовлені біографічно, а завдячені тільки літературній традиції.

Проте вони раз у раз виступають як варіанти полтавських форм. Н. Янко-Триницька висловила думку, що «варіабельність усіх елементів мови, що так різноманітно виявляється в мові Котляревського, є неминуча на перших етапах розвитку всякої літературної мови»¹. Та напевне кількість варіантів була б куди менша в Котляревського, якби він просто фіксував одну — полтавську — говірку і не мав би віддавати данини літературній традиції. А так знаходимо в нього поруч *сирівець*, з південним оформленням, і *яловець*, з північним (I, 28), *од* і дуже рідко *від*, *зомну* (II, 27), *локоть* (II, 28), але *мізок* (IV, 3); *замуж* (III, 50); дав. одн. «Він Даресові задасть» (II, 34), але «Дай моєму Даресу сили» (II, 32); наз. відм. мн. прикметників на *-и*: «Ви... *ради* мордувать людей» (VI, 94); часто вживані нестягнені прикметники²; чергування приголосних у 1-й особі одн. дієслів II дієвідміни: «Я бебехів вам *нагсажу*» (II, 21) тощо. Щоправда, вагання в цих категоріях можна знайти і в самих (центрально-) полтавських говірках, де вони завдячені впливові

¹ Янко-Триницька Н. Паралелізми в мові І. Котляревського // Мовознавство, 1936. — № 10. — С. 79.

² Пор. приклади там же. — С. 61, 63, 65.

північноукраїнських говірок, але кількість варіантів у мові Котляревського тяжко пояснити самим посиланням на варіантність полтавських говірок.

Самі варіанти різних списків і видань «Енеїди», зібрані Марковським¹, показують характеристичні вагання між північними і південними — чернігівськими й полтавськими — формами. Наприклад, на одній лише навмання взятій сторінці (155) знаходимо варіанти *пѣзна — позна* (рефлексія *o* в закритих наголошених складах), *гиряви — гирявы* (закінчення наз. відм. мн. прикметників), *га — та, прійшли — пришли* (втрата *й* по *и*), *утыхомырся — утихомирься* (ствердіння *р* чи брак його). Численні збіги лексики Котляревського зі словником Павловського, спертим на чернігівські говірки, я наводжу в своїй уже згадуваній статті про Граматику Павловського.

Отже, мова Котляревського при своїй виразній полтавській основі ввібрала в себе з літературної традиції чимало чернігівських елементів. Було б цікаво й важливо простежити їх докладніше в Котляревського й котляревців, як і в ранніх романтиків, але рамки цієї статті обмежують мене до самої постави питання.

Творчість Шевченка не принесла українській літературній мові звільнення від північноукраїнських елементів, хоч у нього вже годі шукати таких виразно північних проявів, як перехід *o* в *u* тощо, навіть у рештках. Увагу на північноукраїнські елементи в мові Шевченка звернено вже давно, поскільки йдеться про фонетику й морфологію. Синявський, що вивчав цю сторону мови Шевченка за його рукописами — конечна передумова для студій мови Шевченка, — перелічує типові властивості поетової фонетики й морфології. З них деякі характеризують північні говірки, головне в їх смузі, перехідній до південних говірок. Назву тут ці риси, спрямовуючи за більшим числом прикладів до Синявського:

1. *o*, *e* в закритих складах часто не переходять в *i* не під наголосом, — починаючи від форми *ясен* у перших рядках «Причинної», пор., також *регот, осень, окром*² тощо. Важко

¹ Марковський М. Найдавніший список «Енеїди» І. Котляревського й деякі думки про генезу цього твору. — Київ, 1927. — С. 110 і далі.

² Синявський О. Елементи Шевченкової мови, їх походження й значення // Культура українського слова, Збірник І. — Київ, 1930. — С. 13, 14; М. Сулима. Рідко вживані прикметники в Шевченковій мові // Науковий збірник 1927. — Ч. XXVI. — С. 155.

сказати, якою мірою можна вбачати в цьому данину літературній традиції. Можливо, що має рацію Синявський, коментуючи це явище так: «Вплив північноукраїнських говорів у цім саме був досить помітний у тому говорі, що до нього належав Шевченко»¹. Безпосередній вплив говірки міг пробитися також у

2. Спорадичне ствердіння *р*: *ликарувати*, гіперичне *крюки*, вагання між *байструк* і *байструк*².

Але в дальших випадках годі думати про вплив Шевченкової говірки, якщо навіть припустити слабкі північні впливи на неї:

3. Перед початковим *о*- не буває типового для південнокиївських говірок протетичного *г*: *оріхи*, *виострю*³;

4. Ненаголошені *о*, *у*, за рідкими винятками, не плутаються⁴;

5. В іменниках типу *зілля* поруч нормального *-а* є випадки з *-е* після подовжених приголосних: *весілле*, *возліссе*, *камінне*⁵;

6. У дієсловах II дієвідміни в першій особі одн. *г* переходить у *ж*: *чужу*, *блужу*, *посажу*;

7. Присвійні прикметники в наз. мн. мають закінчення *-и*: *царевы князи*; спорадично також інші прикметники: *мы жонаты*, *булы б багаты*⁶;

8. Часті нестягнені прикметники. За підрахунком Синявського, 833 нестягнені форми на 1892 стягнені⁷. Варт додати до цього, що дуже часто нестягнені прикметники виступають без стилізаційної функції, не архаїзуючи й не фолкльоризуючи мови, як, напр., у «Наймичці»: «*Болящая Щодень, щогодина, Ледве чути, питається*»;

9. Дієслова II дієвідміни в 3-й особі одн. зберігають не під наголосом закінчення *-ить*: *побачить*, *голосить*⁸.

10. Дієприкметники закінчуються на *-ений*, не лише на *-аний* (роблений)⁹.

¹ Синявський О. Дещо про Шевченкову мову // Україна, 1925. — Ч. 1—2. — С. 110.

² Синявський О. Елементи... — С. 16—17.

³ Там же. — С. 19.

⁴ Синявський О. Дещо... — С. 106.

⁵ Синявський О. Елементи... — С. 15—16.

⁶ Синявський О. Дещо... — С. 107; Елементи... — С. 23.

⁷ Синявський О. Елементи... — С. 20.

⁸ Синявський О. Дещо... — С. 103.

⁹ Там же. — С. 103.

Синявський хоче розглядати всі ці факти як вияв говірки Шевченка. На його думку, «діалектна батьківщина Шевченкова займала місце хоч і не на території північно-українського наріччя, але все ж доволі близьке до перехідних на північній основі говірок»¹. «Українську мову йому "дала" рідна його Звенигородщина... коли ще лексично він збагачував її з інших джерел, то така річ, як морфологічна структура, а особливо звукова система цілком завдячують Звенигородщині», — вважає Синявський².

Пристати на це важко. Північні говірки не сягають так далеко. Що перехідні говірки «доволі близькі», не пояснює появи північних елементів у говірці поетового рідного села. Синявський припускає, що в Шевченка не було активного зацікавлення мовою. Щоб довести це, він посилається на хаотичний правопис Шевченкових рукописів. Але неувважність до письма не означає неувважності до мови. Шевченко не був байдужим до питань мови. У листі до Корсуна з січня 1842 р. він писав: «Тільки дрюкуйте своєю граматыкою, бо вона мені дуже полюбилась»³. Збірки лексично-фразеологічних матеріалів були в сфері його інтересів. Його високу оцінку «Записок о Южной Руси» П. Куліша⁴ можна віднести до всіх трьох складників збірки — фолкльорних, літературних і мовно-фразеологічних матеріалів.

Далеко природніше буде вбачати в північноукраїнських елементах мови поета, число яких, до речі, до часу заслання Шевченка не меншає, а радше більшає, вплив на нього, з одного боку, безпосередньо літературної традиції, а з другого і головне, — вплив його друзів і знайомих з поміщицько-письменницьких кіл. Це був період, коли поет обертався переважно серед цих кіл, і попри часткові відштовхування від них, йому було нелегко уникнути їхнього впливу. Цілком природно, що до певної міри Шевченко в манерах і в мові пристосовувався до цього свого нового оточення.

У літературу Шевченка впроваджував чернігівець Гребінка (з Пирятинського повіту Полтавської губ.). Ще в Петербурзі до Шевченкового найближчого оточення належали пирятинець

¹ Синявський О. Дещо... — С. 109.

² Там же. — С. 102.

³ Шевченко Т. Повне видання творів, т. XI. За ред. Павла Зайцева. — Варшава-Львів, 1935. — С. 19.

⁴ Там же. — С. 156.

В. Григорович і Г. Тарновський з Борзенщини. Оточення мочеморда мало за осередок маєток Віктора Закревського Березові Рудки на Пирятинщині, роман Шевченка з В. Репніною відбувався там-таки (Яготин). Ми знаходимо Шевченка раз у раз то в Тарновського в Качанівці (Борзенщина), то в Лизогуба в Седневі (Чернігівського пов.), у Волховських у Мосівці (Пирятинщина), у Бальменів у Линовицях (Пирятинщина), у Афанасьева-Чужбинського в Ісківцях (Лубенщина), у Галаганів у Сокиринцях (Прилуччина), у О. Бодянського в Густинському монастирі (Прилуччина). Серед знайомих Шевченка ми зустрічаємо Віктора Забілу (Кукуріковщина, Борзенського пов.), Солонин, Селецьких, Капністів, Бурковських, Лукашевича — і всі вони зв'язані з тією ж територією і, безперечно, коли говорили по-українськи, вживали говірки чернігівського типу. Мемуарист засвідчує, що багато пань з цього оточення читали Шевченкові його поезії, і «він особливо хвалив чистоту полтавської говірки», — у суті речей це була чернігівська говірка в її південній частині. У Москві Шевченко теж зустрічас насамперед представників північних говірок — О. Бодянського й М. Щепкина. Київський період приносить близьке знайомство з вороніжцем Костомаровим і надто з такими виразними чернігівцями, як П. Куліш і В. Білозерський з сестрою. Серед кирило-методіївців можна згадати ще пирятинця Андрузького¹.

Розуміється, були серед українських друзів Шевченка й люди з інших теренів, але кількісна і якісна перевага чернігівців не підлягає сумнівові. У цьому слід, перше ніж деінде, шукати причини того, що елементи північноукраїнської традиції української літературної мови не були перекреслені в поетичній мові Шевченка, хоча роля їх була, звісно, другорядна. Є й прямі вказівки, що «чернігівці» правили деякі твори Шевченка, напр., О. Бодянський — «Гамалію», П. Куліш — «Наймичку» та ін.² Майже релігійна шана Кулішева до української мови («Україн-

¹ Відомості про знайомих Шевченка в 40-ві роки беру з книжок: *О. Кониський. Життя українського поета Т. Г. Шевченка.* — Одеса, 1898. — С. 129–235; *М. Шагинін. Тарас Шевченко.* — Москва, 1946. — С. 140–171; *П. Зайцев. Життя Тараса Шевченка.* — Мюнхен, 1955. — С. 48–147. Відомості про походження кирило-методіївців ласкаво подав мені Музей-Архів УВАН у Нью-Йорку.

² У листі до Бодянського з 13.5.1844 р. Шевченко пише: «"Гамалія" не поправлений, як ми з Вами тоді поправляли, бо без мене надрукований полукапапом». — *Твори*, т. XI. — С. 30. Про «Наймичку» див. там же. — С. 187 (Лист до Куліша з 5.12.1857).

на и український язык сделались теперь моею истинною святынею»)¹ мала логічним наслідком вимогливість до мови літературних творів, що виходили з-під пера кирило-методіївців.

Виділити північноукраїнські елементи в словнику Шевченка при теперішньому стані українського мовознавства, коли не порядкуємо ані словниками говірок, ані словниками мови окремих письменників, а зокрема надто мало знаємо з цього погляду про рідну говірку Шевченкову, — річ майже неможлива. Проте, можна висловити припущення, базуючися між іншим на позначках у словнику Грінченка, що північноукраїнський характер мають такі вжиті Шевченком слова, як *заверюха* («Катерина»), *покотьоло* «кружало» (там-таки), *ралець* («Гамалія»), *буцім* «наче» («Сон»), *бадьоритися* (там же), *шматок* «кусень», «кавалок», («Сліпий»), *багно* «болото» («Посланіє»), *цуратися* «зрікатися» («Посланіє»), *вадить* «нудить» (там же), *луда* (там же), *ковтун* («Відьма»), *стужа* (там же), *стрига* (там же). Можливо, що ці слова ведуть нас до чернігівських говірок.

Переважна більшість цих слів уже була використана в літературній традиції до Шевченка. Наприклад, у Павловського знаходимо *заверюха* (95), *покотьоло* (52), *шматок* (66), *багно* (25), *цураюся* (64), *вадить* (28), *ковтун* (40); *буцім*, *ралець* фігурують у Котляревського. Настанова на використання лексики з різних діалектів може бути проілюстрована вже з «Катерини», де протягом однієї сторінки читаємо: «Реве, стогне *хуртовина*» — «Утомилась *заверюха*» — «Еге, бачу, яка *фура!*»

У другій половині XIX ст. чернігівські елементи в мові активно підсилював Куліш, вплив якого був тим більший, що він був не тільки сам письменник, а і редактор, і організатор літератури, до того ж винятково темпераментний і рухливий. Йому разом з Оп. Марковичем завдячує, мабуть, чернігівські елементи своєї мови Марко Вовчок. Пізніше таку ж роль відіграв Грінченко. Поза цим його вплив виявився в упорядкуванні ним найавторитетнішого словника української мови. Там Грінченко особливо широко використав зібрані ним і іншими на Чернігівщині фолкльорні й діалектні матеріали. Та й поза тим питома вага чернігівських елементів у словнику Грінченка, узятих чи то з фолкльору, чи то з письменників-чернігівців,

¹ Лист до О. Марковича з 14.3.1846, опублікований В. Міяковським у розвідці «Люди сорокових років». — «За сто літ» I. — Київ, 1927. — С. 50. Пор. у цій же публікації дуже цікаві висловлювання на мовні теми в листі Куліша до Костомарова з 27.6.1847 і П. Сердюкова до Куліша (С. 53—54, 70—75, особливо С. 72).

незмірно більша, ніж місце Чернігівщини в загальній території України¹. А визначальний вплив словника Грінченка на дальший розвиток літературної мови — факт безперечний, хоч і не досліджений у деталях.

Так створилася та ситуація, що в XIX — XX ст. північні говірки поволі відступали й відступають перед південно-східними, але вплив північних говірок у їх чернігівському варіанті на літературну мову, хоч і не такий великий, як на початку XIX ст., мав тривалий характер. Він не був такий активний і гвалтовний, як вплив Галичини, тому він не спричиняв таких запальних дискусій. Але своєю сталістю й послідовністю він чимало сприяв синтетичному характерові української літературної мови. Твердження про киево-полтавську основу її (власне, південнокиївську й південнополтавську) і з цього погляду потребує якщо не заперечення, то чималого обмеження, а вся історія літературної мови постає перед очима дослідника далеко складнішим і динамічнішим процесом.

Нью-Йорк, 1955

¹ Погляд О. Шахматова про недостатню репрезентацію північноукраїнських говірок у словнику Грінченка («Мы отметили в словаре, собранном редакцией "Киевской старины"... опущение северно-малорусского лексического материала, лишь случайно проникшего из подвергшихся сплошной выборке этнографических сборников» — А. Шахматов. Отзыв о словаре украинского языка, представленном редакцией журнала «Киевская старина» на соискание премии Н. И. Костомарова, Отчет о присуждении премии Н. И. Костомарова за словарь малорусского наречия 29 декабря 1905 г. — С.-Петербург, 1906. — С. 10, пор. також С. 46) в дійсності стосується до говірок Мєнської, Гродненської, Сєдлецької й Люблинської губернь (5), себто говірок, найдалі висунених на північ, перехідних до білоруських і південнобілоруських. Про справді чернігівські елементи Шахматов писав: «Впрочем, далеко не весь северно-малорусский материал подвергся исключению. Мы находим в словаре ссылки на тексты, записанные в тех частях Черниговской и Вольницкой губерний, также Радомысльского уезда, которые принадлежат к области северно-малорусского наречия» (7—8). З другого боку, як свідчить В. Чапленко (Українська літературна мова, XVII ст. — 1917 р. — Нью-Йорк, 1955. — С. 273), І. Нечуй-Левицький, з властивим йому нахилом перебільшувати, закидав 1905 року й пізніше чернігівську орієнтацію «київській спілці» упорядників мови (С. Єфремов, Б. Грінченко та ін.).

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Пригадую, як наприкінці 80-х, зацікавившись історією функціонування та унормування в Галичині правописної системи української мови, відчула брак ґрунтовного дослідження, яке б характеризувало галицький варіант літературної мови та його роль у становленні загальноукраїнської мовної норми. Тому згодом справжнім відкриттям стало побачене в одній із публікацій посилання на німецькомовну студію Юрія Шевельова «Внесок Галичини у формування української літературної мови». Однак тоді здавалося, що ознайомитись з цією працею, як і з багатьма іншими науковими дослідженнями відомого славіста, в Україні є либонь справою безнадійною...

І ось сьогодні після десятиріч заборон науковий доробок визначного мовознавця поволі, але все ж повертається до українського читача.

А коло мовознавчих зацікавлень Ю. Шевельова доволі широке — від історії української мови, історії мовознавства до фонології, ономастики, соціолінгвістики, стилістики.

Вігтак перша ґрунтовна праця вченого «Грамматика української мови» (ч. 1–2, 1934) двічі перевидувалась. Ю. Шевельов розвинув поняттєві та історіографічні основи української лінгвістики, у своїх дослідженнях синтезував діахронічний та синхронічний підходи до вивчення української мови.

Найповніша бібліографія вченого охоплює 872 назви. Об'єктом його досліджень стала більшість слов'янських мов: старослов'янська, білоруська, польська, російська, словацька, чеська, сербсько-хорватська. Однак саме українська мова була серцевиною славістичних зацікавлень науковця, який вільно володів багатьма мовами і писав українською, англійською, німецькою, французькою, польською, російською.

Юрій Володимирович Шевельов (псевдоніми — Юрій Шерех, Григорій Шевчук) був доктором філософії з 1949 року, дійсним членом УВАН з 1945 року (у 1959–1961 рр. і 1981–1986 рр. — президент УВАН), дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка з 1949 року. А також членом Американського лінгвістичного товариства, Польського інституту мистецтв і наук у США, членом редакційної колегії Енциклопедії українознавства, головним редактором журналу «Сучасність» (1978–1981), з 1992 р. — членом редколегії журналу «Мовознавство» (Київ). З 1991 р. — член НАН України, з 1992 р. — почесний доктор Національного університету «Києво-Могилянська академія». У 2000 році Ю. Шевельов став лауреатом Державної премії України ім. Тараса Шевченка.

Народився Ю. Шевельов 17 грудня 1908 року в м. Харкові.

Тут навчався на літературно-лінгвістичному факультеті Педагогічного інституту професійної освіти, згодом був викладачем української мови в Інституті журналістики (1931–1938). Захистивши кандидатську дисертацію, працював доцентом Українського інституту журналістики (1933–1939) та Харківського університету (1939–1943).

Під час Другої світової війни Ю. Шевельов назавжди залишив рідний Харків. З лютого 1943 р. до липня 1944 р. жив у Львові. Саме тут було написано «Внесок Галичини у формування української літературної мови». У передмові до книги її автор зазначав: «...з переїздом до Львова мовні відмінності стали для мене особливо виразними... тут тема шукала свого дослідника». Це наукове дослідження вченого й нині лишається найповнішою характеристикою галицького варіанта літературної мови та його ролі у становленні єдиного мовного стандарту.

З осені 1944 р. до кінця 1949 р. Ю. Шевельов перебував у Німеччині. Тут він став одним з організаторів об'єднання еміграційних літераторів у німецьких таборах для переміщених, відомого Мистецького руху (МУР).

Однак згодом відновлення роботи Українського вільного університету в Мюнхені дозволило Ю. Шевельову повернутися до викладацької роботи: з 1946 по 1949 р. він — професор слов'янської філології УВУ.

У 1952 р. Ю. Шевельов переїздить до США, де працює на посаді професора кафедри славістики Гарвардського університету. Та через два роки прикрий конфлікт із провідним амери-

канським русистом Романом Якобсоном зумовив перехїг Ю. Шевельова до Колумбїйського університету.

Саме в США, під час університетської праці й після виходу на пенсію (1977), Ю. Шевельов написав свої найважливіші мовознавчі дослідження.

Отож, у 1964 р. англійською мовою виходить друком фундаментальна праця Ю. Шевельова «Історична фонологія праслов'янської мови», в якій викладено історичний розвиток звукової системи праслов'янської мови. Логічним продовженням цієї праці, що стала етапною в загальному розвитку слов'янського порівняльно-історичного мовознавства, було дослідження «Історична фонологія української мови». Англійською мовою ця книга вийшла друком у 1979 р. Не беручи до уваги підготовчих студій, робота над нею тривала півтора десятка років. Ця монументальна монографія огразу посїла особливе місце в галузі слов'янського історичного мовознавства. Опрацювавши величезну кількість писемних пам'яток від доби Київської Русі й до кінця XVIII ст., залучивши матеріал сучасної української мови та її діалектів, автор повно й переконливо показав розвиток звукової системи української мови з доісторичної доби до наших днів. Ця наукова праця дозволила її авторові обґрунтовано спростувати поширену теорію щодо існування «спільної східнослов'янської» мови та довести самостійність й неперервність процесів мовної еволюції на українських землях.

Безперечно, що першим агресатом цього дослідження мав стати український читач. Однак впродовж багатьох років це була лише мрія, яку вдалось успішно зреалізувати харківському видавництву «Акта», котре здійснило у 2002 р. українське видання цього фундаментального дослідження обсягом у 1054 сторінки.

На особливу увагу заслуговує ще одна праця професора Шевельова: «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус». Перше видання її вийшло в Нью-Йорку англійською мовою (у перекладі Оксани Соловей) і опубліковано в нью-йоркському видавництві «Сучасність» у 1987 р. Згодом кілька примірників нелегальним шляхом потрапили і в Україну.

За висловом Р. Корогодського, ця книга «стала скрушною констатацією... справжнього стану і статусу української мови в першій половині ХХ століття». У ній Ю. Шевельов детально характеризує один із суперечливих і доволі трагічних етапів розвитку української мови, висвітлює шляхи унормування її

правопису й термінології, історію лексикографічної теорії і практики, з'ясовує трагізм тієї «безприкладної нормалізації», якої зазнала українська літературна мова у першій половині ХХ ст. Учений доводить, що конфлікт між українською й російською мовами було перенесено «із зовнішньої, позамовної сфери всередину самої мови. Боротьба відбувалась не тільки в людській психіці, а й у самій мові».

У спадщині Ю. Шевельова окреме вагоме місце посідають і студії, присвячені українським мовознавцям. Відтак, нещодавно в Україні здійснено перше перевидання праць відомого вченого з історії українського мовознавства. До книги «Портрети українських мовознавців» (К.: Вуг. гім "КМ Академія", 2002) увійшли нариси про видатних українських мовознавців доби Розстріляного Відродження Всеволода Ганцова і Олену Курило, оглядова стаття, що характеризує діяльність учених тієї доби, а також нарис про Костя Михальчука.

Доволі цікавою за манерою викладу і змістовим наповненням є книга Ю. Шевельова «Олександр Потебня. Мова. Національність. Денаціоналізація» (Нью-Йорк, 1992). У ній автор висвітлює погляди Олександра Потебні на зв'язок рідної мови з національною свідомістю, розкриває негативний вплив двомовності на становлення особистості. До книги увійшли мало відомі публікації та листи О. Потебні.

Упорядкування й видання двох томів праць Василя Сімовича (Оттава, 1981–1984) стало з боку визначного вченого Ю. Шевельова даниною вдячності своєму львівському вчителеві, котрий «поблагословив беззастережно» його у далекому 1943 р. на написання книги «Внесок Галичини у формування української літературної мови», книги, яка й досі залишається надзвичайно вартісним і допоки одиноким дослідженням у цій мовній ділянці.

Олена Гузар,
кандидат філологічних наук

ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ СЛІВ, ЗГАДАНИХ У РОБОТІ

- аби — 73, 115
 авантюра — 97
 авто — 115
 автор — 116
 амністія — 117
 англичанин — 102
 апельсин — 92
 аркуш — 99
 ачей — 91
- бадати — 121
 басчний — 39
 бандероля — 80
 батава — 72
 бачити — 111
 бездолець — 38
 безличниця — 71
 безрога — 72
 безчельний — 71
 біографічний — 116
 бісер — 101
 блищак — 80
 блідий — 111
 блюдечко — 101
 бльокада — 117
 бо — 115
 боліти — 73, 83
 боржій, боршей — 27, 39
 боронити — 114, 115
 ботинки — 92, 101
 брак — 100
 брання — 110
 брести — 112
 брила — 79, 90, 92
 брудний — 99, 100
 брутално — 103
 будяк — 116
 будь ласка — 98
 бумага — 30
 бурхнути — 104
 бусел — 79
 бути — 75, 83, 97
 буяк — 27
 бюрко — 80
 бюро — 117
- в — 113
 вабити — 99
 вагання — 107
 вагатися — 99
 важкий — 94
 ванькир (ванькір) — 72, 79
 вара — 27
 варити — 111
 варовний — 25
 ватра — 90
 ввесь — 82
 ввічливий — 39
 вдолині — 96
 везти — 111
 вергати — 27, 40
 вертати — 82
 весело — 74
 вести — 112
 взрив — 100
 вибух — 100
 вигода — 74, 109
 виграна — 72
 видмо — 26
 визов — 96
 вийстя — 39, 40
 виїмок — 99
 викладач — 109
 виклик — 96
 виконати — 99, 116
 виладновувати — 82
 виміна — 109
 вимова — 109, 110
 вимога — 109
 винарня — 80
 виногради — 72
 випадок — 109
 виразник — 99
 вирив — 99
 виробня — 91
 висідати — 94
 високо — 74
 виспа — 39
 вистава — 109, 110
 виявець — 99
 виявлятися — 81

- вияснити — 103
 від — 83
 відай — 73
 відлеглість — 79
 відмет — 70
 відмовляти — 99, 100
 відносини — 97, 99
 відношення — 92
 відокремлений — 99
 відомий — 32
 відповідь — 74
 відпустка — 110
 відродження — 99
 відсотки — 99
 відстрашувати — 94
 відтак — 81
 відчит — 34
 відчувати — 48, 99
 відштовхувати — 81
 війстя — 72
 вікопомний — 38
 віншувати — 40
 вітати — 40
 вітластий — 27
 віщ — 26
 вказівка — 99
 властивість — 97
 властиво — 81
 влаштувати — 81
 внизу — 95
 вобляги — 107
 воздух — 39
 возити — 111, 132
 волати — 71
 воно — 112
 ворухливість — 99
 вояк — 93
 впадати — 73
 впірнати — 82
 вплив — 64, 97
 врава — 38
 враження — 64, 97
 все — 73, 82
 встоювати — 100
 всупереч — 114
 втирити — 104
 втікач — 109
 вчасний — 94, 95, 96
 вчин — 38
 гайка — 92
 галстук — 92
 галуззя — 80
 гасло — 99
 гей би — 94
 гідність — 99
 глиба — 92
 глядач — 109
 гнеть — 25
 год — 102
 годен — 81
 гордота — 36
 горнишна — 102
 город — 39
 горопашний — 27
 готівка — 99
 громадянин — 103
 границя — 79
 грання — 110
 графин — 101, 106
 гризота — 38
 громадськість — 116
 грубий, грубо — 81, 103
 гувернер — 115
 гречний, гречно, гречність — 39, 72, 97
 гума — 115
 густ — 27
 данина — 99
 дання — 110
 держати — 99, 111
 джума — 71
 дзвінок — 43
 дижурний — 94
 дикар — 103
 дійшов'см — 20
 ділання — 86
 діло (до ділу) — 103
 для — 114
 до — 74, 83, 114
 добавок — 30
 добуток — 38, 99, 100
 довг — 46, 72, 80
 довіз — 108, 109
 догаряти — 71
 догідця — 37
 договір — 109
 дозволяти — 74, 116
 дозорчиня — 72
 долипа — 96
 доматар — 26
 донедавна — 99
 допіру — 81

- доплив — 109
 доробок — 99
 дорожка — 80
 дотепер — 99
 дохід — 108
 доценту — 48
 дроб — 27
 думливий — 71

 Європа — 117
 етер — 117
 етнографічний — 116
 Ефрат — 117

 єдиний — 82

 жадати — 99
 жалоба — 110
 ждати — 99
 жебоніти — 71
 жінщина — 103
 животіти — 99
 живчик — 80
 жити — 82

 за — 37, 40, 82, 114
 забавка — 70
 забуток — 26, 70
 завада — 99, 100
 завод — 91
 заволока — 26, 70
 завсідній — 99
 завчасний — 95
 загара — 38
 загарливий — 71
 загожений — 71
 задовольняти — 116
 задуманий — 99
 заживати — 71
 заздрість — 70
 заздрощі — 70
 заіменник — 97
 заказати — 26, 71
 заки — 115
 закидати — 97
 закохання — 27
 залагоджувати — 82
 заласся — 37
 залежність — 116
 залляти — 82
 замкнені — 94

 замислюватися, замислений — 99
 заневоління — 99
 западати — 73
 запит(ання) — 99, 100, 107
 запізнаватися — 94
 заплата — 39
 запомин — 26
 запопадність — 99
 зарібок — 72
 зарозумілість — 97
 засада — 38, 97
 засвідчення — 100
 засіб — 116
 засідання — 107
 зателепуватий — 99, 100
 затога — 107
 збагнути — 26
 збагнітувати — 27
 збурення — 94
 збурювати — 82, 93
 звада — 70
 звати — 95
 звертатися — 43, 48
 зверхність — 26
 звинний — 71
 звитяга — 38
 звичай — 110
 звіроцтво — 37
 звіт — 97
 згідний — 79
 згола — 40
 зголошуватися — 93
 здання — 38
 здатний — 99
 здвиг — 90
 здібний — 99, 100
 здійснити — 64
 здоровий — 104
 здоровити — 40
 здоровкатися — 102
 зима — 74
 зимний, зимно — 37, 72, 81
 зле — 71
 злочинець — 99, 100
 змаг(ання) 93, 99, 107
 зміст — 64
 змора — 70
 знагла — 40
 знадоба — 72
 знадобитися — 17
 знак — 110

- знакомитий — 27
 знання — 110
 зненацька — 99
 зображення — 116
 зовсім — 99
 зокрема — 99
 зонтик — 92
 зрадецьтво — 37
 зрадецький — 71
 зрихтувати — 90
 зробитися — 116
 зупинитися — 99
 з'явище — 99
- ід — 27
 ізвори — 72
 іменник — 97
 ім'я — 97
 інвазія — 93
 інтерес — 40
 існувати — 60
 історичний — 114
- іден — 40
- кава — 80
 казковий — 39
 канапа — 80
 карк — 97
 кацап — 25
 квітниця — 37
 керунок — 98
 кип'яток — 102
 китиця — 72
 кільки — 40
 кількість — 97
 кітка — 80
 кладяний — 118
 кликати — 95
 клямити — 38
 кляса — 117
 книжний — 118
 когут — 39
 количество — 98
 кодія — 39
 кома — 97
 конечність — 94
 коновки — 79
 конфекти — 102
 конфітура — 80
 копач — 109
- копито — 111
 коридор — 90
 користь — 110
 коритар — 90
 коротко — 74
 короткозорий — 99
 косити — 118
 котвиця — 79
 кофе — 102
 кофейня — 102
 краватка — 81, 92
 крайовий — 40
 крак — 39
 крамарний — 39
 крапка — 97
 краснорічність — 103
 красти — 73
 краян(ин) — 72
 кресло — 102
 кривда — 99, 100
 кровать — 92
 крок — 97, 99
 кружитися — 103
 кружка — 102
 кукла — 102
 купа (більший) — 20
 кутас — 79
 кутик — 82
- лаба — 80
 лаписька — 33
 лата — 96
 леговище — 80
 легумінка — 39, 80
 лекція — 92
 лимон — 92
 лиходій — 99, 100
 лихослів'я — 36
 лише — 98
 ліжко — 92
 ліплянка — 79
 лісопилка — 113
 літерат — 71
 ліхтарня — 72, 79
 лічити — 99
 лічитися — 103
 ляти — 90
 лови — 91
 луна — 32
 лунати — 32
 люб'язний — 39

- людність — 79
 ляда — 79
 льос — 38

 мавпа — 99
 магазин — 102
 майбутній — 99
 майже — 99, 100
 мак — 110
 маларосійщина — 116
 марівничий — 37
 марій — 37
 мати — 83
 мачуха — 116
 мебіль — 102
 мимо — 114
 мідниця — 79
 мілізна — 72
 міродайний — 22
 місто — 30
 міський — 74
 млака — 25
 млоїти — 81
 могти — 111
 модерніст — 116
 можливий — 99
 можливість — 99
 молоднеча — 99
 монтер — 117
 морва — 79
 морожене — 102
 морський — 74
 мостова — 102
 моцар — 90
 моцарський — 37
 мундур — 79
 муравлисько — 80
 мутра — 92, 96
 мучень — 37
 мушля — 72
 мущина — 81

 на — 111, 113, 114
 наважливо — 99
 навить — 86
 наглий — 103
 наглядач — 109
 надівати — 102
 надушити — 80
 назва — 99
 назвисько — 33, 99
 назвище — 79, 99, 100

 наїдки — 72
 най — 40
 накидати — 17
 належати — 83
 належний — 32
 намет — 72, 79
 намисто — 17
 нанізати — 17
 наостанку — 116
 наплечник — 94
 направа — 79, 99
 направленіс — 98
 напрям(ок) — 97, 98
 нараз — 94
 народознавство — 116
 наросток — 97
 настрій — 99
 нахил — 99
 нахильність — 99
 неутральний — 117
 недійність — 37, 38
 недоброчливість — 99
 недостача — 100
 недоторканість — 100
 недоцінювання — 116
 незачіпання — 99, 100
 незграбний — 99, 100
 незогірший — 71
 неможливий — 64
 ненависть — 110
 необізнаний — 97
 нервний — 103
 нести — 111
 не ... тільки — 73
 нечистий — 99, 100
 низ — 95
 низькоокий — 99
 нині, ниньки — 40, 81
 новий — 111
 норм(ip)овка — 118
 носити — 118

 о — 115
 оба — 25, 96
 оббріхувати — 99
 обговорювати — 99
 обертання — 107
 об'єднання — 107
 обидва — 96
 обіджатися — 102
 обітниця — 70
 обіцянка — 110

- оборка — 101
оборона — 116
образа — 99, 100
обстоювати — 99
обуда — 38
обшар — 70
овоч — 79
овощі — 102
овшім — 25, 121
оголошувати — 99
ограда — 102
Одеса — 116
один одного — 83
одинокий — 82, 94
одличка — 103
одмикувати — 100
одродіння — 99
одтручувати — 82
одхилятися — 99
одяг — 100
оздоблений — 99
означати — 116
оклад — 94
околишність — 99
окремих — 99
оновлення — 99
опаска — 80
опинятися — 99
опит — 106
оповідання — 107
оповіщати — 99
опрічний — 99
ослона — 72
Основ'яненко — 116
особливо — 116
остаточно — 99
оточення — 99
офіра — 26
оцей — 116
оцет — 92
оцінка — 110
очитаний — 27
очікування — 97
ошукувати — 100
ошуст — 26
- падати — 39, 82
падковите — 100
паливня — 96
палочка — 101
пальто — 117
папірос(а) — 80
- парадоксальний — 116
парасоль(ка) — 80, 92
парик — 101
пароход — 102
патос — 116
пекти — 112
первотний — 38
перебаранчати — 100, 104
переважно — 64
переважувати — 64
переводити — 82
переворот — 108
перед — 83
передплата — 99
переїзд — 108
переїздити — 82
перекидати — 82
перекладач — 109
переконання — 97, 107
переконуватися — 33
переляк — 110
переносити — 82, 94
перепих — 26
перепустка — 110
пересвідчуватися — 64
пересічний — 92, 99
перестанок — 94
перестрашуватися — 81
перешкода — 99, 100
перешкоджати — 100
печатати — 103
пильно — 81
пирожне — 118
писання — 107
пів — 81
підготовка — 118
підмет — 97
піднімати — 103
піднос — 101
підносити — 126
підприємство — 99
підручник — 100
пізнаватися — 73, 94
після — 114
підъяма — 110
плазування — 107
плентатися — 48
плід — 111
по — 112, 114
повертати(ся) — 94
повідомлення — 99
повітря — 39

- повний — 116
 повозка — 102
 погоджувати — 94
 погоніць — 26
 подивляти — 121
 подібний — 99, 100
 поет — 116
 позаяк — 55, 56
 поздоровляти — 40
 позитивний — 116
 позосталий — 73
 показуватися — 81
 полагаджувати — 94
 полемінь — 82
 полонина — 72, 80
 полоса — 102
 получати — 30
 помагач — 109
 помаранча — 92
 помешкання — 99
 помивачка — 72
 помір'я — 27
 помник — 27, 39
 поневолення — 99
 пописуватися — 73
 попит — 99, 100
 поренчата — 48
 поринати — 82
 порівняння — 107
 порох — 82, 110
 портвайн — 117
 портсьєр — 81
 постійний — 99
 поступ — 78
 потвора — 99
 потерпати — 81
 потішати — 116
 потому — 17
 потуга — 26
 похвала — 110
 похід — 108, 109
 походня — 39, 40
 почерез — 73
 починатися — 97
 почуватися — 81
 пошиватися — 104
 прагнути — 99
 прання — 110
 представляти — 73
 прецінь — 121
 при — 113
 привід — 108
 привіз — 108, 109
 привілейний — 37
 придатність — 99
 призвоїтий — 71
 приказувати — 103
 прикметник — 96
 прикрашений — 99
 прилюбність — 98
 примитикувати — 99
 примусовий — 100
 примушений — 100
 принаймні — 48
 приплив — 108
 приросток — 97, 116
 присилуваний — 100
 прислівник — 96
 пристосовувати — 100
 пристрасть — 99
 приступати — 73
 присудок — 97
 притичина — 100
 прихил — 38
 прихилець — 38
 прихід — 108, 109
 прихожа — 102
 про — 39
 пробка — 102
 пробуток — 27
 просвіта — 97
 просити — 111, 118
 протилежний — 116
 протягом — 99
 професор — 116
 прошу — 98, 99
 публіка — 39
 пугар — 27, 91
 пуделко — 72
 пuzдерко — 27
 пукати — 95
 равлик — 34
 ради — 39
 раз — 111
 раз ... раз — 115
 райтар — 27
 рамено — 94
 ранній — 81
 рано(к) — 81
 раптом — 40
 rаріг — 27
 рахувати — 99
 резигнація — 78

- рейка — 80
речення — 97
речник — 26
речниця — 70
решотка — 102
риж — 80
ріг — 99
ріжний — 99
різати — 39
різно — 72
рій — 88
рік — 110
рінь — 39
річник — 97
річниця — 99
рішучо — 99
робак — 74
роблений, -яний — 99, 100, 118
розвинений — 103
розвитий — 103
розвиток — 51, 64
розвій — 38, 78
розв'язання — 107
розглядати — 116
роздолий — 37
роздивляти — 81
роздражіння — 103
розказ — 70
розлив — 108
розпанозуватися — 71
розпач — 70, 78, 99
розпрозорюватися — 116
розпука — 90, 95, 99
розривка — 38, 79
розумниця — 74
роковини — 99
російський — 116
ротатий — 116
рубашний — 26
ружанка — 38, 40
руйнувати — 82
рух — 68, 99
рухливість — 99
ручисько — 33
салфетка — 102
сахар — 92
свідоцтво — 100
світ — 102, 106
світло — 102
себе — 83
сейчас — 25
середник — 97
середній — 92
сестриниця — 34
скарбівня — 61
скільки — 40
склянка — 79, 92
скойка — 72
скрепований — 27
скубти — 112
скуток — 38, 70
сливе — 99, 106
слоїк — 72, 80
сметанка — 79
сміховинний — 116
снідання — 107, 108
сопілка — 116
сос — 80
сотка — 82
сотня — 82, 88
співробітник — 99
співчуття — 99
спіткати — 99
споживач — 109
спокій — 111
спохвату — 106
справоздання — 97
спричинятися — 99
спротив — 94
стакак — 92, 101
старанно — 100
статки — 27
статкувати — 38, 71
стеклярус — 101
стирка (стірка) — 72, 79
стілки — 98
стіс — 79
стоїти — 30
стосунки — 79, 92, 99, 100
страдник — 99, 100
стражденик — 99
стражниця — 27
страйк — 99
страсть — 103
страховище — 99
стрий — 79
стрільба — 72
строї — 79
струмок — 99
стума — 37
ступінь — 99
судний — 71
сумніватися — 99, 100

- суспільний — 68
 сутрудовник — 99
 сучасний — 99
 сходити з ума — 103
 сьогодні — 80
 сьогочасний — 99
- таз — 101
 також — 25, 99
 тамтой — 40
 тартак — 92
 твар — 39
 творити — 116
 терен — 90
 терпіння — 38
 тинк — 79
 тиснява — 38
 тисяча — 110
 тільки — 98
 тільки-но — 115
 тільки що — 115
 тлум — 72
 тлумачити — 97
 тлумище — 91
 то ... то — 115
 товаризна — 37
 товстий — 81
 той — 94
 тому — 73
 тра — 40
 тран — 96
 трахтир — 102
 тривати — 99
 тримати — 97, 99
 трогати — 103
 трудно — 71
 тружень — 37
 трумний — 39
 тручатися — 34
 туга — 99, 111
 тупцяти — 104
 тут — 73
 тутар — 28
 тутка — 40
 тяжа(р) — 38
 тяжіти — 99
 тяжкий — 94
 тямити — 81
 тяти — 39
- у — 115
 ув'язнення — 97
- угол — 99, 102
 уділяти — 83
 узброюватися — 73
 уклад — 99
 уксус — 92
 улива — 39
 уникати — 99, 100
 урок — 92, 102
 урочий — 70
 урочистий — 32
 урухомлювати — 93
 уряд — 108, 109
 устрій — 99
 утиск — 99
 утрібки — 72
 ухвалювати — 99
 ухилятися — 99
 ухиття — 38
 ученик — 72
 учта — 39
 уявки — 106
- файний — 20
 фатівник — 70
- хазяйствувати — 103
 хапки — 106
 хвинар — 106
 хлоп — 80
 ховати — 71
 ходити — 118
 холодно — 81
 хопта — 79
 хорий — 82
 хороший — 20
 хосен — 90
 хронологічний — 116
- цабе — 104
 цвіт — 102
 цингель — 80
 цитрина — 80, 92
 цілий — 39, 82, 111
 цілком — 99
 цнота — 70
 цнотливий — 32
 цофати — 121
 цукор — 92
- час — 111
 часопись — 17
 чекати — 99, 115

- чемний — 39
 черговий — 94
 черевик — 92
 через — 114
 чимраз — 99
 чин — 93
 читання — 107
 чоловік — 81
 чота — 88
 чулок — 101
- шабельтас — 27
 шаленство — 79
 шарварок — 39
 Швейцарія — 93
 швидко, швидше — 39, 40
 шина — 80
 шляпа — 102
 шпарко — 40, 73
 шпати — 81
- штука — 95
 штучний — 95, 99, 100
 шукач — 109
 шумлява — 37
- щадниця — 61
 щитати — 30
 щоб — 74
 щойно — 115
- юнацтво — 99
 юрба — 91
- яблуко — 116, 117
 явище — 99
 язик — 74, 102
 як тільки — 115
 ярий — 99
 яскравий — 99

ПОКАЖЧИК ОСОБОВИХ ІМЕН ВЛАСНИХ, ЗГАДАНИХ У ОСНОВНОМУ ТЕКСТІ

- Андрузький [Ю.] — 139
 Антонович В. — 53
 Антонович Д. — 53
 Арабажин [К.] — 53
 Атаманюк В. — 90
 Афанасьєв-Чужбинський [О.] — 139
 Бажан М. — 93
 Бальмени — 139
 Беліч А. — 122
 Бердяєв С. — 54
 Білик І. — 30
 Білозерський В. — 139
 Білодід [І.] — 125
 Бобинський В. — 90
 Бобир-Бохановський [П.] — 67
 Бодянський О. — 129, 139
 Бордуляк Т. — 91
 Брахнов В. — 128
 Бук — 122
 Бурковські — 139
 Бучинський М. — 19, 52
 Вагилевич [І.] — 17
 Варченко І. — 128
 Верхратський І. — 14, 18, 20, 34, 60,
 64, 66, 77, 91, 97, 98,
- Винниченко В. — 85, 86
 Віклеф [Д.] — 119
 Марко Вовчок — 43, 60, 140
 Волховські — 139
 Вороний М. — 84
 Гаврилко М. — 84
 Гасько М. — 90
 Герасименко К. — 112
 Гергард [Д.] — 126
 Гехтер М. — 14
 Гнатюк В. — 34, 77, 117
 Голицинський К. — 53
 Головка А. — 113
 Голоскевич Г. — 108, 109
 Гребінка Є. — 43, 138
 Григорович В. — 139
 Грицак Є. — 13
 Грінченко Б. (Чайченко В.) — 13,
 14, 21, 30, 34, 37, 42, 43, 44, 45, 48,
 49, 58, 59, 60, 67, 78, 85, 91, 108, 113,
 121, 140, 141
 Грушевський М. — 62, 65, 69, 85, 88
 Гулак-Артемівський [П.] — 43
 Галагани — 139
 Гжицький В. — 90

- Глазов — 68
 Деген [Є.] — 53
 Дідицький Б. — 18, 19
 Добровський [Й.] — 122
 Доброграєва [О.] — 53
 Довгалевський М. — 133
 Довженко О. — 123
 Донцов Д. — 84
 Дорошенко В. — 24, 53, 54, 55, 56, 84
 Дорошкевич О. — 77, 128
 Драгоманив М. — 18, 28, 29, 30, 31, 34, 120
 Єфремов С. — 55, 62, 65
 Желехівський Є. — 36, 37, 91
 Жук А. — 84, 85
 Жученко М. — 30, 42, 64, 65, 66, 121
 Забіла В. — 139
 Закревський В. — 139
 Залізник М. — 84, 85
 Зеров М. — 36
 Зіньківський Т. — 30
 Ізюмов О. — 109
 Ірчан М. — 90
 Канівець П. — 53
 Караджіч В. — 119, 125, 154
 Капністи — 139
 Карпенки — 17
 Квітка-Основ'яненко Г. — 17, 60, 121
 Квітка [К.] — 43
 Кістяківський Б. — 53
 Кішка Самійло — 129
 Климович К. — 98
 Кміцикевич [Б.] — 91
 Кобилянська О. — 51
 Кобринська Н. — 51
 Ковалів С. — 77, 78
 Когут А. — 54
 Козловський В. — 17, 84
 Козуб С. — 77
 Кокорудз І. — 42, 46, 47, 48, 49
 Кольберг О. — 34
 Комар М. — 30
 Кониський Г. — 133
 Кониський О. — 23, 30, 43
 Костомаров М. — 23, 139, 140, 141
 Котляревський І. — 17, 32, 80, 85, 121, 132, 133, 136, 140
 Корсун [О.] — 169
 Коцюбинський М. — 57, 58, 69, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 97, 124
 Крат П. — 84
 Кримський А. (Хванько А.) — 20, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 54, 93, 117, 118, 120, 132
 Крушельницький А. — 90
 Куліш П. — 18, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 43, 71, 75, 77, 97, 120, 122, 124, 138, 139, 140
 Курило [О.] — 121
 Левицький І. — 30
 Левицький М. (Пилипович М.) — 41, 56, 64, 66, 97, 107, 115
 Легиш Л. — 125
 Лепкий Б. — 91
 Лескін А. — 75
 Лигозуб [А.] — 139
 Липа Ю. — 115
 Липинський В. — 127
 Лисенко М. — 85
 Личко І. — 87
 Лосун — 42, 49
 Лотоцький О. — 68, 69, 85
 Лукашевич П. — 17, 139
 Любченко А. — 93, 115
 Ляфонтен [Ж.] — 119
 Мазепа Іс. — 87
 Мазуренко В. — 53, 85
 Маковей Й. — 49, 51, 69, 76
 Малишко А. — 113
 Мандзоні [А.] — 119
 Манжура І. — 114
 Маркевич О. — 140
 Маркевич Я. — 130
 Марковський М. — 136
 Меленевський М. — 53, 84
 Мельниківна [К.] — 53
 Мирний [П.] — 43
 Михальчук [К.] — 56,
 Мова-Лиманський В. — 31
 Мольтер [Ж.] — 119
 Мордовець-Сліпченко Д. — 30
 Навроцький В. — 19, 34
 Назаріїв О. — 84
 Некрашевич І. — 134
 Неронович В. — 85
 Нечуй-Левицький І. — 28, 29, 32, 43, 51, 53, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 84, 85, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 118, 121
 Николишин [Д.] — 121
 Ніковський А. — 91
 Ніщинський П. — 30
 Огієнко І. — 97

- Олесь О. — 118, 132
Орест М. — 124
Павленко В. — 85
Павловський О. — 130, 133, 134, 135, 136, 140
Панейко О. — 109
Партицький О. — 91
Петлюра С. — 69
Підмогильний В. — 114
Піскунов Ф. — 77, 91
Плющ [П.] — 125
Поліщук К. — 90
Олена Пчілка — 26, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 41, 52, 70, 92, 97
Раковський І. — 85
Рильський М. — 114, 124
Рігельман [А.] — 129
Репніна В. — 139
Романович-Ткаченко Н. — 54, 55
Руданський С. — 30
Рудницький С. — 90
Руссо [Ж.] — 119
Руставелі Ш. — 90
Садовський В. — 85
Сакун Є. — 19, 20, 34
Самійленко В. — 53
Селецькі — 139
Сенченко І. — 112
Сердюков П. — 140
Симоновський П. — 129
Синявський О. — 109, 137, 138
Сімович В. — 54, 69, 70, 121
Скворода Г. — 24
Скоропис О. — 53
Скрипник М. — 90
Смаль-Стоцький С. — 110, 121
Смілянський Л. — 113
Смолич Ю. — 112, 114
Смотрицький М. — 19
Ф. де Соссюр — 92
Сосюра В. — 119
Старицький М. — 30, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 70, 71, 75, 97, 109
Стефанік В. — 91
Стефанович О. — 118
Стеценко Г. — 93
Стешенко І. — 64, 65
Стороженко [О.] — 43
Сумцов М. — 50
Східний Г. — 93, 94
Тарновський Г. — 139
Тимошенко С. — 85
Тичина П. — 112, 113
Ткаченко М. — 53
Тобілевич І. — 118, 132
Трубецький [М.] — 124
Леся Українка — 49, 52, 54, 69, 70, 73, 75, 76, 84, 85, 97, 124
Устиянович М. — 77
Федькович Ю. — 77
Филипович П. — 36, 37
Франко І. — 42, 44, 45, 46, 50, 51, 60, 91, 117
Холодний Г. — 89, 91
Хоткевич Г. — 84
Чикаленко Є. — 57, 67
Черемшина М. — 91
Чернявський М. — 78, 84
Чосер [Дж.] — 119
Шафонський О. — 129, 130
Шахматов О. — 59, 141
Шашкевич [М.] — 17, 121
Шевченко Т. — 17, 18, 22, 28, 41, 43, 60, 76, 107, 121, 124, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140
Шекспір [В.] — 77
Школиченко М. — 42, 46
Шликевичівни О. і М. — 85
Шухевич В. — 14, 34
Щелкин М. — 139
Щербаківський В. — 84
Щурат В. — 51
Юркевич Л. — 84
Яворський М. — 90
Яната О. — 88, 89
Янко-Триницька Н. — 135
Якобсон [Р.] — 124
Яновський Ю. — 93, 112, 113

ЗМІСТ

<i>Вступне слово</i>	5
<i>Передмова</i>	8
ГАЛИЧИНА В ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	13
I. Галицькі впливи на нову українську літературну мову до 1876 року	16
II. Галицькі впливи на українську літературну мову в період 1876 – 1905 років	21
III. Галицькі впливи на українську літературну мову в період 1906 – 1920 років	56
IV. Галицькі впливи на українську літературну мову в період 1921 – 1941 років	89
V. Галицькі мовні елементи, інкорпоровані в систему сучасної української літературної мови	94
A. <i>Лексика</i>	96
B. <i>Наголос</i>	107
B. <i>Синтакса</i>	112
Г. <i>Фонетика й морфологія</i>	115
Кінцеві зауваги	120
Додаток ЧЕРНІГІВЩИНА В ФОРМУВАННІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	128
<i>Замість післямови</i>	142
<i>Показчик українських слів, згаданих у роботі</i>	146
<i>Показчик особових імен власних, згаданих у основному тексті</i>	155

Наукове видання

Юрій Шевельов

**ВНЕСОК ГАЛИЧНИНИ У ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

Редактор *І. Г. Ярошенко*
Художнє оформлення *М. М. Яцишина*
Технічний редактор *Т. М. Новікова*
Верстка *Г. Г. Пузиренка*
Коректор *О. Л. Рудь*

Підписано до друку 23.04.2003. Форма 60 × 84 ^{1/16}.
Гарнітура Baltica. Папір офсетний № 1. Друк офсетний.
Умов. друк арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 10,0. Зам. 3-44.

Видавничий дім «КМ Академія».
Свідоцтво про реєстрацію № 770 від 15.01.2002 р.
Друкарня НАУКМА.

Адреса видавництва та друкарні:
04070, Київ, вул. Сковороди, 2.
Тел./факс: (044) 416-60-92, 238-28-26.

НБ ПНУС

660146

Шевельов, Юрій.

Ш37 Внесок Галичини у формування української літературної мови. — К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. — 160 с.

ISBN 966-518-209-9

Праця видатного славіста Юрія Шевельова (Шереха) про внесок Галичини у формування української літературної мови написана під час перебування вченого у Львові в 1943–1944 рр. У ній простежується інтенсивність галицьких мовних впливів на нову українську літературну мову в різні історичні періоди. Матеріал ілюстровано прикладами використання галицизмів у мові П. Куліша, М. Старицького, М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін.

Книга й досі залишається єдиним, а тому надзвичайно цінним дослідженням у цій мовній ділянці.

ББК 81.2УКР-03